

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İMAM ZEYLAİ'NİN NESEFİ'YE AİT KENZ METNİNDEKİ
HÜKÜMLERİ TEMELLENDİRMESİNDE TAKİP ETTİĞİ YÖNTEMİN
TAHLİLİ (Bey' Bölümü Bağlamında)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ramazan TOK

DENİZLİ, 2024

BEYAN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmanın, tasarlanmasından sonuçlanmasına kadar her safhasında bilimsel ahlaka ve geleneklere uyulduğuna; bu çalışmada yararlandığım kaynakların bilimsel etiğe uygun olarak Bibliyografya da gösterildiğine ve çalışmalarda yer alan alıntıların atıfta bulunulduğuna beyan ederim.

Ramazan TOK

09.08.2024

ÖNSÖZ

İslam hukukunun ana başlıklarından birisi olan ticaret hukukunun içerisinde barındırmış olduğu temel ilkeler, toplumun sosyal ve ekonomik ilişkisi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Dolayısıyla bu alana dair telif edilen metin ve şerh türü eserlerin içermiş olduğu yorum kültürü ve yöntem, mükelleflere yol gösterici özelliktedir. Böylelikle mükellef hem amelî hem de nazarî noktada yönlendirilmiş olmaktadır. Bu temel eserler arasında Hanefî mezhebinde mütûn-i erbaa diye bilinen dört temel eser içerisinde yer alan Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* isimli eseri ve Zeylaî'nin, bu temel metin üzerine kaleme almış olduğu *Tebyînu'l-Hakâik* adlı şerh çalışması yer almaktadır.

Tebyînu'l-Hakâik'ın, Hanefî mezhebi içerisinde çok ehemmiyetli bir konuma hâiz olan *Kenzü'd-dekâ'ik*'ın şerhi olması bizlere, bu eser üzerinde çalışma yapmamıza teşvik etmiştir. Alışveriş konusunun da günümüzde hâlen canlılığını koruyan bir mesele olması bizim bu konu üzerinde çalışmamızda etkili olmuştur.

Çalışma, konumuzun içeriği açısından bir giriş ve üç bölüm şeklinde işlenmiştir. Birinci bölümde müelliflerin hayatı ve ilmî şahsiyetlerinden yola çıkarak *Tebyîn*'in yazılma serüveni ortaya konulmuş böylelikle Zeylaî'nin usul ve yönteminin kaynağı ortaya koymaya amaçlanmıştır. Bu bölümde Zeylaî'nin ilmî hayatını etkileyen dolayısıyla *Tebyîn*'nin içeriğinin şekillenmesinde etkili olan bazı önemli bulunan noktalara temas edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, Zeylaî'nin şerhinde takip ettiği usul ve yöntemden yola çıkarak onun hükümleri ne şekilde temellendirdiğinin tesbit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde Zeylaî'nin, metinde geçen hükümleri temellendirirken dikkate aldığı şer'î deliller aktarılıp incelenmiştir. Akabinde Zeylaî'nin mezhep içi ve mezhepler arası ihtilaflardaki tavrı ele alınmış, Onun mezhep içi tercihlerde bulunurken ortaya koymuş olduğu usulünden yola çıkarak mezhep içinde tercih ehli sayılıp sayılamayacağı meselesi üzerinde tartışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Zeylaî'nin sadece metinde geçen hükümler hakkında şerh çalışması yapmadığı metinde yer verilmediği hâlde kendisinin ele aldığı fikhî hükümlerin de var olduğu örnekler üzerinden ortaya konulmuştur. Bu bölümde dikkat edilmesi gereken bir nokta ise “Zeylaî'nin, Hanefî mezhebi içerisindeki ihtilafları aktarması” şeklinde ele alınan başlıktır. Bu başlık altında, Zeylaî'nin sadece ihtilafları aktarmakla yetindiği herhangi bir tercihte bulunmadığı konusuna yer verilmiştir. Onun ihtilafları aktarıp tercihte bulunduğu meseleler ise müstakil bir başlık altında ele alınıp incelenmiştir. Çalışmamızda dikkat

edilmesi gereken bir diğer husussa “istidlâl” kavramını kullandığımız yerlerdir. Bizim Zeylaî'nin istidlâl yönteminden kastettiğimiz mâna, metinde geçen hükümlerin delillerini araştırıp sunmasıdır.

Tezin üçüncü bölümünde, *Tebyîn'in* Hanefî fakihlerine ve Osmanlı Hanefî fakihlerine etkisi üzerinde durulmuştur. Bu konu altında klasik dönem ve Osmanlı dönemi fıkıh kitapları incelenerek *Tebyîn'e* atıfta bulunulan konular tesbit edilmiştir. Bunun akabinde çalışmamızı kısa bir sonuçla tamamladık.

Çalışmanın başından beri tezin her aşamasında, akademik desteği ve yol gösterici tavsiyelerinin yanı sıra ufuk açıcı görüş ve yaklaşımlarıyla bana rehberlik eden saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Sefa ATİK'e en kalbî duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin her aşamasında desteğini sunan eşime ve eğitim hayatım boyunca her türlü fedakarlığı esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım.

Ramazan TOK

Denizli- 2024

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslâmi İlimler Enstitüsü **Yüksek Lisans Tez Özeti**

Tezin Başlığı: İmam Zeylaî'nin Nesefî'ye Ait Kenz Metnindeki Hükümleri Temellendirmesinde Takip Ettiği Yöntemin Tahlili (Bey' Bölümü Bağlamında)	
Tezin Yazarı: Ramazan TOK	Danışmanı: Doç. Dr. Sefa ATİK
Kabul Tarihi: 09/08/202	Sayfa Sayısı: X (ön kısım) + 96 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: İslam Hukuku
<p>Bu çalışmada, Kenzü'd-dekâ'îk'in en önemli şerhlerinden birisini kaleme alan Zeylaî'nin, Tebyînü'l-hakâ'ik adlı eserinde bey' bölümü bağlamında takip ettiği yöntemin tahlili yapılmıştır. Konu genel hatlarıyla bir giriş ve üç bölüm olmak üzere işlenmiştir.</p> <p>Tezin birinci bölümünde, Zeylaî'nin yaşamış olduğu coğrafya ve döneminin kendisi ve eseri üzerinde etkisinin olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Tebyîn eserinin muhtevasından hareketle Zeylaî'nin fakihlik yönü, Tebyîn'in kaynakları ve yazılış amacı incelenmiştir.</p> <p>Çalışmamızda Tebyîn'de takip edilen usul ve yöntem incelenerek Zeylaî'nin şerh metodu ortaya konmuştur. Böylelikle onun, Kenz metninde geçen hükümleri nasıl temellendirdiği daha anlaşılır bir seviyede aktarılmıştır. Zeylaî, <i>Tebyîn</i>'de sadece <i>Kenz</i> metninde olan hükümleri açıklamakla yetinmemiş bunun yanında metinde olmayan fakat metindeki hükümle ilişkili bazı yeni hükümler ilave etmiştir.</p> <p>Zeylaî'nin hükümleri temellendirirken hangi istidlâl yöntemlerini nasıl kullandığı, Zeylaî'nin istidlâl kavramıyla neyi kastettiği, Hanefî mezhebi içerisinde yer alan ihtilaflar karşısındaki tutumu ve onun Hanefî mezhebi içerisinde tercih ehli sayılabileceği meselesi örnekler üzerinden açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Zeylaî'nin mezhep içerisinde vuku bulan ihtilaflar karşısındaki tutumu incelenmiş ve onun genellikle Kenz metninde geçen hükümleri tercih ettiği bazı meselelerde ise metinde geçen hükmü tercih etmeyip ihtilaflı görüşlerden birisini tercih ettiği tesbit edilmiştir.</p> <p>Çalışmamızda ayrıca Tebyîn eserinin etkisi gerek Osmanlı Hanefî fakihlerin telif ettiği eserlerde gerek diğer coğrafyalarda yaşayan Hanefî fakihlerin telif ettiği eserlerde görüldüğü ortaya konmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: <i>Tebyîn</i> , <i>Kenz</i> , İstidlâl, Şer'î delil, Ashâbü't-tercîh.	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Abstract of Master Thesis

Title of the Thesis: Analysis of Imam Zaylai's Method in Basis of the Provisions in the Kenz Text Belonging to Neseфи-In the Context of Bey' Section	
Author: Ramazan TOK	Advisor: Doç. Dr. Sefa ATİK
Date: 09/08/202	Total Page Number: X (the front part)+ 96(thesis)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>In this study, an analysis of the method followed by Zaylai, who wrote one of the most important commentaries of Kenzu'd-dekaik in the context of the bey' section in his work called Tebyinul-haka'ik, was made. The subject is processed in general lines as one entry and three sections. In the first part of the thesis, it was clarified that the geography and period in which Zaylai lived had an effect on him and his work. In this part of the study, based on the content of Tebyin's (the prophets' revealing the commands and prohibitions of Allah) work, Zaylai's scholarship side, Tebyin's sources and the purpose of writing were examined.</p> <p>In our study, the procedure and method followed in Tebyin were examined and Zaylai's interpretation method was revealed. Thus, how he bases the provisions mentioned in the Kenz (all kinds of goods that are subject to alms and whose alms is not given) text has been conveyed at a more understandable level. Zaylai did not content himself with explaining only the provisions contained in the text of Kenz in Tebyin, but also added some new provisions that were not included in the text but related to the provision in the text.</p> <p>It has been tried to reveal which methods of Istidlal (deduction) Zaylai uses when basing the provisions, what Zaylai means by the concept of Istidlal, his attitude towards the disputes within the Hanafi sect and the issue of whether he can be considered the consulted one within the Hanafi sect through examples. Zaylai's attitude towards the disputes occurring within the sect was examined and it was found that he usually prefers the provisions in the Kenz text, while in some issues he prefers the provision in the text and prefers one of the conflicting opinions.</p> <p>In our study, it has also been revealed that the influence of Tebyin's work is seen both in the works copyrighted by Ottoman Hanafi scholars and in the works copyrighted by Hanafi scholars living in other geographies.</p>	
Keywords: <i>Tebyin, Kenz, Istidlal, Sharia Evidence, The Companions of Preference</i>	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI	2
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ, KAPSAMI VE SINIRLARI.....	2
ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR KRİTİĞİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

NESEFÎ VE ZEYLAÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETLERİ

1.1. İMAM NESEFÎ'NİN HAYATI	6
1.1.1. Neseffî'nin Yetiştirdiği İlmî ve Siyasi Çevre	6
1.1.2. Neseffî'nin Hoca ve Talebeleri	6
1.1.3. Neseffî'nin Eserleri	7
1.2. İMAM ZEYLAÎ'NİN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ	7
1.2.1. Zeylaî'nin İlmî Hayatını Etkileyen Bazı Dönüm Noktaları.....	8
1.2.1.1. Zeylaî'nin Yaşamış Olduğu Fıkıh Çağı.....	8
1.2.1.2. Zeylaî'nin Yaşamış Olduğu Memlûkler Dönemi	10
1.2.2. Zeylaî'nin Fakîhlik Yönü.....	12
1.3. HANEFÎ MEZHEBİNDE MUHTASAR VE METİN TÜRÜ ESERLERİN DOĞUŞU	15
1.4. HANEFÎ MEZHEBİNDE ŞERH VE HAŞİYE.....	19
1.4.1. Şerh	19
1.4.2. Hâşiye.....	21
1.5. KENZÜ'D-DEKÂ'İK VE TEBYÎNÜ'L-HAKÂ'İK.....	21
1.5.1. Kenzü'd-dekâ'ik.....	22

1.5.1.1. Eserin Konu Sistematiği	23
1.5.1.2. Eserin Kaynakları	23
1.5.1.3. Kenzü'd-Dekâ'ik Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları	24
1.5.2. Tebyînü'l-hakâ'ik.....	24
1.5.2.1. Tebyîn'in Yazılış Amacı.....	24
1.5.2.2. Tebyîn'in Kaynakları.....	25
1.5.2.3. Tebyîn'in Kenz'in Diğer Şerhleriyle İlişkisi	26
1.5.2.4. Eserin Matbu' Nüshaları ve Hâşiyeleri.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYLAÎ'NİN, NESEFÎ METNİNDEKİ HÜKÜMLERİ TEMELLENDİRMESİNİN TAHLİLİ VE İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

2.1. ZEYLAÎ'NİN TEBYÎN'DE TAKİP ETTİĞİ USUL VE YÖNTEM.....	29
2.1.1. Şerhin Sistematiği ve Konu Tertibi.....	29
2.1.2. Şerhin Yöntemi	29
2.1.3. Metinde Geçen Kapalı İfadeleri Açıklaması.....	32
2.1.4. Mübhem İfadeleri Açıklama Konusundaki Usulü	33
2.1.5. Umûm İçeren İfadeleri Sınırlandırması	34
2.1.6. Konuları Örneklendirerek Açıklaması	34
2.1.7. Hanefî Fakihlerin Görüşlerini Aktarması.....	35
2.2. ZEYLAÎ'NİN KENZ METNİNDE OLMAYAN FIKHÎ HÜKÜMLERE İLAVELERDE BULUNMASI	36
2.2.1. Anne Karnındaki Yavrunun Satımı.....	36
2.2.2. Hasat Zamanından Önce Ziraî Ürünlerin Satımı	37
2.2.3. Livara Atılan Balığın Satılması.....	38
2.2.4. Şart Muhayyerliğinde Ödeme Süresi	38
2.2.5. Yırtıcı Hayvanların Boğazlanarak Kesilmesi.....	39
2.2.6. Numunenin Görülmesiyle Görme Muhayyerliğinin Düşmemesi	40
2.3. ZEYLAÎ'NİN HÜKÜMLERİ TEMELLENDİRMESİNDEKİ YÖNTEM	40
2.3.1. Hükümleri Âyetlerle Temellendirmesi	40
2.3.2. Hükümleri Hadislerle Temellendirmesi.....	42

2.3.3.	Hükümleri İcmâ ile Temellendirmesi	50
2.3.4.	Kıyas ile Temellendirmesi	52
2.3.5.	Hükümleri Örf ile Temellendirmesi.....	52
2.3.5.1.	Alışverişte Para Biriminin İfade Edilmemesi	55
2.3.5.2.	Dâr ve Arsa Satımında Satıma Dahil Olanlar	55
2.3.5.3.	Ürünlerin Keylî veya Mevzûn Olduğunun Tesbiti	55
2.3.5.4.	Asrın Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi	56
2.3.6.	Zeylaî'nin Fıkıh Usûlü İlkeleriyle Hükümleri Temellendirmesi	56
2.3.6.1.	Nâsîh- Mensûh Delili.....	57
2.3.6.2.	İstihsân Delili.....	58
2.3.6.3.	Şer'ü Men Kablenâ Delili	58
2.3.6.4.	İstinbât Yöntemi Olan Lafızlarla Delillendirmesi	59
2.3.6.4.1	Hâss ve Âmm Lafızlar	59
2.3.6.4.2	Müşterek Lafız	60
2.4.	ZEYLAÎ'NİN HANEFÎ MEZHEBİ İÇERİSİNDEKİ İHTİLAFLARI AKTARMASI	61
2.4.1.	Satıcının, Meyvelerin Ağaçta Kalmasını Şart Koşarak Satış Yapması	61
2.4.2.	Şart Muhayyerliği.....	62
2.4.3.	Kendisinde Ribâ Cerayân Etmeyen Ürünler	63
2.4.4.	Selemin Câiz Olduğu Ürünler	64
2.5.	ZEYLAÎ'NİN MEZHEP İÇİ İHTİLAFLARDA TERCİHTE BULUNMASI.....	64
2.5.1.	Zeylaî'nin Tercih Usulü	65
2.5.2.	Kurucu İmamlar Arasındaki İhtilaflarda Zeylaî'nin Tercihleri	68
2.5.2.1.	Müşterinin Ödeme Zamanı Hususunda Şart Koşması.....	68
2.5.2.2.	İpek Böceği Satımı	69
2.5.2.3.	Maymunun Satımı.....	69
2.5.2.4.	Ekmeğin Buğday ve Un ile Mübadelesi	70
2.5.2.5.	Gasp Edilen Kölenin Satımı	71
2.5.3.	Meşâyih Arasındaki İhtilaflarda Zeylaî'nin Tercihleri	71
2.5.3.1.	Bal arısının satımı	71

2.5.3.2. Teâti yoluyla yapılan alışverişin Hükümü.....	72
2.5.3.3. Selemin Müddeti.....	72
2.5.3.4. Evlerin İçerisinin Görülmeden Satımı Durumunda Muhayyerlik	73
2.5.3.5. Akitte Fâsid Şartın İleri Sürülmesi	74
2.5.3.6. Ödeme Süresi Belli Olmadan Yapılan Alışveriş	74
2.6. ZEYLAÎ'NİN HANEFÎLERİN DİĞER MEZHEPLERLE OLAN İHTİLAFLARINI DEĞERLENDİRMESİ	75
2.6.1. Zeylaî'nin Hanefî- Şâfiî İhtilaflarını Değerlendirmesi	75
2.6.1.1. Arsa ve Ağaç Satımlarında Mahsulün Toplanması	75
2.6.1.2. Şart Muhayyerliğin Varislere İntikali	76
2.6.1.3. Faiz'in İlleti	76
2.6.1.4. Dârülharpte Faiz İşlemlerinin Hükümü	77
2.6.1.5. Hayvanlarda Selem Akdinin Hükümü.....	77
2.6.2. Zeylaî'nin Hanefî- Mâlikî İhtilaflarını Değerlendirmesi	78
2.6.2.1. Faiz'in İlleti Hususu	78
2.6.2.2. Malda Sonradan Ortaya Çıkan Ayıp Nedeniyle Malın Geri İadesi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBYİN'İN HANEFÎ FAKİHLERİNE TESİRİ

3.1. TEBYİN'İN HANEFÎ FAKİHLERİNE ETKİSİ.....	81
3.1.1. Muhammed Emin İbn Âbidîn	81
3.2. TEBYİN'İN OSMANLI HANEFÎ FAKİHLERİNE TESİRİ.....	81
3.2.1. Molla Hüsrev.....	82
3.2.1.1. Kabul Etme Muhayyerliği	82
3.2.1.2. Havada Uçan Kuşun satımı	83
3.2.2. Ali Haydar Efendi	83
3.2.2.1. Zikredilmediği Halde Alışverişe Dahil Olan Mallar	83
3.2.2.2. Fâsid Satışların Hüküm İfade Edip Etmemesi.....	84
3.2.2.3. İcâre Akdinin Câiz Olmasının Sebebi	84
3.2.3. Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi	84

3.2.3.1. Alışverişte Üçüncü Kişinin Muhayyerliği	85
3.2.3.2. Ekmeğin Mübadelesi	85
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

b. :	bin, ibn (Ođlu)
b.y. :	Basım Yeri Yok
bk. :	Bakınız
bs. :	Basım
çev. :	Çeviren
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. :	Editör
Fak. :	Fakóltesi
haz. :	Hazırlayan
Hız. :	Hazreti
nşr. :	Neşreden
öl. :	Ölüm Tarihi
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
thk. :	Tahkik Eden
ts. :	Tarihsiz
vb. :	ve benzerleri
vd. :	ve diđerleri
y.y. :	Yayıncı Yok
yy. :	Yüzyıl

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmamızın konusu, Zeylaî'nin, *Kenz* metninde aktarılan hükümleri temellendirmesindeki usul ve yönteminin incelenmesidir. Bu bağlamda Zeylaî'nin ilmî şahsiyeti, yaşadığı dönem ve coğrafya birinci bölümde ele alınıp işlenmiştir. Zeylaî'nin *Kenz* metninde yer alan hükümleri temellendirmesinin tahlili, hükümleri temellendirirken hangi şer'î delillere başvurduğu ve bu şer'î deliller hakkındaki görüşleri tezimizde ele alacağımız noktalardır. Aynı zamanda *Tebyîn*'de, *Kenz* metninde olmayan fikhî hükümlerin yer alması, Zeylaî'nin Hanefî mezhebi içerisinde yer alan ihtilafları herhangi bir tercihte bulunmadan aktarmasının sebebi, bazı lafızlarla tercihte bulunduğunu belirterek ihtilafları aktarması, Hanefî mezhebinin diğer mezheplerle olan ihtilaflarında mezhebi savunma yöntemi ve *Tebyîn*'in Hanefî fıkıh kitaplarına tesiri tezimizde ele alınan konulardır.

Çalışmamızın amacı, Zeylaî'nin *Tebyîn* adlı eserinde bey' bölümü bağlamında takip ettiği usulü ve yöntemi tesbit etmek bu vesileyle *Kenz* metnindeki hükümleri nasıl ve hangi yöntemlerle temellendirdiğini ortaya koymaktır. Onun, fıkıh usulü ilkeleriyle hükümleri ne şekilde temellendirdiği, bu hükümleri temellendirirken istidlâl de bulunduğu delilleri nasıl kullandığı, Hanefî mezhebi içerisinde vuku bulan ihtilaflar arasında tercih etme yetkinliği ve hükümler arasında bir tercihte bulunurken nasıl bir tercih usulünün olduğunu akademik bir şekilde izah etmek tezimizin amaçları arasındadır. Zeylaî'nin, Hanefî mezhebinin diğer mezheplerle olan ihtilaflı görüşlerinde kendi mezhep görüşünü nasıl savunduğunu ve diğer mezheplerin görüşlerine nasıl cevaplar ürettiğini incelemek tezimizin bir başka amacıdır. Çalışmamızın diğer bir amacı da Hanefî fukahanın Zeylaî'nin *Tebyîn* eserinden ne derecede etkilendiğini *Tebyîn*'e yapmış oldukları atıflarla tesbit etmektir.

II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ, KAPSAMI VE SINIRLARI

Çalışmamızda ilk olarak *Kenzü'd-dekâ'ik* metnin müellifi Nesefî'nin daha sonra Zeylaî'nin hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Nesefî ve Zeylaî'nin hayatları hakkında temel bilgileri elde etmek için Hanefî fakihlerine dair kaleme alınmış tabakat eserlerine başvurulmuştur. Zeylaî'nin hayatı hakkında bilgi verilirken onun ilmî hayatını etkileyen bazı dönüm noktalarına temas edilmiştir. Onun ilmî hayatını etkileyen bu noktalar kendisinin yaşadığı fıkıh çağı ve Memlûkler dönemi olmak üzere iki başlık altında

incelenmiştir. *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *Tebyînü'l-hakâ'ik* eserlerine dair bilgiler verilmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için Hanefî mezhebinde şerh ve hâşiye geleneğine kısaca temas edilmiştir. Akabinde *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *Tebyînü'l-hakâ'ik* hakkında malumatlar aktarılmıştır. *Tebyîn'in* kaynakları hakkında bilgi verilirken sadece bey' bölümünde geçen hanefî fıkıh değil şerhin tamamı dikkate alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümündeki yöntemimiz ilk olarak Zeylaî'nin *Tebyîn* eserinde takip ettiği usul kendi içerisinde konulara ayrılarak ele alınmıştır. Başlıklar hâlinde ele aldığımız bu konular *Tebyîn*'de sistematik bir şekilde aktarılmadığından dolayı her bir konu örnekler üzerinden sistematize edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Zeylaî'nin hükümleri temellendirmesindeki yöntemin tahlili yapılmıştır. Bu yöntem fıkıh usulündeki sıralama dikkate alınarak sıralanmıştır. Zeylaî'nin ihtilaflı görüşler karşısındaki tutumu konusunda ilk olarak Hanefî mezhebi içerisinde vuku bulan ihtilaflar ele alınmış akabinde diğer mezhepler arasında meydana gelen ihtilaflar incelenmiştir. Hanefî mezhebinde vuku bulan ihtilaflar içerisinde öncelikle kurucu imamlar arasında meydana gelen görüş farklılıklarında Zeylaî'nin tercihleri daha sonra meşâyih arasında meydana gelen ihtilaflarda Zeylaî'nin tercihleri şeklinde sıralama gözetilmiştir. Zeylaî'nin diğer mezheplerle olan ihtilafları aktarmasında vermiş olduğu hükümler o mezhebin kendi fıkıh kitaplarındaki yer alan bilgilerle kıyaslanarak aktarılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümümüzde *Tebyîn*'in Hanefî fakihlerine tesiri ele alınmıştır. Burada *Tebyîn*'e atıfta bulunan tüm eserlerin tek tek incelenmesinin zorluğundan dolayı bazı anahtar kelimeler belirlenerek el-Mektebetü'ş-Şâmile programı kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeleri “et-Tebyîn”, “Zeylaî”, “Kenz”, “Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik” şeklinde ifade edilebilir.

III. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR KRİTİĞİ

Çalışmamızda temel aldığımız *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *Tebyînü'l-hakâ'ik* adlı iki eser başlıca başvuru kaynağımızdır. Çalışmamızın birinci bölümünde Neseî ve Zeylaî'nin kişisel bilgilerine ayrılan bölümde Leknevî'nin (öl. 1304/1886) *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*'si, Kureşî'nin (öl. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-Muđiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*'si gibi Hanefî fakihlerine dair yazılan biyografik eserlerden, Kâtib Çelebi'nin (öl. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn'u* gibi bibliyografik eserlerden istifade edilmiştir. Zeylaî'nin yaşamış olduğu Memlûkler dönemi tarihi hakkında bilgi edinmek için

Suyûtî'nin (öl. 911/1505) Mısır tarihini anlatan *Hüsni'l-muḥâḍara* adlı eserine başvurulmuştur. Zeylaî'nin kendilerinden alıntı yaptığı şairlerin kim olduğunu tesbit edebilmek için Arap şairlerin hayatlarına dair yazılmış olan İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ* adlı eserinden istifade edilmiştir. Bunun yanında müellifler hakkında bilgi verilirken tabakât kitaplarının yanı sıra akademik çalışmalardan, dergi ve makalelerden, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi maddelerinden ve İsam kütüphanesinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Zeylaî'nin ele aldığı konuları temellendirmesindeki yöntemi incelenirken Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (öl. 321/933) *el-Muḥtaşar'ına*, Cessâs'ın (öl. 370/981) *Şerḥu Muḥtaşari't-Tahâvî'sine*, Kudûrî'nin (öl. 428/1037) *et-Tecrîd'ine*, Serahsî'nin (öl. 483/1090 [?]) *el-Mebsût'una*, Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *Bedâ'i'u ş-şanâ'i' fî tertîbi ş-şerâ'i'sine*, Mergînânî'nin (öl. 593/1197) *el-Hidâye'sine*, Aynî'nin (öl. 855/1451) *el-Binâye fî şerḥi'l-Hidâye'sine*, Bâbertî'nin (öl. 786/1384) *el-İnâye fî şerḥi'l-Hidâye'si*, Semerḳandî'nin (öl. 373/983) *Uyûnu'l-mesâ'il'i* gibi klasik kaynaklara başvurulmuştur.

Çalışmamızda Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi'u ş-şahîḥ'i*, Müslim'in (öl. 261/875) *el-Câmi'u ş-şahîḥ'i*, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *Süneni'd-Dârekutnî'si* gibi hadis kaynaklarına da atıfta bulunulmuştur. Zeylaî'nin diğer mezheplerle olan münakaşalarını aktarırken İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *Fethu'l-bârî bi-şerḥi Şahîḥi'l-Buhârî'si* gibi o mezhebe mensup alimlerinde eserlerine başvurulmuştur. Çalışmamızda *Tebyîn*'in Osmanlı Hanefî fakihlerine etkisi konusu ele alınırken tesbit edebildiğimiz kaynaklar da zikredilmiştir. Bu kaynaklar Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fî şerḥi Ğureri'l-ahkâm'ı*, Ali Haydar Efendi'nin (öl. 1935) *Mecelle şerḥi Dürerü'l-hükkâm şerḥu Mecelleti'l-ahkâm*, Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi'nin (öl. 1078/1667) *Mecma'u'l-enhur fî şerḥi Mülteḳa'l-ebḥur* adlı eserleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESEFÎ VE ZEYLAÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETLERİ

1.1. İMAM NESEFÎ'NİN HAYATI

Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, Mâverâünnehir bölgesinde yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. Neseî, belagatte ve hadiste uzmanlaşmış, usul ve fıkıhın reisi kâmil bir imam olarak nitelendirilmektedir.¹ 620 yılında doğduğu tahmin edilen Neseî, Hanefî mezhebin önemli ilim merkezlerinden olan Buhara'da yetişmiş Hanefî fakihidir. Ancak Buhara, 671 senesinde Moğollar tarafından istila edilmiştir. Bundan dolayı Neseî, bu süre zarfında Kirman'a yerleşmiş ve orada bulunan Kutbiyye- Sultâniyye Medresesi'nde eğitim vermiştir.² Kaynaklar Neseî'nin 710 yılında Bağdat'a geldiğini ve aynı yıl içerisinde Bağdat'ta vefat ettiğini aktarmaktadır.³

1.1.1. Neseî'nin Yetiştığı İlmî ve Siyasi Çevre

Neseî, Mâverâünnehir bölgesinin önemli şehirlerinden olan Neseî şehrinde yetişmiş önde gelen Hanefî âlimlerinden birisidir. Neseî'nin ilmî olarak yetiştiği bu coğrafyanın tesirini telif etmiş olduğu eserleri üzerinde görmemiz mümkündür. Zira “bölgesel farklılıklar bazen usulî konularda bazen de fıkıh sistematığı içerisinde kendisini gösterirken Orta Asya Hanefiliğinde bu farklılık fıkıh sistematığı noktasında kendisini göstermiştir. Baktığımızda Orta Asya Hanefiliği Ebû Hanîfe ve talebelerinin sistematığını takip ederek ibadetin arkasından hemen aile hukukunu ele almışlardır.”⁴ Neseî'nin *Kenz* metnini incelediğimizde nikâh bölümünü, ibadet bölümlerinden hemen sonra işlediğini bey' bölümünü ise nikâh bölümünden sonra ele aldığını görmekteyiz. Onun, bu bölümlerdeki takip ettiği sistematığı incelediğimizde bulunmuş olduğu çevrenin ilmî kültüründen ve fıkıh geleneğinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

1.1.2. Neseî'nin Hoca ve Talebeleri

Miladi 12. yüzyılın sonlarına doğru Maveraünnehir'den başlayıp tüm İslâm âlemini yakıp kavuran Moğollar, sadece askeri bir yıkım ile yetinmemiş aynı zamanda ilim, kültür

¹ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Haneîyye* (Mısır: Dâru's-sâdet, 1324), 102.

² Murteza Bedir, “Neseî, Ebü'l-Berekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/567.

³ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Haneîyye*, 102.

⁴ Sefa Atik, “İki Kardeş, İki Fakih: İbn Nuceym Kardeşler”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 984.

ve medeniyet membalarına da kurutmaya yeltenmişti.⁵ Böyle bir dönemde yetişen Neseî, son kalan ulemâdan dersler okumuştur. Neseî'nin ders okuduğu âlimleri Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettâr el-Kerderî (öl. 642/1244), Bedreddîn Hâherzâde (öl. 651/1254) ve Hamîdüddîn ed-Darîr (öl. 666/1268) şeklinde zikredebiliriz.⁶

Kirman'da bulunan Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde uzun seneler müderrislik faaliyeti yürüten Neseî, bu görevi esnasında muhtelif eserler ve ders kitapları telif etmiş, bunlardan bir kısmını talebelerine bizâtihi kendisi okutmuştur. Neseî'nin okutup ders verdiği çok sayıda talebe içerisinde sadece Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî (öl. 694/1295), Hüsâmüddîn es-Siğnâkî (öl. 711/1311) ve "Sa'dü'l-mille ve'd-dîn" lakabıyla bilinen Mahmûd b. Ahmed ed-Dihlevî'nin (öl. [?]) isimlerini zikredilmektedir.⁷

1.1.3. Neseî'nin Eserleri

Neseî'nin fıkıh, usulü fıkıh, tefsir ve akaid alanları gibi İslâmî ilimlerin önemli dallarında çok sayıda eseri mevcuttur. *el-Vâfî*, *el-Kâfî fî Şerhi 'l-Vâfî*, *Kenzü 'd-dekâ'ik*, *el-Müstasfâ*, *el-Muşaffâ*, *Menâri 'l-envâr*, *el-Münevvir fî Şerhi 'l-Menâr*, *Şerhu 'l-Müntehab fî usûli 'l-mezheb*, *Medârikü 't-tenzîl* ve *el-'Umde* Neseî'nin yazmış olduğu eserlerdir.

1.2. İMAM ZEYLAÎ'NİN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Hanefî fıkıh literatürüne baktığımızda iki Zeylaî'den bahsedilmektedir. Birisi eserini incelemekte olduğunuz Zeylaî'nin talebesi olan günümüzde Somali'nin Cibuti sınırına yakın bir bölgede bulunan Aden körfezi sahilindeki Zeyla' şehrinde yaşamış, Hanefî fakîhi ve hadis hafızı Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî'dir (öl. 762/1360).⁸ Diğer Zeylaî ise eserini inceleyecek olduğumuz *Kenz* şârihi, Osmân b. Alî b. Mihcen Ebû Muhammed Fahrüddîn ez-Zeylaî'dir. Künyesi bazı kaynaklarda Ebû Amr olarak geçmekte, lakabı Fahrüddîn el-İmamü'l-allâme olarak bilinmektedir.⁹ Kendisi mârifetü'l-fıhk ve'n-nahvi ve'l-ferâiz diye meşhur olmuştur.¹⁰

⁵ Ahmet Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Neseî ve Bir Fıkıh Klasîği *Kenzü 'd-Dekâ'ik*", ed. Muhammed Tasa, Muhiddin Okumuşlar, *Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 8 (1999), 348.

⁶ Leknevî, *el-Fevâ'idü 'l-behiyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye*, 102.

⁷ Kılıç Aslan Mavil, "Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebû'l-Berakât en-Neseî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (01 Ocak 2013), 69.

⁸ Ebubekir Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/352.

⁹ Ebû Muhammed 'Abdulkâdir b. Muhammed 'Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru 'l-Muđiyye fî Tabakâti 'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâne, 1332), 1/345.

¹⁰ Leknevî, *el-Fevâ'idü 'l-behiyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye*, 115.

Zeylaî, Hanefî mezhebinin çoğunlukta olduğu fakat Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde varlığını sürdürdüğü Somali'nin Zeyla' kentinde dünyaya gelmiştir. Onun doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi bilinmemekte ancak H.705 senesinde Kahire'ye geldiği kaynaklarda aktarılmaktadır. Zeylaî, oradaki medresenin başına geçmiş, müderrislik yapmış, fetvalar vermiş ve eserler telif etmiştir. Kahire'de bulunduğu süre zarfında fıkıh ilmini yaymış ve halk kendisinden fazlaca istifade etmiştir.¹¹ Zeylaî, âlimler nezdinde makbul ve mûtemet olan *Kenz* şerhini Kahire'de yazmıştır. Zeynüddîn İbn Nüceym'in (öl. 970/1563) *el-Bahrü'r-râ'ik* adlı eserinde şârih diye kastedilen kişi de Zeylaî'nin kendisidir.¹² 743 yılının Ramazan ayında (Şubat 1343) vefat eden Zeylaî, Kahire'de bulunan Karâfe Mezarlığına defnedilmiştir.¹³

Zeylaî'nin günümüze ulaşan tek kitabı Neseî'nin yazmış olduğu *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eseri üzerine yaptığı *Tebyînü'l-hakâ'ik* adlı şerh çalışmasıdır. Ancak kaynaklarda Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr* isimli eseri üzerine yazmış olduğu bir şerhinde olduğu aktarılmaktadır.¹⁴ Yetiştirdiği talebeler arasında hadis hafızı *Naşbü'r-râye* adlı eserin müellifi Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (öl. 762/1360)¹⁵ ve İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdî (öl. 776/1375) zikredilmektedir.¹⁶

1.2.1. Zeylaî'nin İlmî Hayatını Etkileyen Bazı Dönüm Noktaları

Her fakihinin kendi yaşamış olduğu dönemin fıkıh algısı ve sosyo kültüründen etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu etkileri daha doğru bir şekilde anlayabilmek için fakihlerin yaşamış oldukları fıkıh dönemlerini ve eğitim aldıkları ilmi muhiti iyi tahlil etmemiz gerekmektedir. Bu açıdan Zeylaî'nin ilmî hayatını etkileyen noktaları, yaşamış olduğu fıkıh dönemi ve siyasi çevre şeklinde ele alacağız.

1.2.1.1. Zeylaî'nin Yaşamış Olduğu Fıkıh Çağı

Zeylaî, hicri 8. asırda vefat etmiş Hanefî fıkıh âlimidir. Bu dönem fikhın oluşum süreçlerinden taklit ve tahrîcin ön plana çıktığı istikrar dönemine tekabül etmektedir.

¹¹ 'Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/345; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 115.

¹² Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 115.

¹³ 'Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/345.

¹⁴ Mustafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Müessesetü't-târihu'l-arabî, 1941), 1/569; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 116.

¹⁵ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* (Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 81.

¹⁶ Saffet Köse, "İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/196.

Taklit ve tahrîc dönemi, *Mecelle*'ye kadar geçen süreyi kapsar. Fıkhın bu aşamasında, mezheplerin teşekkülünden sonra müslümanların belirli bir mezhebe bağlanması ve halkta taklit müçtehitlerde tahrîc ruhunun hâkim olmasıyla birlikte bir durgunluk dönemi başlamıştır. Bu durumu olumsuz bir durum olarak görmemek gerekir. Zira bu, fıkhın meseleleri çözüme kavuşturmasındaki yetersizliğinden veya İslâm hukukçularının çabasının bulunmamasından değil, hadiselerin mahiyet ve yapısından kaynaklanan bir olgudur. Bu dönemde diğer mezheplerin öğretilmesinden daha ziyade devletlerin tercihinine göre tek mezhepli eğitim ön plana çıkmış buna bağlı olarak mezhebe bağlı savunma mekanizması geliştirilmiştir. Geliştirilen bu savunma mekanizması, mezheplerin kurumsallaşmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Fıkhın istikrar döneminde mezhepler tam olarak tedvîn edildi ve ulemâ, bir mezhebe bağlı faaliyetler çerçevesinde fıkhın meselelerini düzenlemek ve tasnif etmekle yetindi. Bu dönemde fukahâ, imamlardan nakledilen görüşleri anlama çabası içinde bulunmanın yanında onların hükümler karşısındaki dayanaklarını tesbit edip illetlerini buldular ve bu esaslar üzerine yeni fer'î meseleler ürettiler. İmamlardan nakledilen görüşlerden birisini tercih ederek mezhep fıkhını düzenleme faaliyetinde bulunmuş olmaları fıkhı tasnif, açıklanması gerekenleri şerh, hâşiye ve tâlik yoluyla izah etmek, meseleleri delillendirmek ve mezhebin görüşünü diğer mezheplerle mukayese etmek şeklinde bir faaliyeti doğurdu. Bütün bu faaliyetler fıkhın kurumsal yapısına ve güçlü bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunmuştur. İslâm alemini, tüm felaketsel olaylara rağmen ayakta kalmasını sağlayan tarihî süreç içerisinde meydana gelen bu güçlü geleneksel yapıdır. Moğol istilası gibi istisnai hadiseler hariç tutulursa bu zamana kadar geçen tüm devirlerde hayatı yaşayanlarla hukuku ortaya koyanlar aynı kişiler olduğu için müslümanların tesis ettikleri hukuk sistemleri hayattaki değişimlere ayak uydurmada sorun yaşamamıştır. Asıl sıkıntı, sanayi devrimiyle birlikte müslümanların inşa edemedikleri hayatın problemleriyle karşı karşıya gelmelerinden sonra meydana gelmiştir. Dolayısıyla baktığımızda halkın karşılaştıkları meselelerin çözümündeki eksikliğin hukukun özünden kaynaklanmadığı bilakis müslümanların yöntemsizliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.¹⁷

Yukarıda zikretmiş olduğumuz mezhebe bağlı savunma mekanizmasının uygulanması, imamlardan nakledilen görüşleri anlama faaliyeti, onların dayanaklarını

¹⁷ Saffet Köse, "İslâm Hukuk Tarihi", *İslam Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 61-65.

tesbit edip illetlerini bulma ve bu esaslar üzerine yeni fer‘î meseleler üretme işlevi, meseleleri delillendirmek ve mezhebin görüşünü diğer mezheplerle mukayese etmek gibi faaliyetleri Zeylaî'nin eserinde görmemiz mümkündür. Dolayısıyla Zeylaî'nin, yaşamış olduğu fıkıh çağından etkilendiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

1.2.1.2. Zeylaî'nin Yaşamış Olduğu Memlûkler Dönemi

Zeylaî, yukarıda bahsetmiş olduğumuz fıkıh dönemlerinden olan istikrar döneminde yaşamış, o dönemin fıkıh ortamında yetişmiş dolayısıyla eserine yukarıda zikrettiğimiz özellikler yansımıştır. Ancak bir fakihe ve eserine etki eden hususları daha doğru tahlil edebilmek için o fakihin içerisinde bulunduğu ve yaşadığı dönemi de doğru bir şekilde incelemek gerekir. Nitekim yukarıdaki zikrettiğimiz fıkıh istikrar dönemi geniş bir coğrafyayı ve zaman dilimini kapsamakta ve kendi içerisinde oluşan birtakım dönemleri barındırmaktadır. Zeylaî, bu dönemler içerisinde Memlûkler döneminde yaşamış bir fıkıh âlimidir. Dolayısıyla bu dönemin izlerini eserinde taşımakta olduğunu söyleyebiliriz. Zeylaî'nin eserinde taşıdığı bu izleri tam olarak anlayabilmek için Memlûkler dönemi Hanefî fıkıhının özelliklerini de anlamamız gerekmektedir. Ancak Memlûkler dönemi Hanefî fıkıhı, oldukça geniş bir konu olup bizim tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle biz konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bu dönemin özelliklerinden tezimizle alakalı olduğunu düşündüğümüz ve öne çıkan bazı hususlarını anlatmakla yetineceğiz.

Eyyûbî ordusunda yer alan Türk kökenli âzatlî emîrlere tarafından kurulan, devrin tarihçilerinin Türk Devleti şeklinde isimlendirdiği Memlûkler 1250-1517 (647- 923) yılları arasında Mısır'da hüküm sürmüştür.¹⁸ Memlûk devleti, İslâm coğrafyasının haçlı ve moğol istilâsına uğradığı bir zamanda kurulmuştur. Bundan dolayı bu bölgenin, vatanlarını terk edip bırakmak zorunda kalan birçok âlimin sığınak noktası hâline geldiğini görmekteyiz.¹⁹ Bu durum Mısır coğrafyasında farklı mezheplere mensup fukahânın yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu da yazılan eserlerde özellikle fıkıh eserlerinde bu mezheplere ait görüşler yansımıştır. Zeylaî'nin eserine baktığımızda da onun özellikle Şâfî ve Mâlikî mezhebine ait görüşlere mukayeseli bir şekilde yer

¹⁸ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90.

¹⁹ Yiğit, “Memlûkler”, 29/94.

verdiğini ve bu mezheplerin fikhî görüşlerine ilmî bir düzeyde cevaplar ürettiğini görmekteyiz.

Memlûkler döneminde Sünnî fıkıh mezheplerine eğilim hâkim olmakla beraber bazı bölgelerde Şîî mezhebinin nüfusunda belli bir artış yaşanmış ve Şîîler, Mısır'ın özellikle Saîd bölgesine yerleşmişlerdir.²⁰ Mısır'ın bu özelliği, Zeylaî'nin eserinde Şîî fikhî düşüncelere cevap vermek olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Memlûk Devletinin ilim çevresi ve zihniyetinden doğan önemli bir etki de Hanefî fukahânın hadis ilmiyle alakalı eksiklerini tamamlama ve daha önceki (hem Iraklı hem de Orta Asyalı) Hanefî fakihlere nispetle hadis ilmiyle daha ciddi şekilde ilgilenmeleri olmuştur. Hanefî mezhebin diğer mezheplere oranla azınlıkta olduğu bu bölgede Hanefî fakihlerini ilgilendiren bir diğer konu ise mezheplerini diğer mezheplere karşı savunmak olmuştur. Bu durum, Memlûkler'in bilhassa ilk iki asrında kendilerini daha çok meşgul etmiş gibi görünmektedir.²² Memlûkler dönemine ait bu iki özelliğin Zeylaî'nin eserinde yer edindiğini görmekteyiz. Zira Zeylaî, müstakil bir başlık altında ele alacağımız üzere *Kenz* metninde geçen hükümleri hadis rivayetleriyle de temellendirmektedir ve kendi mezhep görüşünü diğer mezheplere karşı savunmaktadır.

Mısır bölgesinde fıkıhın gelişmesini sağlayan unsurları, İslâm ülkelerin Moğol istilasına uğraması, haçlı saldırıları, Mısır'da fukahâ sayısının fazla olması, diğer İslâm beldelerindeki fakihlerin Mısır'a gelmesi ve Memlûklü sultanların ilim adamlarına verdiği değer şeklinde özetleyebiliriz.

Zeylaî, yukarıda ifade etmiş olduğumuz Moğol istilasını, haçlı seferleri ve Mısır'ın konjektürel durumu nedeniyle Mısır'a yerleşmiş ilim hayatını orada sürdürmüştür. Onun eğitim hayatını Mısır'da tamamlamış olmasının yukarıda anlatmış olduğumuz etkilerini eserinde görmemiz mümkündür.

²⁰ Fatıha Bozbaş, *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 299.

²¹ Örnek için bkz. 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bârî 'î Fahrüddîn el-Hanefî ez-Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî* (Bulak; Kahire: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîrîyye, 1314), 2/115, 2/191.

²² Tuncay Başoğlu, "Memlûkler Dönemi Hanefî Usul Literatürü", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 76.

1.2.2. Zeylaî'nin Fakîhlik Yönü

Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Hüsni'l-muhâdara* adlı eserinde Zeylaî'den şârih diye bahsetmesi²³ Zeylaî'nin ne derece etkili bir fakih olduğunu ve ne kadar mühim bir şerh kaleme aldığını bizlere göstermektedir. Bu bölümde bey' konusu ekseninde Zeylaî'nin *Tebyînu'l-hakâ'ik* adlı eserinden yola çıkarak fakihliği ile ilgili öne çıkan bazı hususlara değineceğiz.

Zeylaî, metnin hükümlerini istidlâl yöntemi ile temellendirmekte, delilin gereğine uygun olarak hükümleri açıklamakta, kendisinden önceki dönemlerde yazılmış eserlerdeki görüşleri inceleyerek mezhep içerisinde bulunan fikhî bilgi ve rivayetleri sunmakta,²⁴ bu görüşleri de sahih esah diye nitelendirerek fikhî görüşünü ortaya koymaktadır.²⁵ Zeylaî'nin fikhî görüşlerini bu şekilde sunması vesilesiyle onun, fıkıh, hadis ve dil alanlarına nasıl vâkıf bir âlim olduğunu görme imkânı elde edebilmekteyiz.²⁶ Burada zikrettiğimiz Zeylaî'nin istidlal yönteminden neyi kastettiğimizi aktarmadan önce usulcülerin, istidlal kavramını nasıl tanımlandığını aktarmak daha doğru olacaktır.

Genel olarak usulcüler istidlal kavramının tanımı konusunda üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grup içerisinde yer alan Ebû Abdullah el-Basrî (öl. 436/1044) ve Bağdâdî (öl. 739/1339) gibi usulcüler istidlâlî, mantikî kıyasın tanımına yakın bir şekilde tarif etmektedir. Bu grupta yer alan Basrî'ye göre istidlâl, "bazı görüş veya zanların sıraya konmasıdır ki bu zan veya görüşler vesilesiyle bir şey(in bilgisin)e ulaşılır" mânasındadır. İkinci grupta yer alan usulcüler ise istidlâlî müstakil bir tanımla tanımlamıştır. Bu grupta yer alan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (öl. 478/1085) tanımı "Üzerinde ittifak edilen bir asla dayanmaksızın, aklî düşüncenin gereğinde hükme uygun olan ve hükmü bildiren mânadır" şeklindedir. Üçüncü grupta yer alan usulcüler ise istidlali lügavî mânasına yakın anlamda kullanmaktadır. Cessâs, Ebû Ya'la (öl. 458/1066)ve Şîrâzî'yi (öl. 476/1083) bu grupta zikredebiliriz. Cessâs istidlâlî, "medlûle ilgili bilgiye ulaşmak için delâleti araştırmak ve delâlet üzerinde düşünmek" şeklinde, Şîrâzî ise "delili

²³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-kütübî'l-arabiyye, 1387/1967), 1/470.

²⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 4/4, 4/49.

²⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 4/95.

²⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 4/11, 4/12, 4/20.

araştırmak” şeklinde tanımlamaktadır.²⁷ Bu gruplar içerisinde Zeylaî'nin en son zikrettiğimiz üçüncü grup içerisinde yer aldığını ifade edebiliriz. Zira Zeylaî'nin telif ettiği eser bir metin üzerine yazılmış dolayısıyla o metnin hükümlerinin delillerinin araştırıldığı bir eser olarak karşımızda durmaktadır.

Tebyîn'i incelediğimizde Zeylaî'nin fakihliği ile ilgili tesbit edebildiğimiz bazı noktaları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Zeylaî, bazı hükümlerin şerhini yaparken konuyla alakalı olan diğer mezheplerin fikhî görüşlerini tenkit ederek aktarmıştır.²⁸ Onun, diğer mezheplerin görüşlerine temas etmesi ve tenkit edip değerlendirmelerde bulunması mukâran fıkha yeterince vâkıf olduğunu bizlere göstermektedir.
- Zeylaî, bazı fikhî meselelerde metinde geçen hükümleri değil de mezhep içerisindeki bir başka görüşü tercih etmiştir. Bu durum onun fikhî meselelerde tercih etme yetkinliğini ortaya koymaktadır.²⁹
- Zeylaî, metinde aktarılan fikhî bir hükme dair hadis ile delil getirdiğinde hadiste aktarılan bazı muğlak kelimeleri de mâna cihetiyle açıklamaktadır. Örneğin, "Hz. Peygamber, muhâkale, muhâdara, münâbeze, mülânese ve müzâbeneyi yasakladı" rivayetinde geçen kelimeleri açıklamaktadır. Buna göre müzâbene, "hurma ağacındaki taze mahsulün kuru hurma karşılığında aynı ölçüde satılması; muhâkale, başağdaki buğdayın tahmini olarak kuru buğdayla satılması; muhâdara, ağaçtaki meyvenin henüz olgunlaşmadan satılmasına ifade eder.³⁰
- Zeylaî, metinde geçen kitap ve bâb başlıklarını aynen aktarmakta bunun yanında bâb başlıklarının altında konuyu özetler nitelikte metinde olmayan ek başlıklar kullanmaktadır. Örneğin bâb başlığı olan ribâ başlığının altında metinde geçmeyen altı tane başlığa yer vermektedir.
- Zeylaî, konuyu açıklamadan önce bazı fikhî kavramların tanımını yapmıştır. Mesela tevliye konusunu ele almadan önce tevliye kavramını; ayıp muhayyerliği konusunu ele almadan önce ayıp kavramının tanımını yapmıştır.

²⁷ Kadir Demiroğlu, "Fıkıh Usûlünde İstidlâl Kavramı ve İstidlâl Çeşitleri", *Edebali İslâmiyat Dergisi* I/1 (2017), 94-95.

²⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/33, 4/37, 4/47, 4/60, 4/83.

²⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/27.

³⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/47.

Buna göre tevliye, “malın ilk alındığı fiyat üzerinden satılması” mânasına gelmektedir.³¹ Ayıp kavramı da “asıl olan selim fitratın kendisinde olmadığı maldır” manasına gelmektedir.³²

- Metinde aktarılan şer‘î tanımların yanında lügavî tanımları da aktarması onun dil konusunda yetkin bir şârih olduğunu göstermektedir. Mesela bey‘ konusunun tarifî metinde “akit yapan tarafların karşılıklı rızasına dayanarak bir malın başka bir malla mübadelesidir” şeklinde geçmektedir. Zeylaî, bu tanımın şer‘î bir tanım olduğunu ifade ettikten sonra bey‘ lafzının lügavî tanımını da aktarmaktadır. Zeylaî’nin bu tanımını “karşılıklı rıza aranmaksızın mutlak mübadeledir” şeklindedir. Ona göre bu lügavî tanım “fakat karşılıklı rızânızla yapılan ticaret böyle değildir”³³ âyetinde geçen rızâ kavramı ile takyit edilmiş ve şer‘î bir tanım formatına dönüşmüştür.³⁴
- Zeylaî, zikrettiği ihtilaflar arasında tercihte bulunmakta ve bunları ³⁵الأول أصح gibi kavramlar kullanarak o meseledeki kanaatini belirtmiştir. Bu da onun fikhî ihtilaflar karşısındaki tercih yetkinliğini bizlere göstermektedir.
- Zeylaî, metinde geçen fikhî hükümleri yaşamış olduğu zamana göre tekrardan değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Mesela “dâr satımlarında, bina ve anahtarlar satıma herhangi bir belirtme olmaksızın satıma dahil olur” hükmünü aktardıktan sonra konuyla alakalı olarak merdivenlerin de satıma dahil olup olmaması meselesini ele almıştır. Zeylaî, Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfi* eserindeki konuyla alakalı “eğer merdivenler binaya muttasılsa ve örfte de uygulama bu şekildeyse o zaman merdivenlerin satıma dahil olması gerekir. Şayet merdivenler binaya muttasıl değilse veya ahşaptansa o zaman satıma dahil olmazlar” görüşünü aktarmaktadır. Zeylaî, Hâkim eş-Şehîd’in bu

³¹ Tanımın Arapçası “التولية: بيع بثمن سابقاً” şeklindedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/73.

³² Tanımın arapçası “وهو ما يخلو عنه أصل الفطرة السليمة” şeklindedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/31.

³³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nisâ 4/29.

³⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/2.

³⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*’de bu tarz ifadeleri sıklıkla başvurmaktadır. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/11, 4/12, 4/20, 4/27, 4/37.

³⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/82, 4/92.

³⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/12.

³⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥaḳâik*, 4/15.

görüşünü aktardıktan sonra bu hükmün onların örfünde böyle olduğunu Mısır örfünde ise hükmün “merdivenler ister binaya bitişik olsun ister binadan ayrı olsun satıma dahil olur” şeklinde olduğunu aktarmaktadır.³⁹ Zeylaî'nin bu izahına bakarak fikhî hükümleri kendi zamanına göre değerlendirebilecek fikhî yetkinlikte olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. HANEFİ MEZHEBİNDE MUHTASAR VE METİN TÜRÜ ESERLERİN DOĞUŞU

Fakihlerin yaşamış oldukları doğal çevre, onları çevreleyen kurucu metinler ve bu metinlere yapılan ihtisar çalışmaları ve muhtasar türü metinler sonraki dönem fakihleri için bir çerçeve oluşturmuştur. Bu oluşturulan çerçevenin dışına çıkılmadan geçmişin fikhî birikimi sistematize edilerek yaşatılmaya devam etmiştir.⁴⁰

Muhtasar türü eserlerin kaleme alınmasının bazı sebepleri vardır. Bu sebepler; fikhî meseleleri bir arada derleme gayreti, talebelerin ilim tahsil etmedeki zafiyetleri, fikhî meseleleri özleştirme amacı, bu tür eserlerin çoğaltılmasının kolay oluşu ve kendilerinden önce yazılmış eserlerin kavranmasındaki zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹

Usul ve fūrū-i fıkıh başlıklarında ortaya çıkan “muhtasar” türü eserlerin neredeyse tüm hukuk okulları tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Hanefî mezhebinde bu adı taşıyan ilk fıkıh eserleri hicri 3. yüzyılda mezhep imamlarının halkasına katılan kişiler tarafından yazılmıştır. Muhtasar türü metinlere baktığımızda tüm mezheplerde aynı zaman dilimlerinde yazılmaya başlandığını görmekteyiz. Hanefî mezhebinde ilk muhtasar metin olma hüviyetine sahip Tahâvî'nin *el-Muhtasarı*, Mâlikî mezhebinin yayılmasında önemli katkıları olan Sahnûn'un (öl. 240/854) *el-Müdevvenesi*, İmam Şâfî'nin talebesi Müzenî'nin (öl. 264/878) *Muhtasarü'l-Müzeni'si*, Hanbeli mezhebinde Hırakî'nin (öl. 334/946) ilk el kitabı niteliğindeki *el-Muhtasarı* 3. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başında yazılmış eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür eserlerin telif edilme sebepleri olarak kurucu metinlerin temel mesâil içeriklerinin ortaya çıkarılarak sınırlarının netleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz.⁴²

³⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/10.

⁴⁰ Sefa Atik, “Fıkıh Literatüründe Mabsut Yazma Geleneği -Serahsî Özelinde-”, *Orta Asyalı Bir Alim ve Bir Dünya Hukukçusu Serahsî*, ed. Bedir Mürteza vd. (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 351.

⁴¹ Osman Korkmaz, *İslam Hukukunda İhtisar Geleneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-9.

⁴² Atik, “Fıkıh Literatüründe Mabsut Yazma Geleneği -Serahsî Özelinde-”, 353.

Hanefî mezhebine baktığımızda literatürün gelişmesinde önemli iki hususun olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar ilk defa Ebû Hanîfe tarafından Kûfe merkezli kurulan icthât meclisi ve elde edilen icthâtların tedvîn ve tasnif edilmesidir. Bu mecliste elde edilen icthâtlar, Hanefî mezhebinin temelini oluşturmaktadır. Tedvîn ve tasnif usulü yalnız Hanefî literatürün şekillenmesinde değil diğer mezheplerin literatürün gelişmesinde de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Tedvîn ve tasnif yoluyla Hanefî mezhebinin çeşitli meselelerdeki görüşleri toplanmaktaydı. Bunun yanında ortaya çıkan icthâtlar belirli kitap ve bâb başlıkları altında toplanıp bir araya getirilerek tasnif ve tedvîni sağlanmaktaydı.⁴³ Ebû Hanîfe'nin ders halkasında bulunan fıkıh meselelerini bâblar altında derleyerek tasnif etmek için görevlendirilen on kişilik heyet aynı veya benzer hukukî ilişkiye sahip meseleleri bir bâp altında toplamaktaydı. İlk olarak Ebû Hanîfe'nin oluşturmuş olduğu bu yöntemin hem Hanefî literatürünün oluşmasında hem de diğer mezhep literatürlerinin oluşmasında etkili olduğunu ifade edebiliriz.⁴⁴

Mezhebin bu döneme ait birikiminin fıkıh bâbı hakkında kaleme alınan eserlere de malzeme oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bunların başında Şeybânî'nin *Kitâbu's-salâh*, *Kitâbü'z-zekât*, *Kitâbü'l-menâsik*, *Kitâbü'n-nikâh* ve *Kitâbü't-talâk*'ı, Hasan b. Ziyâd'ın (öl. 204/819) *Kitâbü edebi'l-kâdî*, *Kitâbü'l-hisâl* ve *Kitâbü'n-nafakât*'ı, İsbâ b. Ebân'ın (öl. 221/836) *Kitâbü'l-hac* ve *Kitâbü' isbâtü'l-kıyas*'ı ve Yezid b. Harun'un (öl. 206/821) *Kitâbu'l-ferâiz*'i gelmektedir.⁴⁵ Böylece baplar hâlinde bir fıkıh literatür yazımının başladığını ifade edebiliriz.

Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra ders halkalarını talebeleri Ebû Yusuf (öl. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hüzeyl (öl. 158/775) ve Hasan b. Ziyad devam ettirmiş hocalarının icthâtlarıyla birlikte kendi icthâtlarını da yazdırarak talebelerine aktarmışlardır.⁴⁶ İmam Muhammed'in telif ettiği zâhirü'r-rivâye olarak bilinen *el-Aşl*, *el-Câmi'u's-şâgîr*, *el-Câmi'u'l-kebîr*, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât* isimli eserler ve nâdirü'r-rivâye olarak bilinen *el-Kesb*, *Kitâbü'l-Âşâr*, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cürcâniyyât*, *el-Keysâniyyât* ve *er-Raqqıyyât* gibi eserler

⁴³ Ahmet Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum)* I (2005), 361.

⁴⁴ Eyyüp Said Kaya, *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitâbu'n-Nevazil'i* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 12.

⁴⁵ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1417/1997), 253-284.

⁴⁶ Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", 361.

Hanefî literatürün oluşmasında ilk ve önemli eserlerdir. Bunun yanında Ebû Yusuf'un, nâdirü'r-rivâye kapsamında değerlendirilen *Kitâbü'l-Harâc* ve *el-Emâlî* adlı eseri ve müçtehit imamların talebelerinin zahir rivayette yer almamış rivayetleri bir araya getirerek oluşturdukları eserler de Hanefî literatürün oluşmasında önemli kaynak olarak görülmektedir.⁴⁷

İmam Muhammed'in, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini derleyip topladığı ilk kaynaklardan sonra Hanefî mezhebinin birçok coğrafyaya yayılmasıyla birlikte mütekaddimûn Hanefî müçtehitlerin görüşlerini toplayan eserler telif edilmiştir. Telif edilen bu eserlerin yanı sıra farklı bölgelerdeki tatbikî hukuku yansıtan Hanefî fikhının özlü bir şekilde delillerin yer verilmediği temel metinlerin kaleme alınmaya başlandığı görülmektedir. Telif edilen bu metinler zamanla birçok fakih tarafından şerh edilmeye başlanmıştır.⁴⁸

Hanefî fikhında ilk telif çalışmaları hicrî 2. asırda başlamış zaman içinde gelişerek birçok bilgiyi barındıran eserler hâline dönüşmüştür. Bu durum kaleme alınan bu eserlerden tam mânasıyla istifade edilmesini zorlaştırmaktadır. Oluşan bu zorluğu gidermek adına hicrî 4. asırdan itibaren Ebû Hanîfe ve talebelerinin icthatlarını derleyen ana meselelere ve mezhebin hâkim görüşüne kolay bir şekilde erişebilmeyi sağlayacak el kitabı özelliğinde muhtasarlar ve metinler diye bilinen ihtisâr faaliyetleri yapılmaya başlanmıştır.⁴⁹

Hicrî 4. asırla birlikte kaleme alınan muhtasarlar 7. asrın bidayetinde telif edilmeye başlanan mütûn/ metinlere kaynaklık etmiştir. Esasında bu metinler de kendilerinden önceki telif edilen eserlerden derlenip hazırlanmış birer ihtisâr çalışmasıdır. Ancak muhtasarlardan farklı olarak Hanefî fikh literatüründe hem ders hem de fetva kitabı olarak kullanıldıklarından dolayı metinler diye meşhur olmuştur.⁵⁰

Hanefî mezhebinin ilk muhtasarı sayılan Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı*, Ebû Hanîfe ve iki talebesi Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin özet hâlinde aktarıldığı bir eserdir. Kerhî'nin *el-Muhtasar'ının* kaynaklarını genellikle mezhep

⁴⁷ Muallâ b. Mansur er-Râzi tarafından telif edilen Nevâdiru Muallâ, kaynaklara göre günümüze ulaşan tek nevâdir eseridir. Kaya, *Hanefî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitabı'n-Nevâzil'i*, 30.

⁴⁸ Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", 262.

⁴⁹ Ömer Faruk Atan, "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (01 Temmuz 2016), 65-66.

⁵⁰ Atan, "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler", 71.

imamlarından rivayet edilen zâhirü'r-rivâye (Usûl ve Câmiayn) ve gayru zâhiri'r-rivâye (Emâlî ve Nevâdir) mesâili oluşturmaktadır. Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi* adlı eseri İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarındaki görüşlerini derleyerek oluşturduğu bir eserdir.⁵¹ Hicri 5. asırdan itibaren kaleme alınan muhtasar türü eserlere ise metin denilmiş⁵² böylelikle mütûn / metinler süreci başlamıştır.

Kudûrî'nin *el-Muhtaşar'ı*, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin aktarıldığı bir eser olmanın yanında eser büyük ölçüde Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *el-Muhtaşar'ından* büyük oranda istifade edilerek hazırlanmıştır.⁵³ Bu durum bize metin yazma kültürünün bir silsile hâlinde ilerlediğini ve sonraki yazılan eserin bir önceki yazılan eserle önemli bir bağının olduğunu göstermektedir. Örneğin Alaaddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eseri, Kudûrî'nin *el-Muhtaşar'ına* dayanmakla birlikte esere, ikmal, izah ve delillerle temellendirme gayesiyle kaleme alınmıştır. Semerkandî'nin talebesi olan Kâsânî, *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eseri ölçü olarak *Bedâiu's-Sanâi*'yi telif etti.⁵⁴ Bu yollarla ilk şerh kültürü adımlarının atılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eseri, Şeybânî'nin (öl. 189/805) *el-Câmi 'u's-şagîr'i* ile Kudûrî'nin *el-Muhtaşar'ına* dayanarak telif edilmiştir. Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî'nin (öl. 683/1284) *el-Muhtâr* adlı eseri, Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır. Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'nin yazmış olduğu *Mecma 'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adlı eseri, Kudûrî'nin *el-Muhtaşar'ı* ile Ebû Hafs en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eseri temel alınarak telif edilmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eseri İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitapları ile Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı* Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye'si*, ve Necmeddin en-Nesefî'nin *el-Manzûme* adlı eserlerinden istifade edilerek yazılan *el-Vâfi* adlı eserin muhtasarıdır. Burhânüşşerîa'nın (öl. 730/1329-30) *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eseri *el-Hidâye*'den ihtisarla kaleme alınmıştır.⁵⁵

⁵¹ Orhan Ençakar, "Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü'l-Kerhî", *İslam Araştırmaları Dergisi* 37 (01 Haziran 2017), 11.

⁵² Atan, "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler", 71.

⁵³ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/65.

⁵⁴ Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", 364.

⁵⁵ Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", 365.

1.4. HANEFİ MEZHEBİNDE ŞERH VE HAŞİYE

1.4.1. Şerh

Yukarıda zikretmiş olduğumuz temel eserlere, sonra gelen fakihler tarafından şerhler yazılmıştır. Bu telif edilen şerhler, metinlerde aktarılan fikhî meseleleri izah etmiştir. Aynı zamanda metinlerde aktarılan icthahların delilleri, o icthada dair tenkitler ve bunlara verilen yanıtlar, ilgili meselenin fıkıh usulündeki dayanağı, sözcük ve dilbilgisi, ilgili hadislere ilişkin inceleme, analiz ve değerlendirmeler gibi birçok konuyu içerisinde barındırmaktadır. Şerhler vesilesiyle biz, ilim kültür ve geleneğinin ne şekilde devam ettiğini de görmekteyiz.⁵⁶ Şerhler, muhtasar metinler üzerine yazılan, bunlardaki kapalı ifadeleri açıklayan, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hataların işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı telif türleridir.⁵⁷ Hükümleri delillendirme, metni yeniden ifade etme, metni tenkit etme, metnin terimlerini açıklama ve bilginin güncellenmesini sağlama şerhin fonksiyonlarından bazılarıdır.⁵⁸

İslâm tarihinde önemli bir konuma haiz olan şerh kültürü eski ve yeni dönemlerde birtakım tenkitlere maruz kalmıştır. Bu tenkitler şerhlerin mâna ve içerikten çok lafızların üzerinde durulması, metinde geçen örneklerin tekrar edilmesi, sıradan ifadelerle aynı konularda birçok görüşün bir araya toplanması ve gereksiz uzatmalarla meselelerin daha çok anlaşılabilir hale getirilmesi şeklindedir. Şerh yazımının Memlûkler ve Osmanlılar zamanında başlayıp devam ettiği, bu dönemlerin ilmî ve fikrî açıdan duraklama ve gerilemeyi temsil ettiği iddia edilmiştir. Bu tenkitlere karşılık ise şerhlerde karşılaşılan zorlukların büyük oranda ele alınan konulardaki derinleşme nedeniyle ortaya çıktığı ifade edilmiş, ayrıca âlimlerin zor konuları çözmeye ve anlama yetkinlikleriyle diğerlerinden ayrıldıkları, bunun kusur değil üstünlük addedilmesi gerektiği söylenmiştir. Şerhlerin, bir kısmının gereksiz malumatlarla doldurulması ve karmaşık olması yönündeki iddialar bütün şerhler için geçerli görülmediği gibi bu tarz eser yazma usulünün dönemin şartları ve ilim anlayışından kaynaklandığı göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁹ İncelemiş olduğumuz *Tebyînu'l-hakâik* adlı şerhte de görüleceği üzere yukarıda zikredilen eleştirilerin tüm şerhleri kapsamaması gerektiğini ifade edebiliriz. Zira

⁵⁶ Halis Demir, “Hanefi Mezhebi Şerh Edebiyatı”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 10 (30 Aralık 2019), 170.

⁵⁷ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

⁵⁸ Demir, “Hanefi Mezhebi Şerh Edebiyatı”, 177.

⁵⁹ Şensoy, “Şerh”, 38/556.

Memlûkler döneminde yazılmış *Tebyîn*'e baktığımızda lafızlardan çok mâna ve içerik üzerinde durulduğu ve metinde geçen örneklerin tekrar edilmesi bir yana metinde aktarılmayan örneklere dâhi yer verildiği görülmektedir. Bu durum bizlere şerhlerin, fıkhîta durağanlaşmaya sebep olmadığını bilakis durağanlaşmanın önüne geçtiğini dolayısıyla fıkıhın statik olduğunu göstermektedir.

Fıkıh şerhlerin ortaya çıkışı, mezheplerin oluşum sürecindeki en önemli etkenlerden birisidir. Zira bir fıkıh eseri üzerine şerh yazmak aynı zamanda tarih üzerinde ortaya çıkmış belirli bir fikhî birikimi seçmek demektir. Dolayısıyla fıkıh şerhi mezhebe intisabın mahiyet ve sınırını belirlemiş olmaktadır.⁶⁰

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine ait şerh geleneği hicri 4. yüzyılın başında ortaya çıkmış, 5. ve 6. yüzyıllarda çoğalmış en yüksek artışıyla 8. yüzyılda yaşamıştır. Sayı bakımından baktığımızda ise şerh yazımı 9. yüzyılda zirve noktasına ulaşmış 10. yüzyıldan itibaren belirgin bir azalış görülmüştür. Bu düşüşün sebebini ise 19. ve 20. yüzyılda modernleşme hareketlerinin İslam dünyasına etkisi olduğunu söyleyebiliriz.⁶¹

Hanefî mezhebinde ilk şerh çalışmaları hicri 3. asırda Şeybânî'nin *el-Câmi 'u'ş-şagîr*, *el-Câmi 'u'l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserleri üzerine yapılan şerhlerle başlamıştır.⁶² Hicri 4. asırda şerhler Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr'i*, Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı* ve Ubeydullâh b. Hüseyin el-Kerhî'nin (öl. 340/952) *el-Muhtasar'ı* üzerine yapılan şerhlerle devam etmiştir. Hicri 5. asra gelindiğinde ise Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı*, Hâkim eş-Şehid'in (öl. 334/945) *el-Kâfi* ile *el-Muhtasar'ı* ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* üzerine şerhler kaleme alınmıştır.

Şerh geleneği, 6. yüzyılda Ali b. Muhammed b. İsmail el-İsbîcâbî'nin (öl. 535/1140) yazdığı *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'si* ve Muhammed b. Abdülhamit el-Üsmendî'nin, Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'ye ait (öl. 537/1142) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* üzerine yazdığı (öl. 552/1157) *Avnü'd-dirâye ve muhtelifü'r-rivâye fi şerhi Manzûmeti'n-Nesefî* adlı şerhlerle devam etmiştir. 7. ve 8. yüzyılda şerh geleneği, Mergînânî'nin (öl. 593/1197) *el-Hidâye'si*, Burhanuşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye'si*, el-Mevsilî'nin (öl. 683/1284) *el-Muhtar'ı*, İbnü's-Sââtî'nin (öl. 694/1295)

⁶⁰ Eyyüp Said Kaya, “Şerh (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560.

⁶¹ Kaya, “Şerh”, 38/561.

⁶² Kaya, “Şerh”, 38/561.

Mecmau'l-Bahreyn'i ve Neseffî'nin (öl. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik'i* ile zirve noktaya ulaşmıştır.⁶³

1.4.2. Hâşiye

Şerh ve hâşiye geleneği ilk asırlara kadar uzanmakta, özellikle Memlûkler ve Osmanlı döneminde yaygınlaştığı görülmektedir.⁶⁴ Telif edilen eserlere hâşiye yazılma sebepleri, metin ve şerhlerdeki gerekli yerleri şerh etmek, müellifin değinmediği noktaları ve eksik kısımları tamamlamak, konuyla ilgili farklı görüşleri değerlendirmeye almak, konuları sınıflandırmak, yeri geldiğinde eleştirilerde bulunmak ve kendi görüş ve düşüncelerini ortaya koymak şeklinde sıralanabilir.⁶⁵ İbn Haldûn'a (öl. 808/1406) göre bir esere hâşiye yazılmasının sebebi, şerh veya metinlerdeki muğlak ve anlaşılmayan ifadeleri beyan etmek, hataları tashih edip düzeltmek böylelikle sonraki yazılan metinlerin doğru olmasını sağlamak içindir.⁶⁶

Bir fıkıh metninden yola çıkarak başka bir fıkıh eseri inşâ etme açısından şerh ile hâşiye kavramlarını ayıran keskin bir çizgi yoktur. Ancak bu kavramların birbirinden ayrıldığı üç noktadan bahsedebiliriz. Öncelikle şerhler, fıkıh metinleri üzerine yazılmışken hâşiyeler çoğunlukla şerhler üzerine kaleme alınmıştır. Şerhler, esas aldıkları metinlerin muhteva ve ifade akışını kesintisiz bir şekilde takip ederken hâşiyeler esas aldıkları eserlerin belirli kısımları hakkında kaleme alınmıştır. Şerhler hicri 3. yüzyılda ortaya çıkmışken hâşiyeler ancak 8. yüzyılda yaygınlaşabilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla şerh ve hâşiye arasında kavramsal bir farktan söz edilememekte yalnızca içerik açısından farklılıkların olduğu ifade edilebilir.

1.5. KENZÜ'D-DEKÂ'İK VE TEBYÎNÜ'L-HAKÂ'İK

İmam Neseffî'nin telif etmiş olduğu metin türündeki *Kenzü'd-Dekâ'ik* adlı eser, Hanefî fıkıhında hem muhtasar olması hem de toplumun çokça karşılaşabileceği sorunlara basit ve pratik bir şekilde cevap bulabileceği eser olması nedeniyle önemli bir konuma

⁶³ Hicri 7. ve 8. asırda fıkıh metinleri üzerine toplamda 52 tane şerh kaleme alınmıştır. Demir, “Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı”, 230.

⁶⁴ Şevket Topal - Seyit Badır, “Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiye Geleneği: Ahîzâde'nin Zahîratü'l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (30 Haziran 2022), 126.

⁶⁵ Topal - Badır, “Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiye Geleneği”, 127.

⁶⁶ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 973-974.

⁶⁷ Kaya, “Şerh”, 38/560.

sahiptir.⁶⁸ *Kenz üzerine* şerh kaleme alan Zeylaî'nin, *Tebyînu'l-Hakâ'ik* adlı eseriye hükümleri, şer'î delillerle temellendirmesinin yanında diğer mezheplerin görüşlerini delilleriyle birlikte aktarmasından dolayı Hanefî fikhında önemli bir konuma sahiptir. Eserini inceleyecek olduğumuz Zeylaî, hem kendi mezhebi olan Hanefî mezhebinin görüşlerini ve delillerini hem de farklı mezhep âlimlerin görüşlerini ve delillerini belirli bir metot çerçevesinde ve sistematik bir şekilde eserinde yer vermektedir.

1.5.1. Kenzü'd-dekâ'ik

Nesefî'nin en önemli eserlerinden birisi de yine müellifin kendi telif ettiği kitabı olan *el-Vâfi*'nin özeti niteliğindeki *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı metin türündeki eserdir. İmam Nesefî, *Kenz*'in mukaddimesinde eserini yazma gayesinin, insanların hacimli ve tafsilatlı eserlerden geri durup muhtasar nitelikteki eserlere yönelmesi şeklinde açıklamaktadır. Bu sebeplerden dolayı İmam Nesefî, yine kendi kitabı olan *el-Vâfi*'yi özet hâle getirip *Kenzü'd-dekâ'ik*'i telif etmiştir.⁶⁹

Hanefî fikhında muteber eserler arasında görülen *Kenzü'd-dekâ'ik*, Osmanlı döneminde medreselerde senelerce ders kitabı olarak okutulmuş günümüzde bile alanında en çok başvurulan eser hüviyetinde olmuştur.⁷⁰ *Kenzü'd-dekâ'ik*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* ve Burhânüşşerîa'nın (öl. 730/1329-30) *Viķāyetü'r-rivāye'si* ile “el-mütünü's-selāse” içinde yer almakta Mevsilî'nin *el-Muhtâr'ı*, Burhânüşşerîa'nın *el-Viķāye'si* ve İbnü's-Sââtî'nin (öl.694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn'i* ile birlikte “el-mütünü'l-erbaa” arasında sayılmaktadır.

Kenzü'd-dekâ'ik'in bir diğer şârihlerinden İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* adlı şerhinin mukaddimesinde bu eser hakkında “Nesefî'nin muhtasarı, Hanefî fikhında telif edilmiş en güzel muhtasardır”⁷¹ diyerek *Kenz*'in Hanefî mezhebindeki konumunu işaret etmektedir. Eser üzerine birçok şerhin yazılması da *Kenz'in* Hanefî fikhındaki konumunun ne kadar yüksek olduğunu bizlere göstermektedir.

⁶⁸ Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/2.

⁶⁹ Ebü'l-Bekât Hâfizüddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Kenzü'd-Deķâik*, thk. Saîd Bektaş (Beyrut: Daru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 2011), 137.

⁷⁰ Ahmet Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/261.

⁷¹ Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dakâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1138), 1/2.

1.5.1.1. Eserin Konu Sistematığı

Kenzü'd-dekâ'ik, içeriği yönüyle klasik fıkıhın özelliklerini yansıtmaktadır. *Kenz*'in temel özelliği Hanefî mezhebindeki muteber ve tercih edilen görüşleri alıp çoğu zaman delilleri yer vermeden meseleleri özlü bir şekilde aktarmasıdır. *Kenzü'd-dekâ'ik*, muhtasar bir eser olarak telif edildiği için içerisinde bazı anlaşılmayan noktalar mevcuttur. Ne var ki kendisine yapılan birçok şerh vesilesiyle bu anlaşılmayan noktaları anlama imkânını elde edebilmekteyiz.⁷²

Kenzü'd-dekâ'ik'in sistematığı kitap, bâb ve fasl şeklindedir. Konu tertibi açısından baktığımızdaysa *Kenz* metninde Neseî'nin yaşamış olduğu coğrafyanın etkisi görülür. Nitekim Orta Asya'da yazılmış olan Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî'si* ve *Bidâye*'ye yazmış olduğu şerh olan *el-Hidâye'sine*, el-Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi'sine* ve Serahî'nin *el-Mebsût*'una baktığımızda da konu tertibi açısından aynı olduklarını görürüz. Zikretmiş olduğumuz bu eserlerin müellifleri, ibadet bahsinden hemen sonra muâmelat bahsini ele almakta muamelat bahsi içerisinde de nikâh bahsini bey' bahsinden önce işlemektedir. Ancak Irak fıkıh geleneğine bağlı olarak yazılmış fıkıh kitaplarından olan Kudûrî (öl. 428/1037)'nin *el-Muhtasar'ı* ve Mevsîlî'nin (öl. 683/1284) *el-Muhtâr li'l-fetvâ'sı* gibi eserlere baktığımızda ibadet bahsinden hemen sonra bey' bahsini işlediklerini görürüz.

1.5.1.2. Eserin Kaynakları

Neseî, eserinde *Kenzü'd-dekâ'ik*'in kaynakları hakkında herhangi bir kaynak zikretmemektedir. Ancak *Kenz* metni *el-Vaî'nin* özeti niteliğinde bir eser olduğu için *el-Vaî'nin* kaynaklarını burada zikretmemiz doğru olacaktır. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde *el-Vâî*'nin kaynakları olarak İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-şagîr*, *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât'ı* gibi zâhirü'r-rivâye kitaplarını, Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ını*, Necmeddin en-Neseî'nin *el-Manzûme'si* ve bazı fetva mecmualarını göstermektedir.⁷³

⁷² Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", 25/261-262.

⁷³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1997.

1.5.1.3. Kenzü'd-Dekâ'ik Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

Kâtib Çelebi'nin, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde zikrettiğine göre *Kenzü'd-Dekâ'ik* üzerine otuza yakın şerh çalışması yapılmıştır. Kâtib Çelebi, bu eserlerin bir kısmının ismini zikretmekte bir kısmında da sadece şârihin ismini aktarmaktadır.⁷⁴ Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin yazdığı *Tebyînü'l-hakâ'ik*, Bedreddin el-Aynî'nin muhtasar bir şerh niteliğinde yazdığı *Remzü'l-hakâ'ik*'i, Zeynüddin İbn Nuceym'in *el-Bahrü'r-râ'ik fi Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*'i, Sirâceddin İbn Nuceym'in (öl. 1005/1596) *en-Nehrü'l-fâ'ik*'i, Molla Miskîn'in (öl. 954/1547) *Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*'i, Seriyüddin İbnü'ş-Şihne'nin (öl.921/1515) *Remzü'l-hakâ'ik bi-şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*'i, Sadrüşşerîf Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî el-Leysi'nin, *Müstahlaşü'l-hakâ'ik*'i ve İbn Sultân'ın yazdığı *Keşfü'l-hakâ'ik 'an esrâri Kenzi'd-dekâ'ik*'i bu şerhlerden bazılarıdır.⁷⁵

1.5.2. Tebyînü'l-hakâ'ik

Tebyînü'l-hakâ'ik, Zeylaî'nin, Neseî'nin Hanefî fikhında muteber metinlerden biri kabul edilen *Kenzü'd-dekâ'ik*'i üzerine yazdığı önemli şerhlerden biridir. Ahmed b. Mahmûd, *Tebyîn* şerhine önemli noktaları atlamadan mücez bir özet yazmıştır.⁷⁶ *Kenz*'in bir diğer şârihi olan İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* isimli eserinde “*Kenzü'd-dekâ'ik* şerhleri içerisinde en mükemmelinin *Tebyînü'l-hakâ'ik* olduğunu ifade etmekte ayrıca Zeylaî'ye sık sık atıfta bulunmakta ve ondan şârih diye bahsetmektedir.⁷⁷ Eserden, günümüzde de hâlen önemli bir başvuru kaynağı olarak istifade edilmektedir.

1.5.2.1. Tebyîn'in Yazılış Amacı

Zeylaî, eserinin mukaddimesinde *Kenzü'd-dekâ'ik*'i tüm ihtiyaç duyulan hadiseleri kapsayan, hacmi zarif, nazmı kısa ve fikh kitapları içerisinde en güzel muhtasar olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bundan dolayı o, lafızları çözen, hükümlerin illetlerini tesbit eden, metinde yer verilen hükümlere uyumlu olarak fikhî hükümler ilave eden orta ölçekli bir şerh kaleme almak istemiştir.⁷⁸ Zeylaî, mukaddimesinde belirtmese de eserini

⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1516.

⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1516.

⁷⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1516.

⁷⁷ Necmettin Kızılkaya, “Zeylaî, Osman b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/354-355.

⁷⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 1/2.

incelediğimizde *Kenz*'de geçen hükümleri diğer mezheplere karşı savunduğunu ve onlara karşı fikhî argümanlar ürettiğini görürüz.

1.5.2.2. Tebyîn'in Kaynakları

Zeylaî, Hanefî literatüründe meşhur olmuş eserlerden birçok görüşü kaynaklarını da belirterek şerhinde yer vermiştir. İmam Muhammed'in *el-Asl'ı*, Tahâvî'nin *el-Muhtasar'ı*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı*, Serahsî'nin *el-Mebsut'u*, Kerhî'nin (öl. 340/952) *el-Muhtasar'ı*, Merginâni'nin *el-Hidâye'si* Kādîhan'ın (öl. 592/1196) Fetâvâ⁷⁹ adlı eseri bunlardan bazılarıdır. Zeylaî, eserinde ilk dönem Hanefî fakihlerinden de istifa etmekte ve onlardan nakillerde bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin talebesi Hasan b. Ziyâd (öl. 204/819),⁸⁰ Ebû Bekr İbn Rüstem İbrahim b. Rüstem el-Mervezi (öl. 211/826),⁸¹ İmam Muhammed'in öğrencisi İsâ b. Ebân (öl. 221/836),⁸² Hâkim eş-Şehîd⁸³ Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (öl. 362/973),⁸⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983),⁸⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Fadl el-Kemârî (öl. 381/991)⁸⁶ ve Pezdevî (öl. 482/1089)⁸⁷ gibi Hanefî fakihlerini burada zikredebiliriz. Zeylaî, *Tebyîn*'de şairlerden de alıntı yaparak şiir yoluyla kavramları açıklamaktadır. Bunlar muhadramûn şairlerinden Rebî' b. Mâlik

⁷⁹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/21.

⁸⁰ Örneğin Zeylaî, metinde geçen âmanın yapmış olduğu akdin sahih olacağını ancak aldığı şey akar türünden bir şeyse akarın kendisine vasıflanmasıyla, tadılacak bir şeyse tatmasıyla veya koklamasıyla muhayyerliğin düşeceğini aktarmakta ardından Hasan b. Ziyâd'ın "âma kimse bir vekil tayin etmeli zira vekil alınan şeyi görür" şeklindeki görüşünü aktarmaktadır. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/28.

⁸¹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/14.

⁸² Örneğin Zeylaî, aktin sıhhati için içap ve kabul lazım gelir hükmünü şerh ettikten sonra akabinde İsâ b. Ebân'ın "icaptan sonra akitten önce meclisten ayrılmak aktin bozulmasını gerektirir" dediğini naklatmaktadır. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/3.

⁸³ Zeylaî, selem ve istisnâ' aktiyle ilgili hükümleri zikretmiş ardından Hâkim eş-Şehîd'in selem ve istisnâ' hakkındaki görüşünü aktarmıştır. Ona göre selem ve istisnâ' aslında bey' değil bir vaattir. Bey' gibi akit yapılması ise bu konuda teâmül olduğu içindir. Bundan dolayı da her iki kişi içinde muhayyerlik hakkı mevcut görülmüştür. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/123.

⁸⁴ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/72, 4/79.

⁸⁵ Zeylaî, domuz kılının satılması ve ondan faydalanılması ile ilgili tartışmalara aktardıktan sonra bu konudaki Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin görüşünü aktarmaktadır. Ona göre "kunduracılar domuz kılını ancak satın alarak temin edebiliyorlarsa satın almaları caiz olur. Çünkü bunda zaruret hali vardır. Ancak satımına gelince bu mekruh olur. Zira satan kişi için bir zaruret yoktur. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/50.

⁸⁶ Muhammed b. Fadl Buhara, Hanefî fikhî geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Zeylaî'de eserinde ondan nakillerde bulunmaktadır. Örneğin Zeylaî ribâ konusunda "eşit miktarda olursa unun unla satılması caizdir ancak fazlalıkla satılmaları caiz değildir" hükmünü zikrettikten sonra konuyla alakalı Muhammed b. Fadl'dan da alıntı yapmaktadır. Ona göre "eğer unlar preslenmişlerse yani sıkıştırılmışlarsa unun unla satımı caizdir. Eğer preslenmemişlerse satılmaları caiz caiz değildir." Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/96.

⁸⁷ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/21.

Rebîa b. Kıtâl el-Muhabbel⁸⁸, Şemmâh b. Dırâr (öl. 30/650[?])⁸⁹ ve Emevîler döneminde eski üslûbu sürdüren üç büyük hiciv şairinden birisi olan Ebû Firâs Ferezdak'dır (öl. 114/732).⁹⁰ Zeylaî, cahiliye dönemi şairlerinden de alıntı yapmaktadır. Bunlar arasında Nâbîga ez-Zübyânî'yi (öl. 604 [?]) zikredebiliriz.⁹¹

Zeylaî, bazı meselelerde Irak fakihlerinden nakilde bulunurken onlardan "مشايخ أهل العراق من أصحابنا" diyerek bahsetmektedir.⁹² Tahâvî'den de bahsederken "ashabımızdan olan Tahâvî" diyerek bahsetmektedir.⁹³ Zeylaî'nin şerhinde "في الكتاب" diye atıfta bulunduğu eser ise Kudûrî'nin *el-Muhtaşar*'ıdır.⁹⁴

1.5.2.3. Tebyîn'in Kenz'in Diğer Şerhleriyle İlişkisi

Tebyîn eserinin, *Kenz*'in ilk şerhlerinden olması hasebiyle *Kenz*'in diğer şerhlerine tesiri oldukça fazladır. Bu vesileyle *Tebyîn*'in *Kenz* şerh geleneğinin temelini oluşturduğuna da söyleyebiliriz. *Kenz*'in diğer şârihleri, Zeylaî'yi yer yer eleştirse dahi *Tebyîn*'e atıfta bulunmaktan geri durmamaları bu tezimizi güçlendirmektedir.

el-Bahrü'r-râik müellifi Zeynüddin İbn Nuceym, eserinin muhtelif yerlerinde Zeylaî'ye atıfta bulunmakta zaman zaman onu eleştiriye tabi tutmaktadır. Biz burada İbn Nuceym'in atıflarını ve eleştirilerini kısaca inceleyeceğiz.

İbn Nuceym, henüz eserinin başında Zeylaî'nin ihtilafları geniş bir şekilde zikrettiğini ifade etmektedir.⁹⁵ *Tebyîn*'e baktığımızda Zeylaî'nin hem mezhep içi hem mezhepler arası vukû bulan ihtilafları sıklıkla aktardığını görmekteyiz ancak bunun bir eleştiri konusu olmadığını düşünmekteyiz. Zira bu vesileyle okuyucu, gerek Hanefî mezhebi içerisinde yer alan ihtilafları gerek Hanefî mezhebinin diğer mezheplerle olan ihtilaflarını görmektedir. Bu vesileyle ilmî bir müktesebat elde etmekte ayrıca fikhî meseleleri geniş bir perspektiften inceleyip değerlendirme imkânı bulabilmektedir.

⁸⁸ İbn Kuteybe'nin aktardığına göre Muhabbel, künyesi Ebû Yezîd olarak bilinmektedir. Hz. Osman döneminde vefat etmiş muhadremun şairlerinden birisidir. Ebû MuHAMMED 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'Şu'arâ*' (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423), 1/410.

⁸⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 3/106.

⁹⁰ Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/373.

⁹¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/312.

⁹² Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/15.

⁹³ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/111.

⁹⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/27.

⁹⁵ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1/2.

İbn Nüceym'in Zeylaî'ye olan atıflarını, kendisinin tercih etmiş olduğu fikhî görüşü temellendirmek,⁹⁶ onun fetvada esas aldığı görüşü dile getirmek,⁹⁷ Zeylaî'nin fikhî hükümdeki yanılığını dile getirmek,⁹⁸ sözü gereksiz yere uzattığını ifade etmek,⁹⁹ sadece metinde geçen hükmü aktarmakla yetindiği yönünde eleştiride bulunmak¹⁰⁰ şeklinde tasnif edebiliriz. Ayrıca İbn Nüceym, gramer konusunda da Zeylaî'ye atıfta bulunmaktadır. İbn Nüceym'in gramer konusundaki bu atıfları bazen metinde kullanılan harfi cerrin hangi mânaya geldiğini belirtmek,¹⁰¹ herhangi bir kelimenin telaffuzunun ne şekilde olması gerektiğini belirlemek¹⁰² ve kelimenin asıl harflerini belirlemek¹⁰³ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1.5.2.4. Eserin Matbu ‘ Nüshaları ve Hâşiyeleri

Tebyînu'l-hakâik, 1302'de Leknev; 1303'te Kahire; 1313-1315'te Bulak'da neşredilmiştir. Bulak'da neşredilen eser Mısır'da 1314 senesinde Şihabuddin Ahmed eş-Şelebî'nin (947/1540) kaleme aldığı *Hâşiyetü's-Şelebî alâ Tebyîni'l Hakâik Şerhü Kenzi'd-Dekâik* isimli hâşiyeye birlikte basılmıştır. Tesbit edebildiğimiz kadar eser üzerine yazılan tek hâşiyeye Şelebî'ye ait olan hâşiyedir. Biz de tezimizi hazırlarken 1314 senesinde Bulak'da basılmış olan bu nüshayı esas aldık.

⁹⁶ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 1/37, 1/133.

⁹⁷ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/8.

⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/116.

⁹⁹ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 1/122, 1/130.

¹⁰⁰ İbn Nüceym, kuyuya bir hayvan düşmesi durumunda vacip olan miktarı açıklamamanın yanında müstehap olan miktarı da açıklamaktadır. İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 1/125.

¹⁰¹ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/102.

¹⁰² İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 1/134, 1/151.

¹⁰³ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/96.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYLAÎ'NİN, NESEFİ METNİNDEKİ HÜKÜMLERİ TEMELLENDİRMESİNİN TAHLİLİ VE İHTİLAFLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

2.1. ZEYLAÎ'NİN TEBYÎN'DE TAKİP ETTİĞİ USUL VE YÖNTEM

Zeylaî, *Kenz* metnini şerh ederken şerhinde bazı usul ve yöntemler takip etmiştir. Biz, tesbit edebildiğimiz bu yöntemleri şerhin genelini inceleyerek ortaya koymaya çalıştık.

2.1.1. Şerhin Sistematiği ve Konu Tertibi

Zeylaî, her ne kadar şerhini yaptığı *Kenz* metninin müellifi Nesefî'den ayrı coğrafyalarda hayatlarını sürdürmüş olsa bile *Kenz*'in sistematiğine bağlı kalarak kendine ait yorum yöntemini icrâ etmiştir.¹⁰⁴ Buna göre Nesefî, yazmış olduğu eserini kitap, bâb ve fasl şeklinde ele almıştır. “*Zira Risâle, herhangi bir konuya ilişkin bir mukaddime ve iki bölümden meydana gelir ve risâle denilince akla, usulün tüm konularını içermese de İmam Şâfiî'nin Risâle'si akla gelir. Buna karşılık kitap denilince umumiyetle bâb, fasl ve mesâilden meydana gelen belli bir ilim dalına dair eser akla gelir.*”¹⁰⁵

Zeylaî, metnin sistematiğine sadık kaldığı gibi konu tertibi açısından da metne sadık kalmıştır. Zira konu tertibi açısından Orta Asya Hanefiliğın izlerini gördüğümüz Nesefî'nin eserine baktığımızda ibadet bahsinden hemen sonra nikâh bahsini işlediğini bey' bahsini ise daha sonra ele aldığını görmekteyiz. *Tebyîn*'e baktığımızda da Zeylaî, metnin konu tertibine aynı şekilde bağlı kalmakta ve muamelat bahsi içerisinde bey' bahsini nikâh bahsinden sonra işlemektedir.

2.1.2. Şerhin Yöntemi

Zeylaî, genel olarak metni şerh etmeye başlamadan önce kitap, bâb ve fasılların altında konuyla alakalı izahlarda bulunmaktadır. Onun bu izahları konu başlıklarının şer'î ve lügavî tanımını yapmak,¹⁰⁶ hükmün vazediliş sebebini ve sürecini açıklamak,¹⁰⁷ ele alacağı konunun meşruiyetini beyan etmek,¹⁰⁸ Nesefî'nin kitap başlıklarının tanzimini

¹⁰⁴ Sefa Atik, “İki Kardeş, İki Fakih: İbn Nüceym Kardeşler”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*7/2 (2020), 984.

¹⁰⁵ Sefa Atik, “Hanefî Fakih İbn Nüceym'in Risâleleri Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 215.

¹⁰⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/2, 4/70, 4/85.

¹⁰⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/89.

¹⁰⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/107.

neye itibarla yaptığı¹⁰⁹ ve başlıkların etimolojik kökenini aktarmak¹¹⁰ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Zeylaî, *Tebyîn*'de önce ana başlık olan kitap ismini zikretmekte bu ana başlık altında da yukarıda zikrettiğimiz izahlarda bulunmaktadır. Daha sonra metnin hükümlerinin izaha muhtaç yerlerinde izahta bulunmaktadır. Mesela metinde aktarılan “*kim satın aldığı malda ayıp bulursa semenin hepsini geri alır*” hükmü geçmektedir. Zeylaî, bu hükme “*müşteri ayıplı olarak satın aldığı malı muhayyerlik hakkını kullanarak iâde edecekse vermiş olduğu semenin hepsini geri alır. Yani mal elimde kalsın maldaki ayıbın da semenden karşılığını alayım diyemez. Çünkü vasıfların semenden karşılığı yoktur*” şeklinde izahta bulunmaktadır.¹¹¹

Zeylaî, şayet metinde izaha muhtaç yer yoksa âyet ve hadislerle konuyu meşrû bir zemine oturtmaktadır. Zeylaî, konuyla alakalı izahlarda bulunduktan sonra gerek hem mezhep içi hem mezhepler arası ihtilafları zikretmekte ardından her bir tarafın delil ve dayanaklarını aktarıp değerlendirmede bulunmaktadır. Onun bu değerlendirmesi genel olarak Neseî metnindeki görüşü savunmak olarak karşımıza çıksa da bazı durumlarda metindeki hükmü değil ihtilaflar arasındaki görüşlerden birisini tercih etmektedir.

Zeylaî, eserinde diğer mezheplerin ihtilaf ettikleri konuları delilleriyle birlikte aktarmakta netice olarak kendi mezhebin görüşünü savunmaktadır. Bu üslup Hanefî mezhebinin ilk dönemlerinde de dikkatimizi çeken bir üsluptur. Zira Hanefî mezhebin kurucu imamlarından olan İmam Muhammed'in de bu üslubu kullanmakta olduğunu görmekteyiz. İmam Muhammed, *el-Hüccce* adlı eserinde Hicaz ekolüyle aralarındaki ihtilafları ele almış ve kendi mezhebinin görüşlerini savunmuştur.¹¹²

Zeylaî'nin şerhinde takip ettiği diğer bir usul de Neseî'nin kullanmış olduğu kelimelerle neyi murat ettiğini açıklamasıdır. Mesele Neseî “*alışverişte semenin mutlak ifade edilmesi durumunda revaçtaki para birinin itibara alınacağını*” söylemektedir. Zeylaî, Neseî'nin buradaki itlaktan muradının ne olduğunu “*semenin vasfının ve*

¹⁰⁹ Örnek olarak Zeylaî'nin, Neseî'nin, nikâh bahsini niçin ibadet bahislerinden sonra ele aldığına dair açıklamasını aktarabiliriz. Buna göre Neseî, nikâh faaliyetini ibadete daha yakın bulduğu için ibadet bahislerinden hemen sonra muamelat bahislerinin de hemen başında işlemiştir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/94.

¹¹⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/240.

¹¹¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/31.

¹¹² Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/40.

beldenin belirtilmemesi” ifadeleriyle izah etmektedir.¹¹³ Bu konudaki bir diğer örneğimiz ise fâsid alışverişte kabz meselesidir. Neseî, “*fâsid alışverişte müşteri, satıcının emriyle malı kabz ettiğinde müşteriye kıymeti lazım gelir*” hükmünü aktarmaktadır. Zeylaî, bu hükmü açıklarken burada geçen “satıcının emriyle” lafzından neyin kastedildiğini izah etmektedir. Buna göre “müşterinin, malı satıcının emriyle kabz etmesi” cümlesi “müşterinin malı satıcının izniyle kabz etmesi” demektir.¹¹⁴

Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik*'de yer verdiği hükümleri art arda sıralamakta fakat herhangi bir tasnif yoluna gitmemektedir. Bu durum metinde zaman zaman karmaşıklığa neden olmaktadır. Zeylaî, ne var ki bu karmaşıklıkları ortadan kaldıracak yöntem izleyerek, metinde aktarılan hükümleri izah etmeden önce bu hükümlerin tasnifini yapmaktadır. Mesela Neseî, fâsit alıveriş başlığı altında doğrudan hükümlere yer vermekle yetinmiş sistematik bir tasnif yapmamıştır. *Tebyîn*'e baktığımızda ise Zeylaî'nin, alışveriş çeşitlerini dört kısma ayırmakta olduğunu görmekteyiz. Birinci kısım sahih alışveriştir. Sahih alışveriş, kendisinde herhangi bir yasağın bulunmadığı kendi başına hüküm ifade eden aslen ve vasfen meşrû olan alışveriştir. İkinci kısım bâtil alışveriştir. Bu aslen gayri meşrû bir akit türüdür. Üçüncü kısım fâsit alışveriştir. Bu aslen meşrû vasfen ise gayri meşrû bir alışveriş akdidir. Eğer kabz kendisine ittisal ettiyse o zaman bu alışveriş hüküm ifade eder, kabz kendisine ittisal etmediyse hüküm ifade etmez. Dördüncü kısım mevkûf alışveriştir. Mevkuf alışverişin hüküm ifade etmesi üçüncü kişinin iznine bağlıdır. Çünkü mevkuf alışveriş başkasının mülkü üzerinde tasarruf yapmaktır.¹¹⁵ Zeylaî'nin bu yöntemini tevliye konusunu işlerken de görmekteyiz. O, tevliye konusunu işlemeden önce alışveriş esnasında malın alış fiyatının zikredilip zikredilmemesine göre akdi dört kısma ayırmaktadır. Birinci kısım müsâveme akdidir. Müsâveme, malın geliş fiyatının müşteriye bildirilmediği bir akit türüdür. İkinci kısım murabahadır. Üçüncü kısım tevliye, dördüncü kısım vadîa akdidir.¹¹⁶ Görüldüğü üzere Zeylaî, fâsid alışveriş ve tevliye konularının hemen ardından hükümlerin şerhine geçmemekte konuyu kendi içerisinde kısımlara ayırarak ele almaktadır.

¹¹³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/5.

¹¹⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/61.

¹¹⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/44.

¹¹⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/73.

2.1.3. Metinde Geçen Kapalı İfadeleri Açıklaması

Zeylaî, metinde yer alan anlaşılması ancak şerhlere bakarak mümkün olan kapalı ifadeleri de açıklamakta böylece konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Mesela Nesefî, metinde “*alışveriş akdinde semenin miktarı ve vasfı bilinmesi gerekir*” hükmünü zikrettikten sonra “غير مشار اليه” şeklinde kapalı bir ifade kullanmaktadır. Zeylaî, burada ilk olarak semenin miktarı ve vasfının akdin fâsit hâle gelmesine sebep olan nizâyı ortadan kaldırmak için bilinmesi gerektiğini açıkladıktan sonra metinde aktarılan غير مشار اليه ifadesinin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Buna göre bu ifade “*orada hazır bulunup işaret edilmiş mebî'nin veya semenin vasfının ve miktarının bildirilmesine gerek yoktur*” mânasına gelmektedir. Çünkü Zeylaî'ye göre “*orada hazırda bulunan bir şeyi işaret etmek bildirmenin en açık yoludur.*”¹¹⁷ Konuyla alakalı bir diğer örneğimiz ise taâmların tahmini olarak satılması meselesidir. Nesefî, “*taâmlar, tartılarak veya tartılmadan tahminî olarak satılabilir*” hükmünü aktarmaktadır. Bu konuda Zeylaî, taâmların satış biçimi olan tahminî satımın câiz olma sebebini açıklamaktadır. Buna göre “*tahminî usulle satılan bir mal, mâlûm hâle gelmektedir. Zira bir mal tahminî bir usulle satılmış olsa dahi kendisine işaret edilmesiyle belirlenmiş dolayısıyla mâlum hâle gelmiş olacaktır.*”¹¹⁸ Zikrettiğimiz bu iki örnekte de görüldüğü üzere metin bazı kapalılıkları içinde barındırmaktadır. Biz bu anlaşılması zor olan hususları ancak şerhler yardımıyla anlama imkanına sahip olabiliyoruz.

Şerhe baktığımızda bazı konuların açıklanması hususunda bir takım eksik noktaların olduğunu da ifade edebiliriz. Bu tür eksikliklerin olması konunun anlaşılmasını oldukça zor bir hâle getirmektedir. Örneğin *Kenz* metninde “*bir kimse nikahlı karısını muhayyerlik şartı ile satın alsa nikâh devam eder*” hükmü geçmektedir. *Kenz* metninde aktarılan bu ifade kişinin kendi karısını satın alması gibi garabet içeren bir cümle gibi anlaşılmaktadır. Genel olarak Zeylaî, bu tür ibarelerinde kapalılık barındıran anlaşılması zor hükümlerdeki kapalılıkları açıklamalarıyla gidermesine rağmen burada herhangi bir izahta bulunmadan metnin diğer hükmüne geçmektedir.¹¹⁹ *Tebyîn'in* diğer şerhlerinden olan *el-Bahrü'r-râ'ik* isimli esere baktığımızda buradaki kişinin karısını satın almaktan

¹¹⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/5.

¹¹⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/5.

¹¹⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/17.

maksadın esir düşmüş köle karısını satın alması demek olduğunu anlıyoruz.¹²⁰ Metinde aktarılan bu hüküm Ebû Hanîfe'ye göredir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göreyse böyle bir durumda nikâh düşer. Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre müşterinin muhayyer olması malın satıcının elinden çıkmasına mâni değildir ancak müşteri de mala henüz sahip değildir. Fakat Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre müşteri, muhayyer olmakla mala mâlik olur. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse karısını satın alsa ve onunla cinsi münasebette bulunsa yine de muhayyerliği devam eder ve karısını geri iade edebilir. Çünkü onun karısıyla cinsi münasebette bulunması nikâh sebebiyledir, satın alma sebebiyle değildir. Diğer iki imama göreyse cinsi münasebette bulunmak kadında yeni bir ayıp meydana getireceğinden dolayı satın alan kimsenin muhayyerlik hakkı düşer. Zira Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre kocanın karısıyla ilişkide bulunması nikâh sebebiyle değil 'mülki yemin' sebebiyledir.¹²¹ Görüldüğü üzere buradaki tartışma bir kimsenin karısını satın alıp alamayacağı meselesi değil satın aldıktan sonraki doğacak hukuki sonuçlardır. Fakat Zeylaî, hükmün başında gerekli açıklamayı yapmadığından dolayı ibarelerin anlaşılmasında bazı zorluklar meydana gelmesine sebep olmaktadır. Ancak *Kenz'in* diğer şerhi olan *el-Bahrü'r-râ'ik*'a başvurduğumuzda konu daha iyi anlaşılmaktadır.

2.1.4. Mübhem İfadeleri Açıklama Konusundaki Usulü

Metinler, muhtasar şekilde kaleme alındığından dolayı içerisinde mübhem ifadeler yer almaktadır. Bu kapalılıklar bazen zamirlerin kullanılması bazen de haziflerin yapılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Şerhler ise bu tarzdaki mübhem ifadeleri açıklama hususunda önemli bir rol üstlenmektedir. Zeylaî'de, *Kenz* metninde yer alan bu tarz kapalılıkları açıklayarak anlaşılır bir noktaya getirmektedir. Konuyla alakalı örnek olarak meyve ağacındaki meyvelerin istisna edilerek satılması meselesini aktarabiliriz. *Kenz* metinde "satıcı, *ondan belli bir ölçüğün satılmamasını istisna ederse*" ibaresi geçmektedir. Zeylaî, buradaki mübhemliğe sebep olan منها de bulunan zamirin meyve ağaçlarına döndüğünü ifade etmekte ve mânanın "*satıcı, meyve ağacındaki meyvelerin belli bir ölçüğünü istisna ederek satsa bu sahih olur*" şeklinde olacağını aktarmaktadır.

¹²⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 6/16.

¹²¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/16.

Çünkü artık satılan mal, işaret ile bilinmekte satılması istisna edilen mal da söz ile bilinmektedir.”¹²²

2.1.5. Umûm İçeren İfadeleri Sınırlandırması

Zeylaî'nin *Tebyîn'de* Neseî'nin kullanmış olduğu genel ifadeleri de sınırlandığını görmekteyiz. Mesela Neseî, “meyveler olgunlaşmış olsa da olmasa da meyvenin satımı sahihtir. Müşteri de satılan meyveleri toplar” ifadesini kullanmaktadır. Zeylaî'se “müşteri, meyveleri ancak akit esnasında toplanması şart koşulduysa veya herhangi bir şart koşulmadıysa toplayabilir” diyerek Neseî'nin genel olarak meyveler toplanabilir hükmünü şarta bağlayarak tahsis etmiştir.¹²³ Konumuzla alakalı diğer bir örnek ise Neseî'nin muhayyerlik süresi içerisinde müşterinin elinde bir malın ayıp kazanması konusundaki ifadeleridir. Neseî, “müşterinin elinde mal kusur kazansa müşteri malı tazmîn eder” demektedir ama kusurun mahiyetini sınırlandırmamaktadır. Zeylaî, buradaki geçen kusurun, bir elin kesilmesi gibi kaldırılması mümkün olmayan bir kusur olduğunu ifade ederek metindeki umum içeren ‘kusur’ ifadesini ‘kaldırılması mümkün olmayan bir kusur’ şeklinde tahsis etmektedir.¹²⁴

2.1.6. Konuları Örneklendirerek Açıklaması

Neseî metnine baktığımızda İmam Neseî'nin bazı konularda tek bir örnekle yetindiğini ya da tek bir konuyla alakalı tek bir hususu ele aldığını görmekteyiz. Ancak Zeylaî, böyle durumlarda konuyla alakalı akla gelebilecek örneklerle konuyu açmakta böylece metnin daha iyi kavranmasını sağlamaktadır. Mesela Neseî, alışverişte satıcıya ait olan hususları “ölçek ile satılan malların satımında ölçme ücreti satıcıya aittir” diyerek konuyu tamamlamıştır. Ancak Zeylaî, “sayım ile satılan malların sayma, tartma ile satılan malların tartma, metre ile ölçülen malların ölçme ücreti de satıcıya aittir” diyerek diğer muameleleri de eklemekte böylece konuyla alakalı akla gelebilecek meselelerin de izahını yapmaktadır.¹²⁵

Zeylaî, Neseî metninde geçen hükümlerle bağlantılı olan meseleleri farazî örnekler aktararak da konuyla alakalı hususları açıklamaktadır. Mesele Neseî, “muhayyerlik

¹²² Metinde geçen ibarenin arapçası “ولو استثنى منها أرتالا معلومة صح” şeklindedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*, 4/12.

¹²³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/12.

¹²⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/16,17.

¹²⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/13.

müddeti içerisinde mal, müşterinin elindeyken telef olsa müşteri, malın kıymetini tazmîn eder” hükmünü aktarmaktadır. Fakat malın, satıcının elinde helak olma durumunu veya malın satıcı ya da alıcının elinde ayıp hâle gelmesi gibi durumlarda nasıl fikhî sonuçlar doğacağını açıklamamıştır. Zeylaî'nin konuyla alakalı vermiş olduğu örneğe göre mal, müşterinin elinde yeni bir ayıp kazansa müşteri o malı tazmîn etmekle yükümlüdür.¹²⁶ Şerhe baktığımızda Zeylaî'nin, aktarmış olduğumuz örnekte olduğu gibi farazî örneklerle birlikte bunların ortaya çıkarmış olduğu fikhî hükümleri de aktarmakta olduğunu görmekteyiz. Böylece Zeylaî'nin, sadece metinde geçen hükümleri tahlil etmediğini aynı zamanda metinde geçmeyen fikhî hükümleri de aktarıp tahlil ettiğini görmekteyiz.

2.1.7. Hanefî Fakihlerin Görüşlerini Aktarması

Zeylaî, açıklanacak hususları zikrettikten sonra eğer varsa Hanefî mezhebine mensup fakihlerin de görüşlerini aktarmaktadır. Onun Hanefî fukahâsına olan bu atıfları şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır;

- 1- Kendi görüşünü desteklemesi: Zeylaî'ye göre müşteri, bir balya kumaş satın alsın daha sonra balya içerisinde bulunan bir elbiseyi başka birine satsa o balyada olan ayıp sebebiyle ilk satıcısına geri verebilir. Fakat şart veya görme muhayyerliği sebebiyle geri iade edemez. Çünkü malın bir kısmını satarak malın tamamını teslim etmesi imkânsız hale gelmiştir. Zira maldan geri kalanların bir kısmı görme muhayyerliği veya şart muhayyerliğiyle geri iade edilemez. Ancak maldan geri kalanların bir kısmı ayıp muhayyerliği ile geri iade edilebilir. Zeylaî, konuyla alakalı görüşünü bu şekilde aktardıktan sonra Şemsüleimme Serahsî'nin de eserinde bu şekilde zikrettiğini beyan etmektedir.¹²⁷
- 2- Zeylaî, bir konu hakkında Hanefî fikhında ekol hâline gelmiş Irak, Horasan ve Belh gibi farklı coğrafyalardaki ekollerin görüşlerini de aktarmaktadır. Mesela fâsit akit yoluyla elde edilen mülkün mahiyetine ilişkin Irak ve Belh meşâyihin görüşlerine yer vermektedir. Belh meşâyihine göre müşteri, malı satıcının emriyle kabz etse, malın kıymetini ödeyerek sahip olur. Irak meşâyihine göreyse fâsid alışverişte müşteri, malın aynına mâlik olamaz ancak müşterinin

¹²⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/16.

¹²⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/30.

tasallutu olduğu için o malda tasarruf hakkına sahip olabilir. Dolayısıyla o malı satması da câizdir.¹²⁸

Konuyla alakalı bir diğer örnek ise alışverişte üç günden fazla muhayyerliğin şart koşulması. Böyle bir muhayyerlik şart koşulmuş olsa ancak üçüncü günde alışverişe onay verilse bu sahih olur. Zira alışveriş fâsid hâle getiren şartın düşmesiyle fâsidlikte ortadan kalkar. Zeylaî, bu görüşün ashabımız dediği Irak Hanefilerin görüşü olduğunu aktarmakta daha sonra da Horasan Hanefî fakihlerin görüşünü aktarmaktadır. Horasan fakihlerine göre bu akit, şartın kaldırılması üzerine mevkûf bir akittir. Eğer akit, dördüncü günün bir anına dahi geçmiş olursa tekrar sahih hâle dönüşmemek üzere fâsit olur.¹²⁹

2.2. ZEYLAÎ'NİN KENZ METNİNDE OLMAYAN FIKHÎ HÜKÜMLERE İLAVELERDE BULUNMASI

Zeylaî, metinde geçen mübhem ve kapalı ifadeleri açıklamanın yanında zaman zaman *Kenz* metninde olmayan fikhî hükümleri de yer vermekte ve bu hükümler hakkında bir görüşte bulunmaktadır. Burada Zeylaî'nin aktarmış olduğu fikhî hükümleri Hanefî mezhebi bağlamında değerlendireceğiz.

2.2.1. Anne Karnındaki Yavrunun Satımı

Nesefî, tarla ve ağaç satımlarında alışverişe neyin dahil olacağına yer vermiş fakat hamilelik gibi durumlarda anne karnındaki yavrunun akdi yapan taraflardan hangi tarafa ait olacağına dair herhangi bir hüküm aktarmamıştır. *Tebyîn*'e baktığımızda ise Zeylaî'nin anne karnındaki yavrunun kime ait olacağı ile ilgili fikhî hükümleri aktarmakta olduğunu görmekteyiz. Buna göre anne karnındaki yavru satıma dahil olmaktadır. Asıl itibariyle yavru anneden ayrılan bir parça olduğu için satıma dahil olmaması gerekmektedir. Zeylaî, burada her ne kadar yavru anneden ayrılan bir parça olsa bile bu insanın değil Allah'ın kudretinde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla yavru, anneden ayrılmaz bir parça kabul edilip anneye tabi sayılır ve satıma dahil olur. Yavrunun ayrı bir şekilde satılması ise câiz olmaz.¹³⁰ Zeylaî'nin aktarmış olduğu bu hükmü ilk dönem Hanefî fukahâsının eserlerinde de görmekteyiz. Zira Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *el-*

¹²⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/62.

¹²⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/15.

¹³⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/11.

Muhtaşar'ındaki "annesini satıma dahil olmaksızın anne karnındaki yavrunun satımı câiz değildir" hükmü Zeylaî'nin görüşüyle mutabıktır.¹³¹ Tahâvî'nin bu eseri üzerine şerh yapan Cessâs'da *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî* adlı eserinde bu görüşü desteklemekle birlikte "Hz. Peygamber rahimlerde olan şeylerin satışını yasakladı" ve "Hz. Peygamber, mezmûn şeylerin satışını yasakladı" rivayetlerini delil olarak getirmektedir. Ayrıca Cessâs'a göre "anne karnındaki yavrunun her bir uzvu ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Alışverişin bu şekilde parçalara ayrılması da câiz kabul edilmediğinden dolayı anne karnındaki yavrunun satımı câiz değildir."¹³² Kudûrî'nin, *et-Tecrid'ine*¹³³, Serahsî'nin *el-Mebsût'una*,¹³⁴ Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'sine* ve Mergînânî'nin *el-Hidâye'sine*, baktığımızda da konuyu yaklaşımları farklı olsa da verilen hükümlerin *Tebyîn'de* geçen hükümle örtüştüğünü görmekteyiz. Zeylaî'ye göre, "yavrunun anneye tâbi (تبعاً) olmasından dolayı yavru ancak anneye tabi olarak satılır", Kâsânî'ye göre "anne karnındaki yavrunun satımı madûmun satışına girer ve risk (خطر) barındırır, Mergînânî'ye göreyse yavrunun satımında aldatma (الغرر) içermektedir.

2.2.2. Hasat Zamanından Önce Ziraî Ürünlerin Satımı

Kenz metninde ağaçların üzerindeki meyvelerin olgunlaşmadığı halde satımı câizdir hükmü geçmekte ancak olgunlaşmayan ziraî ürünlerin satımı hakkında bilgi aktarılmamaktadır. Zeylaî, ağaçların üzerindeki meyvelerin olgunlaşmadığı halde satımı hakkındaki hükmün şerhini yaptıktan sonra hasat zamanı gelmeyen ziraî ürünlerin satımı konusunu da ele alıp değerlendirmektedir. Zeylaî'nin aktardığına göre olgunlaşmamış ziraî ürünlerin satımı şeklindeki akit câizdir. Çünkü kendisinden mal olarak istifade edilebilmektedir.¹³⁵ Aynı şekilde metinde olgunlaşmamış meyvelerin olgunlaşması için ağaç üzerinde bırakılması şart koşulursa akit fâsid olur hükmü geçmekte fakat olgunlaşmamış buğdayların olgunlaşması için bekletilmesi ile ilgili hüküm aktarılmamaktadır. Zeylaî, bu hükmün altına da olgunlaşmamış buğdayların

¹³¹ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, thk. 'İşmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. (Beyrut; Medi ne: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010), 3/96.

¹³² Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 3/96.

¹³³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 1427/2006), 5/2222.

¹³⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 12/195.

¹³⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/12.

olgunlaşması için bekletilmesi de aynı şekilde sahih değildir fikhî hükmünü ilave etmektedir.¹³⁶

2.2.3. Livara Atılan Balığın Satılması

Nesefî, denizdeki balığın avlanmadan önce satımının câiz olmadığını aktarma ancak livara (içinde canlı balık saklanabilen, denizden bölünmüş havuz) atılan balıkların hükmüyle ilgili fikhî hüküm beyan etmemektedir. Zeylaî, Nesefî'nin aktardığı hükme ilave olarak denizde tutulan balığın, livara atıldıktan sonra satılmasıyla ilgili meseleleri de ilave ederek bunların hükümleri beyan etmektedir. Buna göre eğer livar büyükse ve tekrar ağ ile avlanmak gerekiyorsa buradaki balıkların satımı câiz değildir. Çünkü balık artık makdûru't-teslim olmaktan çıkmıştır. Ancak livar küçükse ve balığın ağsız bir şekilde avlanması da mümkünse bu balığın avlanmadan satımı câizdir. Çünkü satıcı, artık mülkünde ve makdûru't-teslim olan malı satmaktadır. Böyle bir durumda müşteri sudaki balığı görmeden satın aldığı için muhayyerlik hakkı vardır. Çünkü sudaki balıklar birbirlerinden farklıdır.¹³⁷ Zeylaî'nin aktarmış olduğu bu hükmün benzer yorumunu Kudûrî'nin, *et-Tecrîd* eserinde görmekteyiz. Kudûrî, “denize kuyu açılıp balıkta içerisinde görülebiliyorsa ve avlanmadan da tutulabiliyorsa o takdirde balığın satışını câiz görmektedir.”¹³⁸ Serahsî'de *el-Mebsût'ta* denizdeki balığın satışının makdûru't-teslim olmadığı için câiz olmayacağını ancak geniş bir kuyu kazılırsa ve oradaki balık avlanmadan tutulabilirse bu durumda câiz olduğu hükmünü vermektedir.¹³⁹ Hem Kudûrî hem Serahsî'nin eserlerinde “avlanmadan tutulabilme” ibareleri geçmektedir. Buradaki avlanmayı Zeylaî'nin ifade ettiği gibi ağ kullanmaksızın tutabilme olarak anlayabiliriz.

2.2.4. Şart Muhayyerliğinde Ödeme Süresi

Kenz Metnine baktığımızda Nesefî, şart muhayyerliği ile ilgili olarak müşterinin parayı ödeme süresi ile ilgili şart koşması hakkındaki hükmü aktarmaktadır. Buna göre “müşteri üç gün içerisinde parayı ödemezsen alışveriş gerçekleşmesin dese bu akit sahih olur. Fakat dört gün içerisinde ödemezsem dese bu akit sahih olmaz. Ancak böyle dedikten sonra üç gün içerisinde parayı öderse bu akit sahih hâle gelir. Zira burada fâsîd

¹³⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/12.

¹³⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/45.

¹³⁸ Kudûrî, *et-Tecrîd*, 5/2223.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/13.

olan şartın izalesi söz konusudur.”¹⁴⁰ Zeylaî, metinde geçen bu hükümleri aktardıktan sonra konuyla alakalı başka meseleleri de ilave etmektedir. Bu meseleler, müşteri parayı ödemek için herhangi bir vakit belirlemese veya herhangi bir vakit de öderim diye meçhul bir vakit tayin etse ya da malum bir vakit belirlese ancak bu vakit üç günden fazla olsa şeklindedir. Zeylaî, bu zikrettiği tüm akitlerin fâsit olacağını ifade etmektedir. Ancak üç günden fazla vakit belirlemiş olsa ancak üç gün içerisinde veya üç günden daha az bir sürede ödeme yapsa bu alışveriş sahih olur.¹⁴¹

2.2.5. Yırtıcı Hayvanların Boğazlanarak Kesilmesi

Murdar hayvanın kemiği, yünü, kılı ve boynuzu gibi şeylerin satımı ve kendisinden faydalanılması câizdir. Çünkü bunlar tabiatı gereği temiz olan şeylerdir. Ancak ölü hayvanın derisinin tabaklanmadan önce satımı câiz değildir. Çünkü murdar hayvanın derisi tabiatı gereği necasettir. Ancak tabaklandıktan sonra satımı ve kendisinden faydalanılması câiz olur. Zeylaî, metinde geçen bu hükümleri şerh ettikten sonra metinde yer verilmeyen fil kemiği ve yırtıcı hayvanların boğazlanarak kesilmesi sonrası oluşabilecek hükümleri de ilave etmektedir. Buna göre fil kemiğinden faydalanılması ve satımı câizdir. Yırtıcı hayvanların ise boğazlandıktan sonra eti ve yağının satımı câiz olur. Çünkü yırtıcı hayvanların boğazlanarak kesilmesi etlerini temiz hâle getirir ancak etleri yenilmez.¹⁴² Zeylaî’den bir asır sonra vefat etmiş olan Bedreddin el-Aynî’nin *Hidâye* şerhinde de “her yırtıcı hayvan kesildiği zaman temiz olur ama eti yenilmez”¹⁴³ şeklindeki ifadesinin Zeylaî’nin eserinde yer verdiği ifadelerle benzer olduğunu görmekteyiz. Ancak İbnü’l-Hümâm’a göre tercih edilen görüş “yırtıcı hayvanların boğazlanarak kesilmesi etlerini temiz hâle getirmeyeceği yönündedir.”¹⁴⁴ Ebü’l-Leys es-Semerkandî de *‘Uyûnü’l-mesâ’il* isimli eserinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’un görüşüne göre yırtıcı hayvanın etinin satılmasının câiz olmadığını ancak derisinin satımı hayvan boğazlanarak kesildiyse câiz olduğunu aktarmaktadır.¹⁴⁵ Fakat burada Semerkandî, Ebû

¹⁴⁰ Nesefî, *Kenzü’l-Değâik*, 411.

¹⁴¹ Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik*, 4/16.

¹⁴² Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik*, 4/51.

¹⁴³ Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1420/2000), 1/390.

¹⁴⁴ Kemâlüddin Muhammed b. ‘Abdilvâhid b. ‘Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu’l-kadîr li’l-‘âcizi’l-fakîr* (Lübnan: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/96.

¹⁴⁵ Nasr b. Muhammed Ebû’l-Leys es-Semerkandî, *‘Uyûnu’l-mesâ’il*, thk. Salâhaddîn en-Nâhî (Bağdat: Matba‘atu Es‘ad, 1386), 139.

Hanîfe'nin yırtıcı hayvanın etinin satılmasının câiz olmadığı hususundaki görüşünü mutlak olarak vermekte boğazlanıp boğazlanmamasına göre mi bu görüşte olduğunu aktarmamaktadır. Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-şanâ'i'* isimli eserine baktığımızda ise Ebû Hanîfe'nin “boğazlandığı takdirde yırtıcı hayvanın eti temiz olacağından dolayı satımı câiz olur” görüşünde olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁶

2.2.6. Numunenin Görülmesiyle Görme Muhayyerliğin Düşmemesi

Nesefî, görme muhayyerliği hususunda “bir yığının bi tarafının görülmesi, binek hayvanın kalçasının görülmesi, katlanmış elbisenin ön yüzünün görülmesi muhayyerliği düşürür” hükmünü aktarmakta ancak numune ile satış durumunda müşterinin muhayyerliği hususunda herhangi bir hüküm ortaya koymamaktadır. Zeylaî, ceviz ve yumurta gibi numune ile satın alınan şeylerde de müşterinin muhayyerliğinin devam edeceğini aktarmaktadır. Çünkü numune ile satışlarda diğer mallar arasında farklılık mutlaka söz konusu olacaktır. Dolayısıyla ceviz ve yumurta gibi ürünlerin numune ile satışından müşterinin muhayyerliği devam eder.¹⁴⁷

2.3. ZEYLAÎ'NİN HÜKÜMLERİ TEMELLENDİRMESİNDEKİ YÖNTEM

Zeylaî, *Tebyîn* eserinde *Kenz* metninde geçen hükümleri şer'î deliller içerisinde asli delillerden olan kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs ile temellendirdiği gibi fer'î delillerden olan örf, istihsân ve şer'u men kablênâ gibi delillerle de temellendirmektedir.

2.3.1. Hükümleri Âyetlerle Temellendirmesi

Kur'ân-ı Kerîm, tüm İslâmî ilimlerin dayanak noktası olduğu gibi fıkıh ilminin de dayanak noktasıdır. Aynı zamanda Kur'an, şer'î hükümlerin ilk ve temel kaynağını oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, icmâ ve kıyas gibi diğer şer'î delillere kaynaklık etmesinden dolayı “meşruiyet delili” olarak da nitelendirilir.¹⁴⁸

Zeylaî'nin metinde aktarılan hükümleri temellendirme metotlarından birisi âyet ve hadis yoluyla temellendirme yöntemidir. Her ne kadar bey' bahsinde bu metodu diğer

¹⁴⁶ 'Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/142.

¹⁴⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/26.

¹⁴⁸ Ali Bardakoğlu, “Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/122.

bölgümlere nazaran sıkça göremiyor olsak da şerhin geneline baktığımızda Zeylaî'nin metinde yer alan görüşleri âyet ve hadisle temellendirme yoluna sıklıkla başvurduğunu söyleyebiliriz.

Zeylaî'nin başta şerhini yaptığı *Kenz* metnindeki hükümler olmak üzere gerek Hanefî mezhebi içerisindeki fikhî görüşleri gerek diğere mezheplerin fikhî görüşlerini âyet ve hadisle temellendirirken kullanmış olduğu yöntemi ortaya koyacağız. Aynı zamanda Zeylaî'nin âyet ve hadislerle sadece konuyu temellendirme yoluna mı gittiğini veya âyet ve hadisleri kullanarak yeni hüküm elde etme yoluna mı gittiğini örnekler üzerinde değerlendireceğiz.

Zeylaî, Kur'ân'ın sünnetle tahsis edilip edilemeyeceği konusunu ele almakta haberi vâhidin ve kıyasın umum içeren ayetleri tahsis edebileceğini benimsemektedir.¹⁴⁹ Zeylaî, burada haber-i vâhid'in Kur'ân'ı tahsis edebileceğini söylese de onun vermiş olduğu örneğe baktığımızda kendisinin de belirttiği gibi meşhur bir sünnetle tahsis mümkündür. Zira Hanefilere göre Kur'an'ın umum içeren lafızları ya önce başka kat'î bir delille tahsis edildikten sonra âhâd haberle tekrar tahsis edilir veya bu hadisler mütevâtir yahut meşhur hadis olduğu için tahsis mümkün olur.¹⁵⁰

Zeylaî, hükümlerin meşruiyetini de âyetlerle temellendirdiğini görmekteyiz. Konuyla alakalı örnek olarak alışverişin meşruiyeti hakkındaki getirmiş olduğu delili aktarabiliriz. Onun, alışverişin meşrû olmasına dair âyetten delili “*Allah alışverişi helal faizi ise haram kıldı*”¹⁵¹ ayetidir.¹⁵² Selem akdinin meşruiyetini ise “*Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın.*”¹⁵³ âyetidir. Zeylaî'nin aktardığına göre asıl olan kıyas gereği selem akdinin câiz olmamasıdır. Zira selem akdinde yasaklanmış olan ma'dûmun satışı vardır. Fakat zikredilen nasslar gereği kıyas terkedilip selem sahihliğine hükmedilmiştir.¹⁵⁴ Görüldüğü üzere Zeylaî, kıyas gereği

¹⁴⁹ Konuyla alakalı örnek olarak Zimmîlere zekât verilmeyeceği meselesindeki değerlendirmesini aktarabiliriz. İmam Züfer'e göre “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez” ve “sadakalar (zekâtlar) fakirlere verilir” ayeti gereğinde zimmîlere zekât verilebilir. Zeylaî, bu ayetteki umum içeren fakirler lafzı meşhur hadis olan Muaz hadisiyle tahsise uğradığını bundan dolayı zekâtın zimmîlere verilmeyeceği görüşündedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/300.

¹⁵⁰ Ali Bardakoğlu, “Âm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/553.

¹⁵¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/275.

¹⁵² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/2.

¹⁵³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/282.

¹⁵⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/110.

câiz olmayan selem akdi konusunda istidlâl de bulunduğu âyete binaen kıyasın terk edilmesi gerektiğini aktarmakta böylece selemi meşrû bir zemine oturtmaktadır.

Zeylaî, kendi mezhebinin kabul etmediği farklı görüşlerdeki hükümleri değerlendirirken o hükmün kabul edilmeyeceğini âyetten delil getirerek beyan etmektedir. Konuyla alakalı örnek olarak onun, satılan bir malın parasının arttırılıp eksiltilmesi hususundaki değerlendirmelerini aktarabiliriz. Zeylaî'ye göre akit gerçekleştirildikten sonra müşteri, satın aldığı malın bedelini arttırabildiği gibi satıcıda sattığı malın bedelinden indirimde bulunabilir. Aynı şekilde satıcı sattığı malda da arttırmada bulunabilir. İmam Züfer ve İmam Şâfiî'ye göre akit gerçekleştirildikten sonra yapılan bu tasarruflar sahih değildir. Zeylaî, İmam Züfer ve İmam Şâfiî'nin görüşünü “*Mehir kararlaştırıldıktan sonra, onunla ilgili olarak karşılıklı rızanızla uzlaştığınız şeyler hususunda sizlere günah yoktur*”¹⁵⁵ âyetiyle karşılık vermektedir. Ona göre mehir belirlendikten sonra karşılıklı rızaya dayanarak mehir üzerinde tasarrufta bulunulmasının câiz olması gibi alışverişte de akit yapıldıktan sonra semen ve mebî' üzerinde tasarrufun yapılması sahihtir olur.¹⁵⁶

2.3.2. Hükümleri Hadislerle Temellendirmesi

Zeylaî'nin yaşamış olduğu Memlûkler döneminde Hanefî fıkının en önemli özelliklerinden birisi hadis merkezli fıkıh çalışmalarının ortaya konmasıdır. Bu dönemin önemli eserlerinden olan Aynî'nin *el-Binaye*, Serûcî'nin (öl. 710/1310) *el-Gâye* ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* adlı şerh çalışmalarına baktığımızda da hadislerle sıklıkla başvurduğunu görmekteyiz.

Zeylaî, ele aldığı konuları incelerken çoğu zaman konuyla alakalı hadisleri genel hatlarıyla değinerek metinde aktarılan hükmün temellendiği dayanakları ortaya koymaktadır. Zeylaî'nin başta şerhini yaptığı *Kenz* metnindeki hükümler olmak üzere gerek Hanefî mezhebi içerisindeki fikhî görüşleri gerek diğer mezheplerin fikhî görüşlerini hadisle temellendirirken kullanmış olduğu yöntemi ortaya koyacağız. Aynı zamanda Zeylaî'nin hadislerle sadece konuyu temellendirme yoluna mı gittiğini veya hadisleri kullanarak yeni hüküm elde etme yoluna mı gittiğini örnekler üzerinde değerlendireceğiz.

¹⁵⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-nisâ 4/24.

¹⁵⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/83.

Zeylaî'nin *Kenz* metnindeki hükümleri hadisle temellendirirken benimsediği temel ilkelerden birisi hadis tahrîci¹⁵⁷ yapmaktır. Genel olarak Zeylaî, hadislerin isnat ve sıhhat açısından durumunu belirtmemekte fakat muhaddislerin o rivayet hakkındaki değerlendirmelerini aktarmaktadır.¹⁵⁸ Fakat bazı hadislerin sıhhat açısından durumunu belirlemekte¹⁵⁹ veya hadisi nakleden kimsenin nakletme konusundaki güvenilirliği hakkında değerlendirmede bulunmaktadır.¹⁶⁰ Bunun yanında eserinin birçok yerinde “ehl-i hadis”¹⁶¹ veya “eimmetü'l-hadis”¹⁶² diyerek hadisçilerin yaklaşımlarını aktarması onun hadis ilmiyle ilgili birikimini bizlere göstermesi adına önem arz etmektedir. O, delil olarak kullandığı rivayetlerin isnadını da belirtmemekte doğrudan “ما روي أنه - عليه”¹⁶³ veya “وقال - عليه السلام”¹⁶⁴ diyerek veyahut sadece sahâbî râvisini zikrederek hadisi nakletmedir.¹⁶⁵

Zeylaî, çoğu zaman istidlâlde bulunduğu hadislerin temel kaynaklardaki yerini tesbit edip belirtmektedir. Onun, bir hadisi naklederken belirttiği kaynaklar Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahîh 'i*¹⁶⁶, Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh 'i*¹⁶⁷, İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *Sünen 'i*¹⁶⁸, Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *Sünen 'i*¹⁶⁹, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned 'i*¹⁷⁰, Tirmizî (öl. 279/892)¹⁷¹, Nesâî'nin (öl. 303/915) *Sünen 'i*¹⁷², Dârekutnî'nin

¹⁵⁷ Buradaki kastettiğimiz hadis tahrîci, sonraki dönemlerde yaygınlık kazanmış anlamı olan bir eserde Hz. Peygamber'e, tâbiüne veya etbâu't-tâbiüne isnad edilen rivayetlerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat bakımından durumuna işaret etmek şeklindedir. Mehmet Görmez, “Tahrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419.

¹⁵⁸ İmam Şâfiî, “az miktardaki suyun içine necaset düşse suda değişim olmadığı sürece su necis olmaz” görüşünü “kullateyn yani iki yüz on litreden daha az miktarda olan sular necis olmazlar” rivayetiyle istidlâlde bulunmaktadır. Zeylaî, bu rivayetin imam Şâfiî için delil olmayacağını zira muhaddislerin bu rivayeti zayıf gördüğünü aktarmaktadır. Hatta Şâfiî fakihî Beyhakî'nin bu hadis hakkında “غير قوي” “bu hadis kuvvetli değildir” dediğini aktarmaktadır. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/21.

¹⁵⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/89.

¹⁶⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/93.

¹⁶¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 6/170.

¹⁶² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/68.

¹⁶³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/12.

¹⁶⁴ Örnek için bk. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/4, 4/5, 4/11, 4/24, 4/25.

¹⁶⁵ «لا تشربوا السمك في الماء فإنه غرر» hadisini naklederken senedin başında sadece sahâbî râvisi olan İbn Mes'ûd'u zikretmektedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/45; “نهى عن الملامسة والمنابذة في البيع” hadisini naklederken sahâbî râvisi olarak Ebû Saîd'i zikretmektedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/48.

¹⁶⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/68, 4/85.

¹⁶⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/35.

¹⁶⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/31, 4/48.

¹⁶⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/45, 4/51.

¹⁷⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/31.

¹⁷¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/31.

¹⁷² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/67.

(öl. 385/995) *sünen*'i¹⁷³, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Sünen*'i¹⁷⁴, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *Muvatta*'i¹⁷⁵, Taberânî'nin (öl. 360/971) *Mu'cem*'i¹⁷⁶, İbn Ebî Şeybe (öl. 297/910) *el-Musannef*'i¹⁷⁷, Hâkim'in (öl. 405/1014) *Müstedrek*'i¹⁷⁸ ve İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Muhallâ*'sı¹⁷⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zeylaî, zikrettiği hadislerin sebebi vürûdunu da belirtmekte¹⁸⁰ hadislerin farklı kaynaklardaki farklı versiyonlarını da belirterek nakilde bulunmaktadır.¹⁸¹ Örneğin kardeşinin alışverişi üzerine alışverişin olmayacağı hükmünü temellendirirken nakletmiş olduğu “لا يبيع الرجل على بيع أخيه ولا يخطب على خطبة أخيه” rivayetini Buhârî¹⁸² ve Müslim'de¹⁸³ bu şekilde geçtiğini Nesâî'de ise¹⁸⁴ “لا يبيع أحدكم على بيع أخيه حتى يبتاع أو يذر” şeklinde geçtiğini belirtmektedir.¹⁸⁵ Görüldüğü üzere Zeylaî, meseleleri temellendirirken konuyla ilgili hadislerin farklı rivayetlerini de aktarmaktadır.

Zeylaî, delil olan hadisle medlûl olan hüküm arasında uyum olmadığı zaman o hadisle yapılan istidlâlî kabul etmemekte ve bunu “بطل الاستدلال بها” gibi lafızlarla beyan etmektedir. Zeylaî'ye göre bu istidlâllerin bazılarında hadis çeşidi ile söz konusu hüküm arasında bir tutarsızlık bulunmaktadır. Misal olarak “insan kılının satılması ve ondan faydalanılmasının câiz olmaması” hususundaki konuyu değerlendirirken ki onun şu ifadelerini aktarabiliriz. İmam Muhammed “Resûlullah sacını kesti ardından sacının kıllarını ahabî arasında taksim etti. Ashabı da onun sacıyla teberrükleniyordu” rivayetine binaen insan kılından faydalanılmasını câiz görmektedir. Ona göre “şayet insan kılı necis olsaydı sahâbînin necis olan bir şeyle teberrüklenmesi düşünülemezdi. Zeylaî'ye göre insan kılından faydalanılmamasının nedeni İmam Muhammed'in dediği gibi saç kılının necâsetinden dolayı değil insanın kerâmetinden dolayıdır. Zeylaî'ye göre İmam

¹⁷³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/46.

¹⁷⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/93, 2/140.

¹⁷⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/305, 4/91.

¹⁷⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/87.

¹⁷⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/190, 3/47.

¹⁷⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/113, 2/195.

¹⁷⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/76.

¹⁸⁰ Örnek için bk. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/14.

¹⁸¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/67.

¹⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh* (Mısır: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emiriyye, 1311), "Buyû", 58 (No.2140).

¹⁸³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1374/1955), "Nikâh", 1412.

¹⁸⁴ Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Hasan 'Abdulmun'im eş-Şelebî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001), "Buyû", 20 (No.6051).

¹⁸⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/67.

Muhammed'in delil olarak getirdiği hadis, söz konusu hükme delalet etmemekte dolayısıyla onun bu hadisle istidlâli bâtıldır.¹⁸⁶

Zeylaî, Hanefiler ile başka mezheplerin görüşlerini tartışırken onların delil olarak getirdiği hadislerin amelden kalktığını dolayısıyla o hadisle amel edilmeyeceğini şu sözlerle ifade etmektedir; “eğer ittifakla insanların hepsi o hadisle amel etmeyi terk ettiyse artık o hadisle amel câiz değildir.”¹⁸⁷ Zeylaî'nin, diğer mezheplerin delil olarak getirdikleri hadisle amel edilemeyeceğini aktarırken başvurduğu bir başka yöntemse istidlalde bulunulan hadislerin kaynaklarına göre derecelendirmesidir. Zira Zeylaî'ye göre merfû bir hadisle istidlal edilen hükümle amel edilirken mevkûf hadisle istidlal edilen hükümle amel edilmez.¹⁸⁸ Zeylaî'i, diğer mezheplerin delil getirmiş oldukları hadisle amel edilmeyeceğini hadislerin sebab-i vurûdu üzerinden de anlatmaktadır. Konuyla alakalı örnek olarak imamın besmeleyi cehrî okuyup okumayacağı tartışmasındaki izahına bakabiliriz. Hanefî mezhebine göre imam besmeleyi gizli bir şekilde okur. Şâfiî mezhebine göre ise cehrî namazlarda imam besmeleyi açıktan okur. Şâfiîlerin konuyla alakalı delilleri “*Resûlullah namazı 'bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm' diyerek başlardı*” rivayetidir. Zeylaî, kendi mezhebinin delini olarak Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen “*ben, Resûlullah'ın, Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Onlardan hiçbirisi besmeleyi açıktan okumadılar*” rivayetini aktarmaktadır. Zeylaî, her iki görüş sahiplerin delillerini aktardıktan sonra Şâfiî mezhebinin delil olarak getirdikleri hadisin sebab-i vurûdunu aktararak o hadisle amel edilmeyeceğini aktarmaktadır. Buna göre nasıl ki Resûlullah, tâlim için bazen öğle namazında sureleri açıktan okuduğu gibi bazen de insanlara öğretmek için besmeleyi açıktan okumuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/51.

¹⁸⁷ Konuyla alakalı örnek olarak akşam namazından önce iki rek'at nafîle namaz kılma meselesini aktarabiliriz. İmam Şâfiî'ye göre “sahabe akşam namazından önce iki rek'at nafîle namaz kılıyordu. Peygamber'de bunu gördüğü halde yasaklamıyordu.” Zeylaî'ye göre bu insanların kerâhet vaktini öğrenene kadar geçerlidir. Daha sonra insanlardan hiç kimse akşamdan önce iki rek'at namaz kılmadı. İttifakla insanların hepsi o hadisle amel etmeyi terk ettiyse artık o hadisle amel caiz değildir. Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/87.

¹⁸⁸ Konuyla alakalı örnek olarak ise imamın rükûdan doğrulurken “rabbenâ leke'l-hamd” şeklindeki tahmîd lafızlarını söyleyip söylememesiyle alakalı tartışmayı aktarabiliriz. İmam Şâfiî, İbn Mesud'dan rivayet edilen “Resûlullah, imam dört şeyi gizli söyler: Bunlardan birisi de rükûdan doğrulurken söylenen tahmîd lafızlarıdır” hadisine göre imamında tahmîd lafızlarını söyleyeceğini hükmetmektedir. Ebû Hanîfe ise, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği “İmam, ‘semiallahü li-men hamideh’ dediği zaman sizde ‘Rabbenâ leke'l-hamd’ deyin” hadisine göre imamın, tahmîd lafzını söylemeyeceğine hükmetmektedir. Zeylaî, İmam Şâfiî'nin delil getirdiği hadisin mevkûf hadis olduğunu; Ebû Hanîfe'nin delil getirdiği hadisinse merfû hadis olduğunu merfu hadis varken mevkûf hadisle amel edilmeyeceğini aktarmaktadır. Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/115.

¹⁸⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/112.

Görüldüğü üzere Zeylaî, Şâfiî mezhebinin delil olarak getirdiği hadis ile amel edilmeyeceğini hadisin sebab-i vurûdu'nun besmeleyi insanlara öğretmek olduğu üzerinden açıklamaktadır.

Zeylaî, Hanefiler ile diğer mezheplerin fikhî görüşlerini tartışırken onların delil olarak getirdikleri hadisin o konuya hamledilmeyeceğini bilakis başka bir konuya hamledileceğine ifade ederek de onların görüşlerine cevap vermektedir. Konuyla alakalı örnek olarak îcab ve kabul ile akdin bağlayıcı olup olmaması hususundaki tartışmayı aktarabiliriz. İmam Şâfiî'ye göre taraflardan birisinin akdi kabul etmesiyle akid bağlayıcı hâle gelmez. Zira onun için meclis muhayyerliği vardır. İmam Şâfiî ,bu görüşüne delil olarak “*alışverişi yapan taraflar ayrılmadığı sürece muhayyerdir*” hadisini delil getirmektedir. Zeylaî, İmam Şâfiî'nin delil olarak getirdiği bu hadisin meclis muhayyerliğine hamledilmeyeceğini bilakis kabul muhayyerliğine hamledileceğini söyleyerek bu görüşe cevap vermektedir. Çünkü artık îcab ve kabul ile birlikte akid iki taraf için tamam olmuş olur. Bu durumda mal, müşterinin mülküne girer. Bir tarafın zarar görmemesi için tarafların rızası olmadığı sürece akit feshedilemez. Dolayısıyla îcab ve kabul ile akid, iki taraf için bağlayıcı hâle gelir.¹⁹⁰ Aktarmış olduğumuz örnekte de görüldüğü üzere Zeylaî, İmam Şâfiî'nin delil olarak getirdiği hadisi reddetmemekte o hadisin başka bir muhayyerliğe hamledileceğini beyan etmektedir.

Zeylaî, fikhî hükümleri hadis ile temellendirmektedir. Onun, fikhî hükümleri hadis ile temellendirirken başvurduğu yollardan birisi çelişkili gibi görünen hadisleri uzlaştırmaktır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla onun, hadisler arasındaki tearuzu giderme adına başvurduğu yollar nesih, tercih, cem' ve te'lîf (te'vil) şeklindedir.

Zeylaî'nin nesh yoluyla hadisleri uzlaştırdığına örnek olarak köpeğin satımı ile ilgili mesele hakkındaki rivayetlere bakabiliriz. Konuyla alakalı olarak Zeylaî, “Hz. Peygamber köpek satımını yasakladı” ve “fahişenin, fuhuş karşılığında elde ettiği para ve köpekten elde edilen para yasaklanmıştır” rivayetlerini ve “Hz. Peygamber av ve çoban köpeği dışındaki köpeklerin satımını yasakladı” ve “Hz. Peygamber, köpeğin piyasasını kırk dirhem olarak belirledi” rivayetlerini tahlil etmektedir. Baktığımızda köpek satımını yasaklayan¹⁹¹ ve câiz gören¹⁹² rivayetler sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Zeylaî,

¹⁹⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/3.

¹⁹¹ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Buyû' ", 113 (No. 2237); Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, “Müsâkât”, 1568.

¹⁹² Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Süneni'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 5/436.

köpeğin satışını yasaklayan rivayetlerin İslamiyet'in henüz başında söylendiğini daha sonra ise bu yasağın köpeğin satışını serbest kılan rivayetlerle nesh olduğunu aktarmaktadır.¹⁹³

Zeylaî'nin, nesh yoluyla hadisler arasındaki teâruzu gidermesine diğer bir örneğimize hacamat yapan kişinin ücret almasının câiz olup olmaması ile ilgili aktardığı rivayetlerdir. Hacamat yapan kişinin ücret almasını yasaklayan rivayet "Hz. Peygamber hacamattan elde edilen geliri yasakladı" rivayetidir. Mubah kılan rivayet ise "bir adam Hz. Peygambere 'benim ailem ve çocuklarım var. Ben onlara hacamattan elde ettiğim gelirlerden vereyim mi' diye sorunca Resûlullah'da ona 'evet ver' buyurdu" rivayetidir. Baktığımızda burada iki hadis arasında teâruz var gibi görülmektedir. Hatta Zahîrî mezhebi, ücret almayı yasaklayan rivayeti itibara alıp haccâmın alacağı ücretin câiz olmadığını söylemektedir. Fakat Zeylaî, yasak içeren rivayetin yukarıda zikrettiğimiz ücretin alınmasını mubah kılan rivayetle nesh edildiğini beyan etmektedir.¹⁹⁴

Zeylaî'nin hadisler arasındaki teâruzu giderme yollarından birisi de cem ve te'lif metodudur. Bu metot çelişkili gibi görünen iki hadis arasındaki ihtilâfi te'vil yoluyla uzlaştırmaya dayanmaktadır. Cem ve te'lif yoluyla hadisler üç şekilde uzlaştırılır. 1. hükmü genel olan delili bir mânaya tahsis ederek; 2. Mutlak olanı sınırlandırarak; 3. Hadislerin ayrı ayrı durumlar için konulduğunu göstererek.¹⁹⁵ Zeylaî, bu metodu kişinin görmediği malı satın almasıyla ilgili hadisleri değerlendirirken kullandığını görmekteyiz. İmam Şâfiî "Hz. Peygamber, insanın yanında olmayan bir şeyi satmasını yasakladı" rivayetine binaen kişinin görmediği bir şeyi satın almasının câiz olmayacağını hükmetmektedir. Zeylaî, "bir kişi görmediği bir malı satın alırsa malı gördüğü zaman o kişinin muhayyer hakkı vardır" rivayetine binaen de kişinin görmediği malı satın almasının câiz olduğunu hükmetme ve İmam Şâfiî'nin naklettiği rivayetin Hz. Peygamberin başka bir durum için söylediğini aktarmaktadır. O durumsa şu hâdisedir. "Hakîm b. Hizâm adlı sahabî, Hz. Peygambere 'ey Allah'ın resulü! Bir adam, bende olmayan bir malı benden satın almak istedi. Ben de o istediği malı ona sattım. Daha sonra çarşıya o malı arayıp satın almak için gittim ve bulup satın aldım. Sonra da bulduğum o malı o kişiye teslim ettim' diye başından geçen olayı anlattı. Hz. Peygamber'de 'elinde

¹⁹³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/125-126.

¹⁹⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 5/124.

¹⁹⁵ İsmail Lütfi Çakan, "Cem' ve Te'lif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/287.

olmayan bir malı satma' buyurdu." Görüldüğü üzere Zeylaî, İmam Şâfiî'nin delil olarak naklettiği rivayeti te'vil etmekte o rivayetin, kişinin mülkiyetinde olmayan bir malın satımını yasakladığını ancak kişinin görmediği malı satın almasına kapsamadığını ifade etmektedir.¹⁹⁶

Zeylaî'nin, hadislerle istidlâl yöntemini yukarıdaki gibi değindikten sonra onun, metinde aktarılan hükümleri hadislerle temellendirmesine dair metodunu örnekler üzerinden ana hatlarıyla aktarmakta yarar görüyoruz.

Zeylaî, metinde aktarılan hükümleri meşrû bir zemine oturturken hadislere referans göstermiştir. Mesela alışverişin meşrû olduğuna dair hadisten delili "*Hz. Peygamber, kadeh ve kap kaçak sattı*" rivayetidir.¹⁹⁷ Alışveriş akdinde, malı satın alan tarafın görme muhayyerliği hakkının olduğuna dair delili "*kim görmediği malı satın alırsa gördüğü zaman ona muhayyerlik hakkı vardır*" rivayetidir.¹⁹⁸

Kenz metninde, "meraların satımı ve kiralanması câiz değildir" hükmü geçmektedir. Böyle bir akit fâsid alışveriş sınıfına girmektedir. Çünkü mera satımında kişinin mülkiyetinde olmayan bir şeyi satması söz konusudur. Zira kişi merayı koruma (hırz) altına almadığı sürece oraya mâlik olamaz. Zeylaî, bu hükmü "müslümanlar üç şeyde ortaktırlar. Bunlar su, mera ve ateştir." hadisiyle temellendirmektedir. Zeylaî, bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvût'un rivayet ettiğini İbn Mâce'ninse bu rivayete "bunların parası da haramdır" ilavesiyle naklettiğini aktarmaktadır. Daha sonra Zeylaî, İbn Mâce'nin rivayet ettiği "mera, ateş ve su menedilmez" hadisinin mânasını açıklamaktadır. Buna göre insanlar o sudan içebilir hayvanlarını sulayabilir, o meranın otlarından hayvanlarına yedirebilir. İnsanların bu alanlardan faydalanması mübahken bunun satılmasının câiz olması söz konusu olamaz.¹⁹⁹

Bir diğer örneğimizse neceş hakkındaki hükmün temellendirilmesidir. Zeylaî'ye göre neceş; "bir kişinin, satın almayacağı halde bir malın fiyatını arttırmak suretiyle diğer müşterilerinde göreceği şekilde satıcıyla pazarlık yapmasıdır." Bu uygulama Hanefî mezhebinde tahrimen mekruh kabul edilmektedir.²⁰⁰ Zeylaî, bu konuyu İbn Ömer'den

¹⁹⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/25.

¹⁹⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/3.

¹⁹⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/24.

¹⁹⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/48.

²⁰⁰ *Kenz* metnine baktığımızda neceş yapmanın hükmünün mekruh olduğunu görmekteyiz. Ancak *Kenz*'in diğer şârihi İbnNüceym, *el-Baḥrü'r-râ'ik* adlı şerhinde bu hükmü tahrimen mekruh şeklinde kayıtladığını görürüz. İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/107.

rivayet edilen “Hz. Peygamber, neceşi yasakladı”, Ebû Hureyre’den rivayet edilen “neceş yapmayın” ve “bir adam kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın” hadisleriyle temellendirmektedir. Çünkü neceşte müşterinin zararına olan bir durum vardır. Zeylaî’ye göre neceş yapan kişi, malın gerçek değerinin üstünde fiyat teklif ederse bu durumda mekruh olur. Şayet teklifler malın gerçek değerinden az ise bir sakınca görülmemiştir.²⁰¹ Neceş şeklindeki bir uygulamanın hukuki sonuç doğurup doğurmayacağı fukahâ arasında tartışılmıştır. *Kenz’in* diğer şârihi İbn Nüceym’e göre neceş, alışverişin ne aslındandır ne vasfındandır. Bundan dolayı böyle bir akit, batıl da değildir fâsid de değildir. Sahih olmakla birlikte tahrimen mekruhtur. Dolayısıyla böyle bir akit, hukuki sonuç doğurmayacağı için aldatılmaya maruz kalmış müşterinin, akdi feshetmesi veya muhayyerlik hakkında bulunması söz konusu olamaz.²⁰²

İslam hukukunda fuzûlînin yaptığı hukuki işlemler tartışmalı bir konudur. Ebû Hanîfe ve talebelerine göre fuzûlînin işlemleri geçerli, fakat adına iş yapılan kişinin onayına bağlı olarak mevkûftur. Akdi yapacak tarafların gerekli hukukî yetkiye sahip olması akdin kurulması için şart değildir. Fakat fuzûlînin, başkası adına işlem yapma yetkisi olmadığı için yaptığı hukuki işlem akdin işlerlik şartı açısından eksiktir. Bu işlemlerin hukuki bir sonuç ortaya çıkarabilmesi için yetkili olan kişinin izin/ icâzet vermesi gerekir. Yetkili kişinin icâzet vermesiyle birlikte söz konusu bu işlem, yapıldığı andan itibaren yetkili olan kişi tarafınca yapılmış gibi hukukî sonuçlar doğurur. Zeylaî, fuzûlînin yapmış olduğu bu işlemlerin hukuki sonuç doğuracağına delil olarak Buhârî’de geçen “Hz. Peygamber, kurbanlık adına bir koyun alması için sahâbîden birisine bir dinar verdi. O sahabî de verilen para ile iki koyun almış, koyunlardan birisini de tekrar bir dinara satarak Resûl-i Ekrem’e bir koyun ve bir dinar getirmiştir. Resûlullah’da durumu öğrendikten sonra o kişinin ticaretinin bereketli olması için dua etmiştir.” rivayeti delil olarak aktarmaktadır.²⁰³

Diğer bir örneğimiz sarf akdinin şartları hususundadır. Sarf akdi, bir kısım paranın bir kısım parayla mübadelesidir. Altının altınla veya gümüşün gümüşle değişiminde olduğu gibi mübadeleye söz konusu olan semenlerin her ne kadar işçiliğinde ve kalitesinde farklılık olsa bile eğer aynı cinsteyse birbirleriyle eşit olması ve aynı mecliste

²⁰¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/67.

²⁰² İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râik*, 6/107.

²⁰³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/103.

kabz edilmesi gerekir. Eğer semenlerin cinsleri bir değilse burada sadece kabz şartı aranır.²⁰⁴ Zeylaî bu hükmü Ubâde b. Sâmî'ten rivayet edilen “altın altınla, gümüş gümüşle eşit ve peşin şeklinde satılır. Eğer bunların cinsleri farklıysa peşin olacak şekilde dilediğin gibi satabilirsin” rivayetiyle ve Hz. Ömer'in “altın altınla eşit ve peşin şekilde satılır. Eğer akit esnasında taraflardan birisi evine gidip gelme adına seni bekletirse bekleme. Çünkü taraflardan birisinin semeni kabz etmeden ayrılması deynin deyn karşılığında (دين بدین) satılması mânasına gelir.” rivayetiyle açıklamaktadır.

Zeylaî, ribâ konusunu açıklarken hem âyet hem de hadis ile faizin haramlığını delillendirmektedirler. Zeylaî'de geçen rivayetler, “faizi yiyende yedirende faiz konusunda şahitlik yapanda yazanda lanetlenmiştir”, “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla ve tuz tuzla misli misline, eşit ve peşin şekilde satılır. Her kim bunlara ilave alır veya verirse faiz yapmış olur. Bu konuda alanda eşittir verende eşittir” şeklindedir.²⁰⁵

İncelemiş olduğumuz örneklerden hareketle Zeylaî'nin, *Tebyîn* eseri, Hanefî mezhebinin hükümleri temellendirirken hadislere ne derecede önem verdiğini ve bu konuda büyük bir hizmet gerçekleştirmekte olduğunu bizlere göstermektedir.

2.3.3. Hükümleri İcmâ ile Temellendirmesi

Zeylaî, metinde geçen hükümleri, Kur'an ve Sünnet ile temellendirmenin yanında yukarıda da anlatmış olduğumuz İslâm fikhının üçüncü kaynağı olan icmâ ile de temellendirme yoluna gitmektedir. İcmâ, “İslâm ulemasının, dinî bir meselenin hükmü üzerinde ittifak etmelerini ve tüm müslümanların müştereken benimsedikleri dinî hükümleri belirten şer'î bir delildir” şeklinde tarif edilir.²⁰⁶

İslam fikhında icmânın güncelliği konusunda iki temel yaklaşım ortaya konmuştur. Birinci yaklaşım icmâyı sadece nasların ortaya koyduğu hükümleri te'kid edici gören yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre İcmâ, Kur'an ve sünnette olmayan yeni hükümler ortaya koyamaz. Buna göre icmâ, Kur'an ve sünnette ortaya konan hükümler üzerine gerçekleşir ve onları te'kid eder. Aralarında Debûsî (öl. 430/1039), Pezdevî (öl. 482/1089) ve Serahsî gibi usulcülerin bulunduğu fukahânın büyük çoğunluğunun da kabul ettiği ikinci

²⁰⁴ Nesefî, *Kenzü'd-Değâîk*, 444.

²⁰⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ğakâîk*, 4/85.

²⁰⁶ İbrahim Kâfî Dönmez, “İcmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417.

yaklaşım ise icmâyı güncel bir delil olarak kabul eden yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre icmâ, sadece âyet ve hadislerde geçen hükümleri tek'id ve ikrar edici değil inşâ ve ibtida (yeni hükümler koyma) açısından da başvurulabilecek teşri' merciidir. Çünkü nasslar maddi planda sınırlı olduğundan dolayı yeni meydana gelen meselelerde nasslara harfîyen uymak mümkün değildir. Bu nassların ruhundan hareketle çözümler üretilmelidir. İcmâ, sahabe döneminde böyle bir rolü üstlendiği gibi günümüzde de üstlenebilir.²⁰⁷

Zeylaî'ye göre bir fakihin, müctehid ismini kazanabilmesi için icmâyı bilmesi gerekmektedir. Çünkü ona göre müctehidin icmâyı bilmesi sayesinde istikrâ yöntemini kullanarak âyet ve hadis gibi delillerden hakkında nass bulunmayan şer'î hükümleri çıkarması ve ortaya koyması mümkün olur.²⁰⁸ Zeylaî'nin icmâyı bu şekilde önem atfetmesinden de anlaşılacağı üzere onun da çoğu fukahâ gibi icmâyı güncel bir delil olarak kabul eden yaklaşımı benimsemekte olduğunu söyleyebiliriz. Zeylaî, yapmış olduğu bu icmâ açıklamasıyla icmâyı, Kur'an ve sünnette olmayan yeni hükümlerde koyabilen başlı başına müstakil bir delil olarak kabul etmektedir.

Zeylaî'nin, *Tebyîn* eserine baktığımızda hem Kur'an ve sünnette ortaya konan hükümler üzerine gerçekleşen icmâ hakkında hem de Kur'an ve sünnette ortaya konmayan yeni hükümler üzerinde icmânın gerçekleşmesine dair örnekleri görmekteyiz. Burada konumuzla alakalı olarak her iki icmâ türü hakkında örnekler aktaracağız. Kur'an ve sünnette ortaya konmayan yeni hükümler üzerinde icmânın gerçekleşmesine dair örnek olarak şu meseleyi aktarabiliriz:

Bir kimse bir mal alırken, eğer dört gün içerisinde parayı ödemezsen satış olmaz diyerek akit yapmış olsa bu akit sahih olmaz. Ancak alıcı dört gün dedikten sonra üç gün içerisinde parayı öderse bu alışveriş sahih hâle gelir. Yani dört gün şart koştuktan sonra üç gün içerisinde ödemenin yapılmasıyla fâsid olan şartın ortadan kalkmasından dolayı akit sahih hâle gelir. Zeylaî, Neseî'nin nakletmiş olduğu bu hükmün icmâ ile sabit olduğunu aktarmaktadır.²⁰⁹ Örneğe baktığımızda Zeylaî, gerçekleşmiş olan bu icmâyı herhangi âyet ve hadise dayandırmamaktadır. Ancak fukahânın büyük çoğunluğunun da kabul ettiği üzere zannî delillerde icmâyı senet olabilmektedir. Dolayısıyla Zeylaî'nin

²⁰⁷ Ekrem Keleş, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 271-275.

²⁰⁸ İbarenin Arapçası "معرفة الإجماع ليتمكن استخراج الأحكام الشرعية واستنباطها من أدلتها بطريقها" şeklindedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/176.

²⁰⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/16.

aktarmış olduğu icmânın bir senedi olmadığı anlaşılmalıdır. Zeylaî'nin vermiş olduğumuz örneğinde icmânın, ictihada müstened olduğu yorumunu yapabiliriz. Zira bu hüküm ictihada dayalı bir hükümdür.

Zeylaî, satım akdi olan ve mülk edinme yollarından bir yol olan bey'in câiz oluşunu öncelikle hem Kur'an hem de sünnet ile sâbit olduğunu aktarmakta ardından da ümmetin bu konuda icmâ ettiğini ifade ederek konuyu icmâ yolu ile temellendirmektedir.²¹⁰ Zeylaî'nin aktarmış olduğumuz bu örneğinde icmâ, Kur'an ve sünnette ortaya konan hükümler üzerine gerçekleşmiştir.²¹¹

2.3.4. Kıyas ile Temellendirmesi

Zeylaî'nin telif etmiş olduğu *Tebyîn*, furû eseri olduğu için onun zikretmiş olduğu kıyasla ilgili kaideleri furû meselelerindeki ifadelerinden yola çıkarak elde edebiliyoruz. Zeylaî'ye göre eğer nassa muhâlif olmayan iki kıyas birbiriyle muâriz olursa bu durumda iki kıyastan birisiyle amel etmek câizdir.²¹² Bir belde teâmül hâline gelmiş bir faaliyet olursa bu durumda kıyas terkedilir teâmül dikkate alınır. Bu durumda hüküm istihsânen sahih olmuş olur. Konuyla alakalı örnek olarak müşterinin, işlenmiş haldeki deriyi satın alırken şart koşması hakkındaki meseleyi aktarabiliriz. Eğer müşteri, işlenmiş halde bulunan deriyi satıcın ayakkabı yapması şartıyla satın alırsa bu akit kıyas gereği câiz olmamalıdır. Çünkü burada müşteri, akdin iktizâsında olmayan bir şart öne sürmüştür. Fakat Zeylaî, böyle bir alışverişin istihsânen sahih olacağını aktarmakta ardından da istihsân sebebinin insanların teâmülü olarak ifade etmektedir.²¹³ Aktarmış olduğumuz bu örnekte Zeylaî'nin "bu hüküm kıyas gereği câiz değildir" sözünden de anlaşılacağı üzere o, kıyas delilini ilgâ etmemekte kıyası bozmadan istihsân deliline gitmektedir.

2.3.5. Hükümleri Örf ile Temellendirmesi

Bu başlık altında *Tebyîn* kitabın bey' bahsinden hareketle Hanefî mezhebinde yerel örfün ve örfte ortaya çıkan değişimin meselelere ait hükümlerin konmasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu ele alacağız. Aynı zamanda Zeylaî'nin örf ile ilgili taksimini ve örf delilini nasıl kullandığını örnekler üzerinden inceleyeceğiz.

²¹⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/3.

²¹¹ Benzer örnekler için bk. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/59, 1/104, 1/263, 2/68.

²¹² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/139.

²¹³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/59.

Örf, İslamiyet'in başlangıcından günümüze kadar İslam fikhının kaynaklarından birisi olarak hem usul hem de furû eserlerinde önemli bir konuma haizdir. Fikhî terim olarak örf kavramının tanımını ilk olarak Ebü'l-Berekât en-Neseî *el-Mustasfâ* adlı eserinde “*aklın delaletiyle nefislerde yerleşen ve selim tabiatlarca benimsenip kabul edilen şey*” şeklinde tarif etmiştir.²¹⁴

Zeylaî'nin *Tebyîn* eseri, fıkıh usulü metni olmadığı için onun örf ile ilgili taksimlerini sistematik bir şekilde ele alıp inceleyemiyoruz. “Zira örf ve âdetin tanımı, şer'î dayanakları, çeşitleri, muteber sayılma şartları, fıkıhtaki yeri ve etkileri gibi başlıklar altında bir teori hâlinde ele alınışının tesbit edilebilen en eski örneğini İbn Âbidîn'in *Neşrû'l-'arf fi binâ'i ba'zi'l-ahkâm 'ale'l-'urf* adlı risâlesinin oluşturduğunu ve usul eserlerinde dahi örfe hiç yer verilmediğini”²¹⁵ düşündüğümüzde furû eseri olan Zeylaî'nin şerhinde bu denli sistematik bir yaklaşımın olması beklenemez. Ancak hükümleri değerlendirirken vermiş olduğu örnekler ve açıklamalar üzerinden yola çıkarak bu taksimleri daha sistematik halde sunmaya çalışacağız.

Zeylaî, mahiyeti açısından örfü, lafzi ve ameli örf olarak iki kısma ayırmakta ancak bu örf çeşitleri ile herhangi bir tanım yapmamakta fakat incelediğimiz örneklerde fıkıh usulü kaidesi niteliğinde ifadeler kullanmaktadır. Mesela lafzi ve ameli örfte mutlak ifadelerin takyidinin sahit olup olmaması hakkında “lafzi örfte, mutlak ifadelerin takyidi sahit ameli örfte ise mutlak ifadelerin takyidi sahit değildir” şeklinde kaide niteliği taşıyan fıkıh usulü kuralını aktarmaktadır.²¹⁶

Zeylaî, nass karşısında örfün itibara alınmayacağına “nassın veya nassın delaletinin olduğu yerlerde örfe itibar edilmez” sözleriyle ifade etmektedir.²¹⁷ O, muteber olması açısından örfü sahit ve fâsid örf olarak iki sınıfa ayırmıştır.

Zeylaî, örfü göz önünde bulundurarak aktarmış olduğu fikhî hükümlerde küllî kaide niteliğinde olan kaidelerde zikretmiştir. Bu kaideler, مَبْنِيٌّ عَلَى الْعُرْفِ “örfe binaen”²¹⁸ veya الْمَعْرُوفُ كَالْمَشْرُوطِ “mârûf, meşrut gibidir”²¹⁹, هُوَ مُعْتَادٌ بَيْنَ التُّجَّارِ “tüccarların üzerinde

²¹⁴ Tanımın Arapçası şu şekildedir: (ما استقر في النفوس من جهة شهادات العقول، وتلقته الطباع السليمة بالقبول) Kamil Yelek, “Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi”, *Dergiabant* 3/6 (2015), 86.

²¹⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/88.

²¹⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/135.

²¹⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/109.

²¹⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/112, 4/98.

²¹⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 5/147.

anlaştıkları şey”,²²⁰ وَالْمُمْتَنِعُ عَادَةً كَالْمُمْتَنِعِ حَقِيقَةً “âdet olarak imkansız olan, hakikaten imkansız gibidir”,²²¹ عَلَى الْغَالِبِ لَا عَلَى النَّادِرِ “şer‘i hükümler çoğunluğa göredir nadire göre değildir”,²²² الْجَرِيانُ الْعَادَةُ ve النَّادِرُ كَالْمَعْدُومِ “nadir yok hükmündedir”,²²⁴ şeklindedir. Şerhin geneline baktığımızda Zeylaî, eserinde bu tür ifadeleri sıklıkla başvurmaktadır.²²⁵ Onun örf meselesi hakkındaki bu şekilde kaideler zikretmesi oldukça önemlidir. Zira onun bu kaidelerinden örfü hükümlerin temellendirmesinde önemli bir yere koyduğunu görmekteyiz.

Zeylaî’nin örfün hükümler üzerindeki etkisini dikkate aldığımızı gösteren bir başka önemli ifade de istisnâ‘ akdi meselesindeki “istisnâ‘ akdi hususunda Hz. Peygamber günümüze kadar gelen bir teâmül vardır. Bu gelenekte hüccetlerin en kuvvetlisidir” şeklindeki sözleridir.²²⁶ Aynı şekilde onun “kıyas, kendisine denk bir şeyle terkedilebilir. O denklikse teâmüldür” sözünden de anlaşılacağı üzere teamülü kıyasa denk bir delil olarak görmektedir.

Zeylaî’nin, örf ve âdeti göz önünde bulundurarak hükümleri temellendirme yoluna gitmesi, hükümlerin zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterebileceğini kabul etmiş olduğu mânasına da gelebilir. Nitekim o, bir konudaki ihtilaftan bahsettikten sonra “zikrettiğimiz bu ihtilaflar zamanın ve âdetlerin değişmesinden dolayı meydana gelen ihtilaflardır. Aksi halde delillerin değişmesinden kaynaklı ihtilaflar değildir”,²²⁷ diyerek örf ve âdetin delil olmadaki konumunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda Zeylaî, وَأَمَّا فِي زَمَانِنَا “fakat zamanımıza gelince hüküm şöyledir”,²²⁸ diyerek kendi zamanının içinde bulunduğu konjonktürel yapıyı dikkate alarak hüküm ortaya koyduğunu da söyleyebiliriz. Bu bilgiler ışığında Zeylaî’nin hükümleri temellendirirken örf metodunu nasıl işlediğini örnekler üzerinden değerlendirmekte fayda görmekteyiz.

²²⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 5/57.

²²¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 5/10.

²²² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/312.

²²³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/26.

²²⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/12.

²²⁵ Ünal Şahin, *Zeylaî ve İbn Nüceym'in Eserlerinde Ahkâmın Değişmesi Örneği* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 44-43.

²²⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/123.

²²⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/130.

²²⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/240.

2.3.5.1. Alışverişte Para Biriminin İfade Edilmemesi

Alışverişte para, peşin olarak ödenebildiği gibi süresi belli olmak şartıyla vadeli bir şekilde de ödenebilir. Zira Hz. Peygamber de Yahudi birisinden bedelini daha sonra ödemek üzere alışveriş yapmıştır. Alışverişlerde dikkat edilmesi gereken bir diğer noktaysa para biriminin belirtilmesi hususudur. Para biriminin belirtilmediği durumlarda oluşabilecek hükümleri Zeylaî şöyle aktarmaktadır; “herhangi bir para birimi ifade edilmeden yapılan alışverişlerde o beldenin nakdî gâlip olan para birimi itibara alınır. Zira böyle bir durumda o beldenin iktisadi faaliyetine (müte‘âmele) bakılır. Çünkü “örf ile malum olan, nas ile malum gibidir. Mesela bir kimse alışveriş esnasında -yüz- diye ifade kullansa o beldede de kullanılan para birimi olarak dirhem yoğunluktaysa bu ifadeden yüz dirhem anlaşılır.”²²⁹ Bu örneğe baktığımızda Zeylaî, küllî kaide niteliğinde olan “المعلوم بالعرف كالمعلوم بالنص” ifadesi ile örfün önemini dikkat çekmekte ve örf ile bilinen bir şeyin nass ile bilinen seviyesinde olduğunu ifade etmektedir.

2.3.5.2. Dâr ve Arsa Satımında Satıma Dahil Olanlar

Dâr (bina ve arsaların toplandığı mahal)²³⁰ satımlarında binalar ve anahtarlar, arsa satımlarında arsada bulunan ağaçlar satıma dahil olmaktadır. Zeylaî, “dârın içerisinde bulunduğu binaları ve anahtarları, arsaların ise ağaçları içine alması örfen ittisali karar ile muttasıldır. Bundan dolayı bu zikredilenler satıma dahil olur.”²³¹ Aynı şekilde bir şey mebî‘ne ittisali karar ile muttasıl ise o şey mebî‘ne dahil olur. Örf de bir şeyin mebî‘ne muttasıl olup olmadığına karar verebilir. Zira Zeylaî, merdivenlerin, bina satımlarında binaya dahil olmasını mısırdaki câri örf ile sabit olduğu aktarmaktadır.”²³² Netice olarak Zeylaî, bir şeyin mebî‘ne dahil olup olamayacağını o bölgedeki câri örfün belirlediğini aktarmaktadır.

2.3.5.3. Ürünlerin Keyfî veya Mevzûn Olduğunun Tesbiti

Bir elmanın iki elma, bir cevizin iki ceviz, bir yumurtanın iki yumurta ve muayyen bir felsin muayyen iki fels karşılığında satımı sahihtir. Bu zikredilenlerin birbiri ile

²²⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/5.

²³⁰ Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîṭ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 393.

²³¹ İttisali karar ile muttasıl, yerinden ayırmamak üzere konan şeydir. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/337.

²³² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/9-10.

satımında faiz cereyan etmez. Çünkü bunların ıstılâhında ma‘dûdluk olma vasfı olduğu için mevzûn olma vasfı kazanma imkanları yoktur. Adet ile mübadele edilen mallarda da fazlalık faizi cereyan etmemektedir. Zeylaî, yukarıda verdiğimiz hükümleri aktardıktan sonra örfün bu konu bağlamında hükümler üzerindeki etkisini aktarmaktadır. Buna göre bir şeyin ölçülebilir, tartılabilir veya sayılabilir olması nass ile belirlenmemişse örf bunları belirler. Örfte de bu zikredilenler ma‘dûd (sayılabilir) olarak kabul edildiği için bunlarda ribâ söz konusu olmaz.²³³

2.3.5.4. Asrın Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi

Nesefî, ev satımlarında çatı katların satıma dahil olmayacağını aktarmaktadır. Dâr satımlarında ise ev, menzil (evle dâr arasında bir yapı), çatı katı ve avlunun satıma şart koşmaya gerek olmaksızın dahil olur. Menzil satımlarında mutfak ve çatılı olan avlu alışveriş esnasında zikredilerek alışverişe dahil olabilir. Çünkü menzilin beyt ve dâr olma şüphesi vardır. Bu şüphe durumu mutfak ve çatılı olan avlunun satıma dahil olup olmayacağı alışveriş esnasında zikredilerek giderilebilir. Buraya kadar Zeylaî, hükümleri Nesefî’nin kendi örfünün gerekliliğine bağlı olarak verdiğini aktarmaktadır. Bu görüşü bu şekilde aktardıktan sonra Zeylaî, farklı örflere göre hükmün değişeceğini ifade etmektedir. Mesela o, Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfi* isimli eserinde çatı katlarında eve dahil olduğunu bundan dolayı satıma dahil edileceği görüşünde olduğunu aktarmaktadır. Zeylaî’ye göre bu tür hükümler her iklim ve her asrın örfüne göre değişiklik arz edecektir.²³⁴ Zira fıkıh usulünde de işlendiği üzere örf yayılmış olduğu yöre cihetiyle örf-i âm ve örf-i hâs şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Örf-i hâs, muayyen ülkeye veya zanaat çevresine has örfler mânasında olup fikhî sonuçlara tesiri, ilgili alanla sınırlıdır.²³⁵ Yukarıda vermiş olduğumuz misalde de hükmün toplumsal yaşayışa göre değişiklik gösterebileceğini ifade edebiliriz.

2.3.6. Zeylaî’nin Fıkıh Usûlü İlkeleriyle Hükümleri Temellendirmesi

Zeylaî, metinde geçen fıkıh hükümlerini zaman zaman usul-fürû üzerinden açıklama yoluna gitmiştir. O, Fürû meseleleri şer‘î delillere ve hüküm çıkarma (istinbât) yöntemlerine başvurarak fıkıh usûlü ile ilgili birtakım kaideleri de zikrederek hükümleri

²³³ Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/91.

²³⁴ Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/98.

²³⁵ Dönmez, “Örf”, 34/90.

temellendirmektedir. Bizde burada konuyla alakalı tesbit edebildiğimiz usûl ile ilgili konuları örnekleriyle birlikte aktarmaya çalışacağız.

2.3.6.1. Nâsîh- Mensûh Delili

Hanefî mezhebinde köpek satışı, bazı noktalarında ihtilafların olmasıyla birlikte sahih kabul edilmiştir.²³⁶ Ancak imam Şâfiî'ye göre köpeğin satımı asıl itibariye câiz değildir. Zeylaî, İmam Şâfiî'nin bu konuda iki tane hadisten delilinin olduğunu aktarmaktadır. Bu rivayetler “Hz. Peygamber köpek satımını yasakladı” ve “fahişenin, fuhuş karşılığında elde ettiği para ve köpekten elde edilen para yasaklanmıştır” rivayetleridir. İbn Hacer'e göre her iki rivayetteki nehiyer bizatihi tahrîmi ifade etmektedir. Bundan dolayı nehy, eğitilmiş olsun eğitilmemiş olsun hangi amaçla olursa olsun her türlü köpeği kapsamaktadır.²³⁷ Zeylaî, Şâfiî'lerin dayanmış oldukları delilleri bu şekilde aktardıktan sonra kendi mezhebinin istidlâlde bulunduğu “Hz. Peygamber av ve çoban köpeği dışındaki köpeklerin satımını yasakladı” ve “Hz. Peygamber, köpeğin piyasasını kırk dirhem olarak belirledi” rivayetlerini aktarmaktadır. Ancak baktığımızda her iki mezhebinde istidlâlde bulunmuş oldukları deliller sahih kaynaklarda geçmekte ve birbirlerine muarız olarak görülmektedir. Zeylaî, bu meseleyi hadislerin sıhhat dereceleri üzerinden değil fıkıh usulü ilkeleri üzerinden tahlil etmektedir. Buna göre Şâfiîlerin delil getirmiş olduğu köpeğin satımını nehy eden rivayetler, sahih olmakla birlikte “Hz. Peygamber, av ve çoban köpeği dışındaki köpeklerin satımını yasakladı” ve “Hz. Peygamber, köpeğin piyasasını kırk dirhem olarak belirledi” rivayetleriyle nesh edilmiştir. Zira Şâfiîlerin rivayet ettikleri hadisler, “Hz. Peygamber köpekleri öldürmeyi emretti” rivayetinden de anlaşılacağı üzere İslâmiyetin başında söylenmiş hadislerdir. Çünkü biz bunu İbrahim Nehaî'den rivayet edilen “Hz. Peygamber, av köpeklerin satımına ruhsat verdi” rivayetindeki “ruhsat verdi (رَخَّصَ)” lafzından anlamaktayız. Nitekim bir şeye ruhsat vermek, o şey yasaklıyken yasağın kaldırılıp mubah hâle

²³⁶ Örneğin Nesefî, herhangi bir sınırlandırma yapmaksızın “köpek satışı sahihtir” demiştir. Zeylaî, Nesefî'nin bu ifadesini mutlak olarak algılamış ki Ebu Yusuf'un daha sınırlı olan “yırtıcı köpekler hariç köpeğin satışı sahihtir” görüşünde olduğunu aktarmıştır. Bir diğer ihtilaf noktası ise köpeğin eğitilmiş olup olmaması hususudur. İmam Serahsi'ye göre satılan köpeğin eğitilmiş veya eğitilmeye muktedir olma şartı vardır. Ancak Zeylaî'ye göre köpek satımında eğitilmiş olma şartı gibi bir şart yoktur. Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/126.

²³⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1379/1959), 4/426.

dönüştürüldüğünü ifade eder.²³⁸ Aktarmış olduğumuz örnekte de görüldüğü üzere Zeylaî, sadece delilleri zikretmekle yetinmemekte aynı zamanda delillerin hükme delaletini incelemekte ve nesh hususu üzerinde durmaktadır.

2.3.6.2. İstihsân Delili

Zeylaî'nin fıkıh usulü ilkelerinden istifade etmiş olduğu bir diğer şer'î delil ise istihsân delilidir. Fıkıh usulünde istihsân, müçtehid bir kimsenin, bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat ve gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kaideden ve ilk akla düşen çözümü terk etmesi ve hukukun gayesine daha münasip bulunduğu farklı bir hüküm vermesi olarak tanımlanabilir.²³⁹

Zeylaî'nin yukarıda zikretmiş olduğumuz İstihsân deliline dayanarak temellendirmiş olduğu hükümlere örnek olarak selem ve istisnâ' akitlerine verebiliriz. Bu iki akit türü kıyas gereği câiz olmadığı halde istihsânen câiz kabul edilmektedir. Zira selem ve istisnâ' ma'dûm'un satışıdır. Ma'dûm'un satışıysa yasaklanmıştır. Baktığımızda kıyas gereği olarak bu iki tür akdin yasaklanmış olması gerekir. Ancak Zeylaî'ye göre kıyas, kendisine denk bir şeyle terkedilebilir. O denklikse hüccetlerin en kuvvetlisi olan teâmüldür. Bu durumda kıyas terk edilip insanların yerleşik amelleri olan selem ve istisnâ' kabul edilir. Ayrıca Zeylaî, nass²⁴⁰ ve icmânın olduğu yerde kıyasa itibar edilmez diyerek usûli yöntemlerle selem ve istisnâ'yı meşrû bir zemine oturtmaktadır.²⁴¹ Zeylaî'nin zikretmiş olduğu "nass ve icmanın olduğu yerde kıyasa itibar edilmez" kaidesi Hanefî mezhebinde nass ve icmâ sebebiyle istihsân olarak ifade edilmektedir.

2.3.6.3. Şer'u Men Kablenâ Delili

Zeylaî'nin hükümleri temellendirirken istifade etmiş olduğu bir diğer şer'î delil ise şer'u men kablenâ delilidir. Şer'u men kablenâ, fıkıh usulü terimi olarak "yüce Allah'ın Hz. Muhammed'den önce koyduğu ve Hz. Peygamberleri aracılığıyla onlara tebliğ ettiği hükümler" mânasına gelmektedir.²⁴²

²³⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/126.

²³⁹ Ali Bardakoğlu, "İstihsan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339.

²⁴⁰ Zeylaî, bu konudaki nassın, "peygamber, minber ve yüzük ile istisnâ' yapmıştır" olduğunu aktararak konuyu şeri bir delille temellendirmektedir. Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/123.

²⁴¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/123.

²⁴² Abdullah Kahraman, "Şer'î Deliller", *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türçan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 183.

Zeylaî'nin önceki şeriatları itibara alarak temellendirmiş olduğu konu kefâlet konusudur. O, kefalet konusunu işlerken “kefalet, alınması ve yapılması mümkün olan bir şarta bağlanmasıyla sahih olur” hükmünü fıkıh usulü ilminde şer‘i delillerden sayılan şer‘u men kablenâ delilini kullanarak temellendirmektedir. Buradaki şart koşma, kefâletin o kişinin üzerine vacip olmasına bir sebeptir. Mesela bir kişi “Zeyd seferden dönse Zeyd’in borcu benim borcumdur” dese veya “Zeyd bu şehirden gitse onun üzerine olan borçlar benim üzerime olsun” dese kefâlet yapılmış olur. Zira bu zikredilen şartların hepsine kefâlet bağlanması sahihtir. Zeylaî, tüm bunların aslının önceki şeriatlara dayandığını Yusuf sûresinde geçen “*Onlar, hükümdarın su kabını kaybettik onu arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (ödül) var diyerek cevap verdiler. (İçlerinden biri) ‘Ben bu söze kefilim dedi.’*”²⁴³ âyetine istinaden söylemektedir. Zeylaî’ye göre zikredilen bu âyette, kefâletin, yapılması mümkün olan bir şarta bağlanması önceki şeriatlarda da mevcuttur. Zira O, önceki şeriatlarda nesh edilmediği müddetçe bizim de şeriatımızdır ifadesini kullanarak şer‘u men kablenânın bizler içinde delil teşkil ettiğini ifade etmektedir.²⁴⁴

2.3.7. İstinbât Yöntemi Olan Lafızlarla Delillendirmesi

Konuldukları mâna açısından lafızlar hâss, âmm, müşterek ve müevvel lafız olarak dörde ayrılmaktadır. Zeylaî, *Tebyîn* eserinde fıkıh usulünde hüküm çıkarma yöntemlerinden olan bu lafızlara başvurarak da hükümleri temellendirmektedir.

2.3.7.1.1. Hâss ve Âmm Lafızlar

Fıkıh usulünde hâss lafız “tek bir mânayı veya bu mânaya giren tek ya da muayyen sayıdaki fertleri ifade etmek üzere konulmuş lafız şeklinde tanımlanmaktadır. Hâss lafız, kullanıldığı mânaya kesin olarak delâlet eder. Ancak bir mânada kullanıldığını gösteren bir delil bulunursa, bu durumda, delilin gösterdiği ilgili mânaya delâlet edebilir.”²⁴⁵ Âmm lafız, tek bir vaz‘ ile tek bir anlamı göstermek üzere vaz‘ edilen ve belli bir miktarla sınırlı olmadan bu mânanın kendisinde gerçekleştiği tüm fertleri içine alan lafızdır.²⁴⁶

²⁴³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Yûsuf 12/72.

²⁴⁴ Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/153.

²⁴⁵ Abdurrahman Haçkalı, “Hüküm Çıkarma (İstinbât) Yöntemleri”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 212-213.

²⁴⁶ العام هو اللفظ الموضوع وضعا واحدا لمعنى واحد ويشمل جميع الافراد التي يتحقق فيها ذلك المعنى من غير معينة Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 449.

Zeylaî'nin konuyla alakalı olarak *Tebyîn*'de vermiş olduğu örnek ribâ konusundadır. Buna göre farklı farklı etlerin, koyun ve inek sütlerin, hurma ve üzüm sirkelerin birbiriyle fazlalıklarıyla birlikte değişimi sahihtir. Bu zikredilen şeylerin asılları farklı cinsler olduğu gibi isimleri de farklıdır. Hatta bunlar zekât hususunda nisabın tamamlanması için birbirlerine katılmazlar. Bu zikredilenler her ne kadar mâna bakımından bir olarak kabul edilse bile mâna birlikteliklerinde itibar hâss lafızlaradır âmm lafızlara değil. Bundan dolayı mâna birlikteliği olmuş olsa bile bunlar farklı cinsler olarak kabul edilebilir. Eğer itibar âmm lafızlara olsaydı bunların birbiriyle değişimi sahih olmazdı.²⁴⁷ Burada Zeylaî, her bir lafzın tek bir mâna için konulduğu ifade etmektedir. Dolayısıyla inek etiyle çamış eti, koyun etiyle keçi eti farklı farklı şeylerdir. Bunların bazısı insanlara fayda sağlarken bazısı zarara neden olabilir.²⁴⁸

2.3.7.1.2. Müşterek Lafız

“Müşterek lafız, her biri ayrı vaz‘ ile olmak üzere birden fazla mânaya sahip olan lafızdır.”²⁴⁹ Müşterek lafız ile ilgili aktaracağımız konu sarf akitleri dışında itibarın kabza mı yoksa tayine mi olacağı meselesidir. İmam Şâfiî'ye göre sarf akitlerinde olduğu gibi sarf akitleri dışında da itibar kabzadır. Ona göre ribâ hadisinde geçen “yeden bi yedin” (يَدَا بِيَدَا) lafzı kabz mânasına gelmektedir. Çünkü “yeden bi yedin” lafzı birden fazla mânaya gelen müşterek bir lafızdır ve bu mânalardan her birisi için kastedilmiş olabilir. Zeylaî'ye göreyse “sarf akitleri dışında itibar kabza değil tayinedir.” Çünkü Zeylaî, umûmü'l-müştereki kabul etmemektedir. O, müşterek lafzın her bir mânasının farklı bir vaz ile konulmuş olduğunu ve bir lafzın aynı anda birden fazla mânaya delalet edemeyeceğini dolayısıyla hadislerde geçen “yeden bi yedin” lafzının sadece bir mânasının olduğunu “kabz” mânası için vaz‘ edilmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Şâfiî'lerin söylediğinin aksine işaret ile tayin edilebilen şeylerde taayyün geçerli kabul edilebilmektedir.²⁵⁰ Yukarıdaki örnek üzerinden de anlaşıldığı şekilde Şâfiîler, umûmü'l-müştereki kabul etmekte Hanefiler ise kabul etmemektedir.

²⁴⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/94.

²⁴⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/94.

²⁴⁹ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 467.

²⁵⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/89.

2.4. ZEYLAÎ'NİN HANEFÎ MEZHEBİ İÇERİSİNDEKİ İHTİLAFLARI AKTARMASI

Zeylaî, Hanefî mezhebi içerisinde gerçekleşen görüş ayrılıklarını ilmî süzgeçten geçirerek aktarmaktadır. Onun aktarmış olduğu görüş ayrılıklarını, Hanefî mezhebin kurucu imamları arasında meydana gelen ihtilaflar, meşâyih arasında meydana gelen ihtilaflar ve Hanefî fıkıh ekolleri arasında meydana gelen ihtilaflar olarak tasnif edebiliriz. Ancak Zeylaî, vuku bulan ihtilafları zikrettiğinde her zaman bir tercihte bulunmadan sadece ihtilafları aktarmakta yetinmektedir. Böyle durumlarda ihtilafları zikrettikten sonra *والله أعلم*²⁵¹ diyerek konuyu tamamlamaktadır. Eğer aktarmış olduğu görüşler arasında bir tercihte bulunacaksa bunu bazı tercih lafızlarıyla belirtmektedir.

Zeylaî, metinde aktarılan hükümleri açıklamanın ve fikhî açıdan temellendirmenin yanında mensûbu olduğu Hanefî mezhebi içerisinde vuku bulan ihtilafları zikretmektedir. Bu ihtilafları zikrederken ihtilafın hangi müçtehit imamlar arasında olduğunu, ihtilafın sebeplerini ve müçtehitlerin konu hakkındaki delillerini ve fikhî argümanlarını aktarmaktadır. Zeylaî, aktarmış olduğu bu ihtilaflar arasında kimi zaman bir tercihte bulunmakta kimi zamanda bir tercihte bulunmadan müçtehit imamların delillerini aktarmaktadır. Biz ilk olarak Zeylaî'nin sadece ihtilafları aktardığı hususları zikredip ardından tercih ettiği fikhî görüşleri ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

2.4.1. Satıcının, Meyvelerin Ağaçta Kalmasını Şart Koşarak Satış Yapması

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bir kimsenin, olgunlaştığı beliren meyveleri ağaç üzerindeyken satması sahih olur. Çünkü artık o meyveler, mâli mütekavvim²⁵² yani bilfiil elde edilmiş ve kendisinden yararlanılması mümkün hâle gelmiş maldır. Eğer müşteri, meyveleri satın aldıysa satıcının mülkünü kendi mülkünden ayırmak için ağaç üzerindeki meyveleri toplar. Şayet müşteri, meyvelerin ağaçta kalıp olgunlaşmasını şart koşarsa bu alışveriş fâsîd olur. Çünkü burada akdin iktizasında olmayan başkasının mülkünü meşgûl etmek vardır. Ayrıca bu şart ile birlikte Hz. Peygamberin yasaklamış olduğu bir akit

²⁵¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/31.

²⁵² Bir şeyin mal olmasının başlıca üç fikhî sonucu, aynı haklara ve hukukî muamelelere konu olabilmesiyle bunlar üzerindeki hakların hukuken korunma altında olması, yani itlâfî halinde tazmîn sorumluluğun meydana gelmesidir. Mal vasfı taşımayan şeyler herhangi bir şekilde aynı hakların ve hukukî muamelelerin konusu olamaz. Mütekavvim mallar ise her çeşit aynı hakka ve hukukî muamelelere konu olabilir ve bunlar üzerinde kurulan haklar hukuken korunma altında olur. Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/262.

içerisinde iki akdin yapılması söz konusudur. Zeylaî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra İmam Muhammed'in iki imamdan farklı düşündüğünü aktarmaktadır. İmam Muhammed'e göre müşterinin, meyvelerin ağaç üzerinde kalıp olgunlaşmasını şart koşması akdi fâsid hâle getirmez. Çünkü böyle bir uygulama insanların hoş gördüğü bir uygulamadır. Dolayısıyla âdet hâline gelmiş bir uygulama fâsid olamaz. Ancak müşteri, satıcının izni olmaksızın meyveleri ağaç üzerinde bırakırsa meyvelerde oluşacak fazlalıkları tasadduk eder.²⁵³ Zeylaî, örnekte olduğu gibi mezhep içerisindeki farklı görüşleri bu şekilde aktarmakta fakat herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Fakat onun ibareleri açıklarken kullanmış olduğu lafızlara baktığımızda Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un görüşünü yani metinde geçen hükmü tercih ettiğini anlayabiliriz. Çünkü Zeylaî, iki imamın delillerini açıklarken bu delillere ilaveten "şöyle de diyebiliriz" "أو نقول" şeklinde ifade kullanmaktadır. Kanaatimizce böyle bir durumda Zeylaî'nin, aksini belirtmediği sürece metinde geçen hükmü tercih ettiği söylenebilir.

2.4.2. Şart Muhayyerliği

Şart muhayyerliği terim olarak, satım ve icâre akdi gibi bedel değişimi temeline dayalı, feshe müsait bağlayıcı akitlerde tarafların anlaşmasına bağlı olarak taraflardan birinin veya her ikisinin, belirlenmiş bir süre zarfında akdi icâzet verme veya feshetme hakkına sahip olmaları mânasına gelmektedir. Şart muhayyerliğinde akdin tek taraflı feshedilebilmesi hususunda ihtilaf yoktur.²⁵⁴ Ancak muhayyerliğin süresi hususunda Hanefî imamları arasında ihtilaf mevcuttur. Bu ihtilaf şart muhayyerliğin süresi hakkında meydana gelen bir ihtilafıdır.

Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre şart muhayyerliği süresi üç gündür. Bir akitte üç günden fazla şart muhayyerliği câiz değildir. İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göreyse, eğer malum bir süre belirtilirse muhayyerlik süresi üç günden fazla olması câizdir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin dayanağı İbn Ömer'den nakledilen "Hz. Peygamber iki aylık muhayyerliği icâzet verdi" rivayetidir. Zira iki imama göre muhayyerlik, aldanmayı ortadan kaldırmayı sağlayan düşünüp taşınma için meşrû kılınmıştır.

²⁵³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/12.

²⁵⁴ H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/26.

İnsanların ihtiyaçları ve zorunlulukları bu sürenin uzamasına gerekli kılmaktadır.²⁵⁵ Ebû Hanîfe'nin ise bu konuya daha teknik bir yaklaşımla ele aldığını görmekteyiz. Ona göre şart muhayyerliği, akdin muktezası olan luzûm şartına aykırı olmasına rağmen hakkında nâss olduğu için kıyasa aykırı olarak cevaz verilmektedir. Bu konudaki nâss, Hz. Peygamber'in Habbân b. Münkız adlı sahabiye söylemiş olduğu “*birisiyle alışveriş yaptığında 'kandırmaca yok ve bana üç gün müddet var' de*” hadisidir. Burada zikredilen hadisteki süre ise üç gündür. Şart muhayyerliği zaten kıyasa aykırı olarak cevaz verildiği için nâssın belirtmiş olduğu sürenin üzerine ziyade yapılması reddedilmiştir.²⁵⁶ Zeylaî, mezhep içerisinde meydana gelen ihtilafı bu şekilde aktarmakta ancak bu konuda da herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Şart muhayyerliği süresi konusundaki bir diğer ihtilaf noktası ise üç günden fazla şart koşulmasına rağmen üç gün içinde muhayyerliğin kullanılması hususudur. İmam Züfer'e göre üç gün içerisinde alışverişe onay verilmiş olsa dahi akdin başında fâsid şart ileri sürüldüğünden dolayı akit sahih hâle dönemez. Ebû Hanîfe'ye göre ise fâsid şart ortadan kalktığında fâsitlik de ortadan kalkacağından dolayı böyle bir akit sahih hâle gelebilir.²⁵⁷

2.4.3. Kendisinde Ribâ Cerayân Etmeyen Ürünler

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bir felsin iki fels karşılığında satımında faiz cerayan etmez. Dolayısıyla birbiri ile değişiminde faiz olmaz. Zira bunların istilâhında mâdutluk yani sayılabilme özelliği olduğu için mevzûnluk özelliği kazanma imkanları yoktur. Çünkü sayı (adedî) ile mübadele yapılan mallarda fazlalık faizi meydana gelmez. Zeylaî, metinde geçen Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un görüşü bu şekilde aktardıktan sonra İmam Muhammed'in konu hakkındaki görüşünü aktarmaktadır. İmam Muhammed, piyasada güncel değeri bulunan felsleri gümüş ve altın gibi semen olarak kabul ettiğinden dolayı bu tür bir mübadelenin faiz olacağı görüşündedir.²⁵⁸

²⁵⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/14.

²⁵⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/14.

²⁵⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/15.

²⁵⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/90.

2.4.4. Selemin Câiz Olduğu Ürünler

Fıkıh terimi olarak selem, semenin peşin verildiği mebi'n ise belli bir müddet sonra teslim edilerek mülkiyeti gerektiren akdin adıdır.²⁵⁹ Maldaki belirsizlik akit yapanlar arasında tartışmaya neden olabileceğinden dolayı selem akdine konu olan malın, vasfı ve miktarının belli olması gerekmektedir. Çünkü maldaki belirsizlik akit yapanlar arasında tartışmaya neden olabilir. Zira Hz. Peygamber “sizden kim selem yaparsa ölçüsü ve tartısı belli olacak şekilde malum zamana kadar yapsın” buyurmaktadır. Eğer malın vasfı veya miktarı belirlenmediyse selem câiz olmaz.²⁶⁰

Keylî ve mevzûn ürünlerde selem sahih olmakta semenlik vasfı taşıyan dirhem ve dinar gibi mallarda selem sahih olmamaktadır. Ceviz, yumurta, süt, yoğurt ve fels gibi adediyât-ı mütekâribelerden olan ürünlerde selem sahih olarak kabul edilmiştir. Yukarıda zikredilenler arasında felslerin selem akdine konu olabilmesi Hanefî mezhebi içerisinde tartışılmıştır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre felslerde selem sahih görülmüş, İmam Muhammed'e göre ise felslerde selem sahih görülmemiştir. Çünkü İmam Muhammed'e göre felsler hâli hazırda piyasadaki güncelliğini koruyorsa semen olma özelliğine de koruyordur. Zeylaî, mezhep içerisinde meydana gelen ihtilafları bu şekilde aktardıktan sonra bu ihtilafın dayandığı sebebini de aktarmaktadır. Zeylaî, bu ihtilafın insanlar nezdinde ıstılahların değişip değişmemesi meselesine dayandığını ifade etmektedir. İmam Muhammed'e göre insanlar arasında semenin mânası değişse bile asıl itibariyle semenin ıstılahı mânası değişmez. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre semenlerin ıstılahı mânası, insanlar nezdindeki ıstılahî mânanın değişmesiyle yeni bir anlam kazanabilir. Bunun sonucu olarak Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bir felsin iki fels karşılığında satımında faiz cerayân etmemektedir.²⁶¹

2.5. ZEYLAÎ'NİN MEZHEP İÇİ İHTİLAFLARDA TERCİHTE BULUNMASI

Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), *Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûfi 'alâ evlâdi'l-evlâd* isimli risâlesinde fakihleri dinî meselelerdeki becerileri ve kabiliyetlerine göre yedi sınıfa ayırmaktadır. Bu yedi sınıf fakih, şeriatta müctehid, mezhepte müctehid,

²⁵⁹ اسم لعقد يُوجبُ المَلِكُ فِي التَّمَنِّ عَاجِلًا وَفِي التَّمَنِّ آجَلًا Abdullah b. Mahmûd Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 2/33.

²⁶⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/111.

²⁶¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/111.

mesâilde müctehid, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashâbü't-temyîz ve mukallid şeklindedir.²⁶² Kemalpaşazâde'ye göre ashâbü't-tercîh tabakasında bulunan fakihler taklit ehlidir. O, bu tabakada Kudûri ve Merğînânî gibi fakihlerin ismini zikretmektedir. Ona göre bu tabakada bulunan fakihlerin yaptığı ilmî çalışmalar, “bu daha uygun”, “bu daha sahih”, “bu rivayet yönünden daha açık”, “bu kıyasa daha uygun” ve “bu insanlar için daha faydalı” gibi sözlerle bazı fikhî hükümleri diğer hükümlere tercih etmektedir.²⁶³

“Mezhep imam ve müctehitlerinin sonuca varıp ortaya koydukları hükümlerin dayandığı delilleri inceleyip değerlendirerek aynı konudaki muhtelif görüşler arasında tercih yapabilme yetkinliğine sahip fıkıh âlimlerine ashâbü't-tercîh” denilir.²⁶⁴ Biz ashâbü't-tercîhi delil merkezli ve şahıs, eser ve mesâil merkezli tercih olarak iki kısma ayırabiliriz. Delil merkezli tercihin ilk şartı, konuyla alakalı muhâlif görüşleri ve bu görüş sahiplerinin delillerini bilmektir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin mezhep ashâbının ihtilaf ettikleri meselelerde tercih edip onunla fetva verebilmek için, görüşlerin dayanağının bilinmesinin şart olduğunu söylemesi buna işaret etmektedir.²⁶⁵ Biz hem Kemalpaşazâde'nin hem de Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin konuyla alakalı değerlendirmeleri bağlamında Zeylaî'nin tercih usulünü değerlendireceğiz.

2.5.1. Zeylaî'nin Tercih Usulü

Fıkıh ilminde tercih, ispat vasıtaları arasında çelişki bulunduğu bir tarafı destekleyen bir işarete dayanarak o tarafı seçmeyi ifade eder.²⁶⁶ Tercihi, mezhep dışı tercih ve mezhep içi tercih olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Bizim bu konuda üzerinde duracağımız husus mezhep içi tercih olacaktır. Mezhep içi tercihin, tesbit edilebilen ilk tanımını yapan Muhammed Ebû Zehrâ'nın tanımı “*mezhep imamlarının farklı görüşlerinden birini seçmek veya onlardan nakil olunan farklı rivayetlerden râcih olanı almaktır*” şeklindedir.²⁶⁷

²⁶² Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde (Fikhî Görüşleri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/240.

²⁶³ Ahmet İnanır, “İbn Kemal'in Tabakâtü'l Fukahâsi ve Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (30 Haziran 2012), 76.

²⁶⁴ M. Esat Kılıçer, “Ashâbü't-Tercîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

²⁶⁵ Seyit Mehmet Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 93.

²⁶⁶ Şükrü Özen, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/484.

²⁶⁷ Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebu Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), 473; Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*, 24.

Zeylaî, *Tebyîn*'de Hanefî fakihleri arasında meydana gelen ihtilaflı konularda hangi görüşün hangi fakihe ait olduğunu da belirterek konuyla alakalı mezhep içerisindeki farklı görüşleri ilmî süzgeçten geçirerek aktarmaktadır. Ayrıca o, sadece metinde geçen hükümlerdeki ihtilafları aktarmamakta konuyla alakalı metinde geçmeyen hükümleri de ilave edip bu hükümler hakkındaki farklı görüşlerin kime ait olduğunu belirterek bir tercihte bulunmaktadır. Zeylaî'nin bu metodu vesilesiyle hem metinde aktarılan hem de metinde aktarılmayan konuyla alakalı diğer meselelerdeki ihtilafları görmekle birlikte mezhep içerisinde vuku bulan fikhî tartışmaları da görme imkânı elde edebilmekteyiz.

Genellikle Zeylaî, metinde geçen hükmü tercih etmekte ve bunu herhangi bir ifade ile belirtmeden doğrudan şerhe geçmektedir. Ancak Zeylaî, bazı konularda metinde geçen hükmü tercih etmemekte mezhep içerisinde yer alan diğer görüşlerden birisi arasında tercihte bulunmaktadır. Dolayısıyla Zeylaî'nin tercihlerinde metinde yer verilen görüşten ayrıldığı hususlar olsa dahi mezhep içerisinde olmayan fikhî bir görüşü tercih etmediğini söyleyebiliriz. Bu durum bizlere onun mutlak müçtehit olmadığını mezhep imam ve müçtehitlerin ortaya koydukları görüşlerin dayandığı delilleri tahlil ederek aynı konudaki farklı görüşler arasında tercih yapabilme gücüne sahip bir fakîh olduğunu göstermektedir. Bu gibi durumlarda da bazı ifadeler kullanarak tercih etmiş olduğu görüşü işaret etmektedir.

Zeylaî, tercih etmiş olduğu hükümlerde tercih gerekçelerini de açıklamaktadır. Bu tercih sebeplerini naslara uygunluk, mezhep içi istidlâl kaynaklarına uygunluk, doğru istidlâl ve istihsân olarak zikredebiliriz.²⁶⁸ Konuyla alakalı örnek olarak insan kılından faydalanılması hususundaki hükmü değerlendirmesine aktarabiliriz. Neseî'ye göre insan kılından yararlanılması câiz değildir. İmam Muhammed'e göreyse insan kılından yararlanmak caizdir. İmam Muhammed, "Resûlullah, saçını kestığı zaman saçını ashâbı arasında taksim ederdi. Ashâbda kendilerine verilen saç kılıyla teberrüklenirdi" rivayetiyle istidlâlde bulunarak bu görüşte olduğunu belirtmektedir. Ona göre şayet saç kılı necis olsaydı ashâb onunla teberrüklenmezdi. Zeylaî'ye göreyse İmam Muhammed'in bu istidlali batıldır. Zira insan kılına satılması ve kendisinden faydalanılmasının nedeni necis olduğundan dolayı değil kerâmetinden dolayıdır. Eğer necis olduğu için haramdır demiş olsaydık suyun içine düşen saç kılı da suyu necis eder derdik. Halbuki İmam

²⁶⁸ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhi İstidlâl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 255.

Muhammed'e göre de az bir suyun içine düşen saç kılı suyu kirletmemektedir. Bundan dolayı İmam Muhammed'in bu istidlâli batıl bir istidlâldir. Ayrıca Zeylaî, İmam Muhammed'in görüşünün "saç ekleyende saç ekletende lanetlenmiştir" nassına uygun olmadığını ifade ederek onun görüşünün tercih edilmeyeceğini aktarmaktadır.²⁶⁹

Zeylaî, görüşler arasında tercihte bulunurken verilen hükmün, Kur'an ve sünnetten elde edilen mânaya uygunluğunu dikkate almaktadır. O, Kur'an ve sünnetten elde edilen mânaya uygun olarak tercih ettiği görüşlerde tercih lafzı olarak "أشبه بالفقه"²⁷⁰ ve "أقرب إلى" ²⁷¹lafızlarını kullanmaktadır.

Zeylaî, mezhep içi tercihlerinde dikkat ettiği diğer bir unsur kıyasa uygunluktur. Zira, *Tebyîn* eserin geneline baktığımızda onun "akyes" "أقيس" kavramını tercih ettiği görüşlerinde kullandığını görmekteyiz. Zeylaî'nin kullanmış olduğu akyes" "أقيس" kavramının mezhep prensibine uygunluk mânasına geldiğini söyleyebiliriz. Konuyla alakalı örnek olarak "herhangi bir özür olmaksızın itikaftan bir an dahi çıkılmasının hükmü" ile ilgili meseleyi aktarabiliriz. Ebû Hanîfe'ye göre böyle bir durumda itikaf bozulmakta imameyne göreyse itikaf bozulmamaktadır. Zeylaî, Ebû Hanîfe'nin görüşünün kıyasa daha uygun olduğunu "وقوله أقيس" ifadesiyle belirtmekte ancak imameynin görüşünün de kolaylık açısından istihsânen tercih edilebilir görüş olduğunu "أوسع" ifadesiyle belirtmektedir.²⁷² Hanefî mezhebinde kıyas ve istihsânın tearuzu durumunda bazı istisnaları dışında istihsâna uygun olan görüş tercih edileceğinden dolayı²⁷³ Zeylaî'nin, bu örnekte imameynin görüşünü tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Zeylaî'nin, görüşler arasında tercihte dikkate aldığı diğer bir unsurda şer'î kaidelere uygunluktur. Onun bu mânada kullanmış olduğu kavram "أقرب إلى القواعد الشرعية"²⁷⁴ lafzıdır. Buradaki şer'î kaidelere uygunluktan maksat diğer görüşlerin şeriata uygun olmadığı mânasında değil tercih etmiş olduğu görüşün şer'î kaideye daha uygun olduğu mânasındadır. Zeylaî'nin görüşler arasında dikkate aldığı diğer bir unsurda örfe uygunluktur. O, örfe uygun olarak tercih ettiği görüşleri "أقرب إلى عرف ديارنا" "bizim beldelerimizin örfüne daha uygundur" lafzıyla belirtmektedir.²⁷⁵

²⁶⁹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/51.

²⁷⁰ Konuyla alakalı örnekler için bk. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 2/140, 5/127, 5/158, 6/227.

²⁷¹ Örnek için bk. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/125.

²⁷² Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/351.

²⁷³ Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*, 277.

²⁷⁴ Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/129.

²⁷⁵ Örnek için bk. Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 3/157.

Zeylaî'nin görüşler arasında tercihte dikkate aldığı bir başka unsur maslahat faktörüdür. İnsanların ihtiyaç ve gereksinimleri, kolaylık, zarûret ve umûmu'l-belvâ maslahat içerisinde değerlendirilebilir. Zikrettiğimiz bu tercih sebeplerin, müftâ bih görüşü belirlemede etkin olduğu, bu sebeplere dayanarak racih olan görüşe muhâlefet edilebileceği, mezhep içi tercih usûlü prensipleri arasında zikredilmektedir.²⁷⁶ Zeylai, maslahat gereği tercih ettiği görüşlerinde “أوسع”²⁷⁷, “أسهل”²⁷⁸ lafızlarını kullanmaktadır. Fıkhî hükümler bazen bir müçtehidin benimsediği genel kaidelere uygunluk nedeniyle de tercih edilebilir.²⁷⁹ Zeylaî, tercih ettiği lafzın Ebû Hanîfe'nin görüşüne uygunluğunu belirtmek için “وهو أقرب إلى المروي عن أبي حنيفة”²⁸⁰ ve “وهو أشبه بقول أبي حنيفة”²⁸¹ ifadelerini kullanmaktadır.

Zeylaî'nin tercihlerini, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşleri arasında meydana gelen ihtilaflardaki tercihleri ve müçtehit imamlar arasında meydana gelen ihtilaflardaki tercihleri şeklinde değerlendirebiliriz. Zeylaî, bu tercihleri yaparken tercih etmiş olduğu görüşü belli lafızlarla belirtmektedir. Onun fıkhî meselelerdeki tercihlerini ve bu tercihlerde kullanmış olduğu lafızları örnekler üzerinden inceleyeceğiz.

2.5.2. Kurucu İmamlar Arasındaki İhtilaflarda Zeylaî'nin Tercihleri

Tebyîn'e baktığımızda Zeylaî, kurucu imamlar olan Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in bir mesele hakkındaki farklı görüşlerini tesbit edip delilleriyle birlikte aktarmaktadır. Zeylaî, Neseî metninde geçen hükmü tercih etmemiş olsa dahi araştırdığımız konularda mezhep içerisinde yer alan diğer bir icthadı tercih ettiğini yeni bir icthatta bulunmadığını görmekteyiz. Burada Zeylaî'nin tercihlerini bey' bahsi bağlamında konuyla alakalı tesbit edebildiğimiz örnekler üzerinden ele alacağız.

2.5.2.1. Müşterinin Ödeme Zamanı Hususunda Şart Koşması

Hanefî fıkhında, müşterinin satın almış olduğu malın bedelini ödeme zamanı hususundaki koşmuş olduğu şartlar tartışmaya konu olmuştur. Zeylaî, konuyla alakalı olarak Ebû Hanîfe ve üç talebesinden nakledilen görüşleri aktarmaktadır. Ebû Hanîfe ve

²⁷⁶ Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*, 67.

²⁷⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/351.

²⁷⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 1/60.

²⁷⁹ Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*, 65.

²⁸⁰ Örnek için bk. Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 5/109.

²⁸¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/29.

Ebû Yusuf'a göre "müşteri, satıcıya satın aldığı malın parasını üç gün içerisinde ödemezsem bu alışveriş olmasın diyerek şart koşsa bu alışveriş sahihtir. Ancak müşteri, parayı dört gün içerisinde ödemezsem alışveriş olmasın diyerek şart koşsa ve dört günden önce parayı teslim etse bu alışveriş sahih olmaz." İmam Muhammed'e göre ise müşteri, dört gün veya dört günden daha fazla sürede parayı ödemeyi teklif etse bu alışveriş sahih olur. İmam Züfer'e göreyse müşterinin satıcıya bu şekilde şart koşması kıyasa aykırı bir hükümdür. Zira kıyasa göre böyle bir alışverişin sahih olmaması gerekir. Zeylaî, imamlardan nakledilen görüşleri bu şekilde aktardıktan sonra İmam Züfer'in görüşünü tercih etmekte ve tercihi "فهذا أولى" lafzıyla belirtmektedir. Zeylaî, burada İmam Züfer'in görüşünü tercih etmesinin sebebini kıyasa uygunluk olarak açıklamaktadır.²⁸²

2.5.2.2. İpek Böceği Satımı

İmam Neseî, ipek böceği ve larvasının satımının sahih olduğu hükmünü yer vermektedir. Zeylaî, bu konuda Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'dan nakledilen görüşleri aktarmaktadır. Ebû Hanîfe, ipek böceği ve larvasının satımını fâsid alışveriş olarak değerlendirmekte dolayısıyla böyle bir satışı câiz olarak kabul etmemektedir. Ebû Yusuf'a göreyse ipek böceğinin satımı ancak ipekle beraber satılması durumunda câizdir. Yumurtasının satılması hususunda da kendisinde câizdir veya câiz değildir şeklinde iki görüş nakledilmektedir. İmam Muhammed'e göreyse ipek böceği ve yumurtasının satımını ihtiyaç olsun olmasın her durumda sahih olarak kabul etmektedir. Zira kurtçuk, ipek üretmesiyle müntefeun bih (kendisinden faydalanılır) hâle gelmiş aynı zamandan teâmül olduğu için alışverişe konu olması zaruret hâline gelmiştir. Zeylaî, aktarmış olduğu bu ihtilaflardan sonra İmam Muhammed'in görüşünün fetva verilen görüş olduğunu "والفتوى على قوله"²⁸³ lafzıyla ifade etmektedir.

2.5.2.3. Maymunun Satımı

Zeylaî, çita, leopar ve aslanın satımı sahihtir hükmünün altında maymunun satımı hakkındaki mezhep içerisindeki tartışmalı meseleyi de aktarmıştır. Zeylaî, konuyla alakalı olarak biri Ebû Hanîfe'den diğeri de Ebû Yusuf'tan olmak üzere iki farklı görüşün olduğunu aktarmaktadır. Ebu Hanîfe'ye göre maymunun derisinden istifade edilebildiğinden dolayı satımı sahih kabul edilmektedir. Ebû Yusuf'a göreyse maymun

²⁸² Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/15.

²⁸³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/49.

yetiştiriciliğinde ve maymunla uğraşılmasında yasaklanmış olan boş vakit geçirmek olduğu için maymunun satımı da caiz değildir. Zeylaî, iki imamın görüşünü ve gerekçelerini bu şekilde aktardıktan sonra sahih kabul ettiği görüşün birinci görüş olan Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu ifade etmekte ve tercih ettiği görüşü “والصحيح” diyerek belirtmektedir. Zira Zeylaî'nin konuyla alakalı aktarmış olduğu kaideye göre “halihazırda veya gelecekte şer'an kendisinden faydalanılan ve kıymeti olan bir şeyin satımı da sahih olur. Buna göre halihazırda derisinden istifade edilen maymunun satımı, binme için kullanılan filin satımı ve gelecekte kendisinden istifade edilen sıpanın satımı sahih kabul edilir. Eğer buğday tanesi ve su damlası gibi kendisine bir kıymet atfedilmeyen bir şeye bunların satımı sahih kabul edilmemektedir.”²⁸⁴

2.5.2.4. Ekmeğin Buğday ve Un ile Mübadelesi

Ekmeğin, buğday veya un karşılığında satımı Hanefî mezhebi içerisinde tartışılmış bir konudur. Metne baktığımızda Nesefî, bu tür akdin fazlalık faizine (ribe'l-fadl) girmediğini dolayısıyla böyle bir mübadelenin sahih olduğu hükmünü yer vermektedir.²⁸⁵ Çünkü ekmeğin işlendikten sonra keylî (hacim ölçüsü) olmaktan çıkmış ve başka bir cins olmuştur. Buğday ve un ise keylidir. Dolayısıyla bunlar arasında ölçü ve cins birliği kalmadığından dolayı aralarında ribe'l-fadl (fazlalık faizi) ve ribe'n-nesîe (veresiye faizi) cereyan etmez. Zeylaî, bu görüşün Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşü olduğunu, Ebû Hanîfe'ye göreyse böyle bir akdin câiz olmadığını aktarmaktadır. Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre bunlarda cins birliği olması şüphesi vardır. Eğer cins birliği olursa nasıl ki unla buğdayın değişiminde eşitlik mümkün değilse bunlarında birbiriyle eşit bir şekilde mübadele edilmesi de mümkün değildir. Zeylaî, mezhep imamları arasındaki ihtilafları bu şekilde aktardıktan sonra bu ihtilaflar arasında Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşü tercih etmekte bu tercihinin “أصح” lafzıyla belirtmektedir.²⁸⁶ Zeylaî'nin burada kullanmış olduğu “esahh” terimi görüşün delilinin daha kuvvetli olduğunu göstermek içindir. Zira sahih, esahh, akvâ gibi terimler bir görüşün delilinin daha kuvvetli olduğunu göstermek için kullanılan terimlerdir.²⁸⁷

²⁸⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/126.

²⁸⁵ Nesefî, *Kenzü'd-Deḳâik*, 432.

²⁸⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/95.

²⁸⁷ Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*, 85.

2.5.2.5. Gasp Edilen Kölenin Satımı

Hanefî mezhebinde tartışılan diğer bir konuda gasp edilen kölenin satımının doğuracağı hukuki sonuçlardır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre "bir kimse köle birisini gasp etse ardından onu satsa müşteri de satın aldığı köleyi azat etse kölenin asıl sahibi alışverişe izin verdiği takdirde kölenin, müşteri tarafından azat edilmesi geçerli olmuş olur. Müşteri, azat etmeden köleyi satarsa bu câiz değildir." İmam Muhammed'e göreyse kölenin müşteri tarafından azat edilmesi de müşterinin azat etmeden başka birisine satması da câiz değildir. Çünkü müşteri köleye sahip değildir. Sahip olunmayan kölenin satımını da Hz. Peygamber "sahip olunmayan köle azat edilmez" buyurarak yasaklamıştır. Zira ilk satıcı köleyi gasp ederek satmış fuzuli durumuna düşmüştür. Fuzuli'nin akdi mevkuftur, mevkuf akitlerde yürürlüğe geçmez.²⁸⁸ Zeylaî, üç imam arasındaki tartışmayı bu şekilde aktardıktan sonra İmam Muhammed'in görüşünü "وهو القياس" diyerek kıyasa daha uygun bulmakta ve tercihini bu şekilde belirtmekte olduğunu görüyoruz.

2.5.3. Meşâyih Arasındaki İhtilaflarda Zeylaî'nin Tercihleri

Zeylaî, Hanefî mezhebi içerisinde müçtehit imamlar olarak kabul edilen Tahâvî, Cessâs, Kudûrî ve Kerhî gibi imamların konuyla alakalı farklı görüşlerini nakletmekte netice olarak bu görüşler arasında bir tercihte bulunmaktadır. Zeylaî, Hanefî fıkıh âlimleri arasındaki farklı görüşleri aktarmanın yanında Hanefî fıkıh ekollerinin de görüşlerini aktarmakta ve bu ekoller arasında meydana gelen görüşlerden birisini tercih etmektedir. Bu başlık altında Hanefî fıkıh ekollerinin görüşlerini arasında Zeylaî'nin tercih ettiği görüşü aktaracağız.

2.5.3.1. Bal arısının satımı

Kenz metnine baktığımızda Neseî, bal arısı satımının fâsid bir akit olduğunu aktarmaktadır. Zeylaî, bal arısı satımının hangi durumlarda câiz olacağı hususunda Kudûrî ve Kerhî'den iki farklı görüşü nakletmektedir. Kerhî'ye göre bal arısının satımı kovaniyle birlikte olsa dahi câiz değildir. Kudûrî'ye göre ise arı, eğer kovaniyle birlikte satılırsa akit sahih olur. Zeylaî, burada doğrudan tercih lafzı kullanmamakta ancak "arı, kovaniyle birlikte satılırsa satılması sahih olan kovana tabi olmasıyla kendisinin de

²⁸⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/106.

satımı sahih olur” ifadesiyle Kudûrî’ye atıfta bulunmakta ve onun görüşünü sahih kabul etmektedir.²⁸⁹ Aktarmış olduğumuz bu örnekte anlaşılacağı üzere Zeylaî, *Kenz* metninde geçen hükmü tercih etmemiş mezhep içerisinde yer alan diğer bir görüşü tercih etmiştir.

2.5.3.2. Teâti Yoluyla Yapılan Alışverişin Hükümü

Teâti, sözlü beyanda bulunmaksızın mal ve bedelin mübadele edilmesi yoluyla bir alım satım akdinin kuruluş ve ifasının aynı anda gerçekleştirilmesi demektir.²⁹⁰ Alışveriş akdi, icap ve kabul ile bağlayıcı hâle geldiği gibi teâti yoluyla da bağlayıcı hâle gelebilir. Teâti yoluyla alışveriş, kıymetsiz mallarda olabildiği gibi kıymetli mallarda da olabilmektedir. Kerhî’ye göreyse teâti, sadece kıymetsiz ürünlerde olabilmekte kıymetli ürünlerde geçerli kabul edilmemektedir. Zeylaî, zikretmiş olduğu bu iki görüş arasından Nesefî’nin görüşü olan birinci görüşü tercih ettiğini “والصحيح الأول” diyerek belirtmektedir. Çünkü Zeylaî’ye göre alışverişlerde lafzın sûretine değil rızanın olup olmamasına bakılır. Teâti yoluyla bu rıza gerçekleştiği için teâti câiz kabul edilir.²⁹¹

2.5.3.3. Selemin Müddeti

Selem akdinde, vade zamanı belli olmak şartıyla malın veresiye olması gerekmektedir. Zira selem paranın peşin malın veresiye olması demektir. Zeylaî, seleme konu olan malın (Müsemün fihin) ifa zamanı hususunda fukahâdan gelen farklı görüşleri aktarmakta ve değerlendirmede bulunmaktadır. İmam Muhammed’e göre selemin en az müddeti bir aydır. Eğer bir aydan az bir süre olursa bu peşin ödemeye girer. Zira borca girecek bir kimse borcunu peşin ödeyeceğini yemin etse bir ay içerisinde borcunu ödese yeminini tutmuş kabul edilir. Tahâvî’ye göre selemin en az müddeti üç gün, Cessâs’a göre yarım günden fazla²⁹², Kerhî’ye göreyse selemin alt sınırını örf belirler. Zeylaî, hanefî fukahânın görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra İmam Muhammed’in görüşünü “والأول وأصح وبه يفتى” diyerek tercih ettiğini belirtmekte ayrıca fetvanın bu görüş olduğunu aktarmaktadır.²⁹³

²⁸⁹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/49.

²⁹⁰ Hamdi Döndüren, “Muâtât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/328.

²⁹¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/4.

²⁹² Zeylaî, buradaki görüşü aktarmakta ancak kime ait olduğunu belirtmemektedir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu görüş Cessâs’a ait bir görüştür. Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 12/127.

²⁹³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/115.

2.5.3.4. Evlerin İçerisinin Görülmeden Satımı Durumunda Muhayyerlik

Hanefî fikhında görme muhayyerliği hususunda evlerin dışının görülüp içerisinin görülmeden satımı durumunda müşterinin muhayyerliğinin devam edip etmemesi konusu tartışılmıştır. Evlerin dışının görülüp içerisinin görülmeden satımı durumunda müşterinin muhayyerlik durumunu tesbit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa dile getiren Hicri 2. asırda vefat eden İbn Ebû Leylâ'dır (öl. 148/765). Onun görüşü, müşteri, satın alacağı evin içerisini görmeden satın alsa muhayyerlik hakkının devam edeceği yönündedir.²⁹⁴ Daha sonra bu görüşü yine hicri 2. asırda vefat eden Hanefî mezhebinin imamlarından İmam Züfer'in naklettiğini görmekteyiz.²⁹⁵

Hicri 5. asrın başlarında telif edilen Kuduri'nin *el-Muhtaşar*'ına baktığımızda görme muhayyerliği konusunda evlerin içerisinin görülmemesi durumunda muhayyerliğin devam edip etmeyeceği hususu ele alınmaktadır. Kudûrî'ye göre "müşteri satın alacağı evin içerisini görmediği halde satın alsa muhayyerlik hakkı yoktur."²⁹⁶ Mergînânî'nin (öl. 593) *el-Hidâye* adlı eserine baktığımızda da bu konuda imam Züfer'in görüşünün daha sahih olduğu yönündedir.²⁹⁷

Evlerin satılmasındaki görme muhayyerliği hakkındaki görüş Zeylaî'ye kadar bu şekilde gelmiştir. *Tebyîn*'e baktığımızda Zeylaî, satın alınan evlerin muhayyerlik durumu hakkında İmam Züfer'in görüşünün daha sahih olduğu ifade etmektedir. *Kenz*'in diğer şerhlerinden *el-Baḥru'r-râîk* adlı esere baktığımızda İbn Nüceym, hükmün Zeylaî'de geçtiği şekilde olduğunu belirterek İmam Züfer'in görüşünün daha sahih olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁸

Tebyîn'den sonra kaleme alınan, Ekmeleddin el-Bâbertî'nin, (öl. 786/1384) *el-Hidâye* üzerine yazdığı *el-İnâye*²⁹⁹, Aynî'nin, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*³⁰⁰, Haskefi'nin

²⁹⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970), 6/344.

²⁹⁵ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/27.

²⁹⁶ Kûfe'deki evlerin içi de dışı da bir olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı evin dışını gören evin içini görmüş sayılmakta. Kûfe'de yaşayan Kudûrî'de, fetvayı bu yönde vermektedir. Radiyyüddîn Ebû Bekr b. 'Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (b.y.: el-Matba'atü'l-Ḥayriyye, 1322), 1/195.

²⁹⁷ Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyetü'l-mübtedî*, thk. Tâllâl Yûsuf (Beirut: Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 3/35.

²⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râîk*, 6/96.

²⁹⁹ Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6/344.

³⁰⁰ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 8/91.

(öl. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr*³⁰¹, İbn Âbidîn'in (öl. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*³⁰² adlı eserlerine baktığımızda da İmam Züfer'in görüşünün fetva verilen görüş olduğunu ifade ettiklerini görmekteyiz.

2.5.3.5. Akitte Fâsid Şartın İleri Sürülmesi

Nesefî, şart muhayyerliğin süresinin üç gün olduğunu aktarmakta ardından da üç günden fazla muhayyerliğe şart koşulmasına rağmen üç günlük süre zarfı içerisinde alışveriş onaylansa akdin sahih hâle dönüşeceğini söylemektedir. Zeylaî, bu görüşleri değerlendirdikten sonra Irak ve Horasan meşâyihî arasında meydana gelen görüş farklılıklarını aktarmaktadır. Irak meşâyihine göre üç günden fazla muhayyer kalmayı şart koşturmak fâsid bir şarttır. Dolayısıyla akit başlangıçta fâsid kabul edilir. Ancak muhayyer olan taraf üç gün içerisinde akdi onay verirse fâsid şart ortadan kalkacak ve akit sahih hâle dönüşecektir. Horasan meşâyihine göre ise, Irak meşâyihinin aksine akit, şartın kaldırılıp kaldırılmamasına bağlı olarak mevkûf kabul edilmektedir. Eğer muhayyerlik dördüncü güne sarkarsa akit fâsid olur ve sahih hâle dönmez. Zeylaî, iki fıkıh ekolün görüşlerini aktardıktan sonra Horasan ekolün görüşünü “هذا الوجه أوجه” lafzını kullanarak tercihe daha uygun bulunduğunu ifade etmektedir.³⁰³

2.5.3.6. Ödeme Süresi Belli Olmadan Yapılan Alışveriş

Irak meşâyihine göre alışverişin, ekinlerin biçilmesi, harman zamanı, üzüm kesimi, koyunların kırkımı, hacıların hacdan dönmesi gibi müddeti belli olmayan zamana kadar yapılması sahih değildir. Zira bu süreler ileri geri oynama ihtimali olan sürelerdir. Eğer böyle bilinmeyen bir vakte kadar alışveriş yapılırsa müşteri de belirlemiş oldukları bu vakitler gelmeden önce parayı peşin olarak ödeyip fâsid olan şartı ortadan kaldırırsa alışveriş sahih olur. Çünkü buradaki şart bizzat akdin kendisinde değil akdin haricinde bir şarttır. Bu konuda sahabe arasındaki ihtilafın akdin şartın izalesiyle sahih mi yoksa mevkuf mu olacağı yönünde olması da Irak meşâyihinin görüşünü desteklemektedir. İmam Züfer'e göre böyle bir akit sahih hâle gelmez. Çünkü nasıl ki iddeti dolmayan bir kadınla evlilik evlendikten sonra süresi dolacak olsa dahi fâsit bir akitse ve sahih hâle

³⁰¹ Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîrü'l-ebşâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/405.

³⁰² Muhammed Emîn b. 'Ömer b. 'Abdil'azîz el-Hüseynî ed-Dımeşkî İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 6/262.

³⁰³ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/15.

dönüşmeyecekse bu tür akitte fâsıdır ve sahih hâle dönüşmeyecektir. Zeylaî, bu iki ihtilafı görüşü aktardıktan sonra Irak meşâyihin görüşünü “هو الصحيح” diyerek tercih ettiği görüşün hangisi olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴

2.6. ZEYLAÎ’NİN HANEFÎLERİN DİĞER MEZHEPLERLE OLAN İHTİLAFLARINI DEĞERLENDİRMESİ

İmam Zeylaî, eserini fukahâ metoduyla yani kendi mezhep imamlarının hüküm ve icthatlarının muayyen bir usule dayandığını anlatma yönüyle yazdığı gibi diğer mezheplerle karşılaştırmalı bir fıkıh kitabı olarak ta yazmıştır. Zeylaî, şerhinde birçok fıkıh ekollerine mentesip fukahânın görüşlerini de yer vermiştir. Bunlar arasında İmam Şâfiî, İmam Mâlik, Dâvûd ez-Zâhirî ve Zührî’yi zikredebiliriz. Fakat baktığımızda Zeylaî, doğrudan bu mezhep âlimlerinin görüş ve icthatlarına atıf yapmaktan ziyade, kendi mezhebi olan Hanefî mezhebinin kabul ettiği hükümlere aykırı görüşlerin olduğu yerlerde bu prensibini uygulamaktadır. İhtilafın olmadığı hususlarda alışveriş ve faiz³⁰⁵ konusunda olduğu gibi ya bu mesele hakkında icmâ vardır demiştir ya da direkt olarak kendi mezhebine icthadı temellendirmeye geçmiştir. Zeylaî, mezhepler arasında vuku bulun ihtilafı değerlendirildikten sonra kendi mezhebin görüşünü savunur ve netice olarak “هو جائز عندنا”³⁰⁶ lafzını kullanır.

2.6.1. Zeylaî’nin Hanefî- Şâfiî İhtilaflarını Değerlendirmesi

Zeylaî’nin yaşamış olduğu Mısır coğrafyasında dört mezhebinde varlığından söz edebiliriz. Bu açıdan Zeylaî’nin *Tebyîn* eserinde, bu coğrafyada bulunan Şâfiî mezhebin görüşlerini sıklıkla atıfta bulunduğunu görmekteyiz. Zeylaî’nin bu atıfları genellikle Hanefî mezhebinin Şâfiî mezhebenden farklı düşündüğü görüşlerde ortaya çıkmaktadır.

2.6.1.1. Arsa ve Ağaç Satımlarında Mahsulün Toplanması

Tarla ve ağaç satımlarında mahsuller satıma dahil olmaz. Eğer bunlarda ürün mevcutsa satıcıya ürünlerini toplaması söylenir. Çünkü burada müşterinin mülkünü satıcının mülküyle meşgul etmek vardır. Satıcının üzerine düşen, ağaçta bulunan meyveleri toplayıp o şekilde müşteriye teslim etmesidir. Zeylaî, burada İmam Şâfiî’nin

³⁰⁴ Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/60.

³⁰⁵ Zeylaî, Nesefî metinde geçen ribâ tarifinden sonra faizin haram kılınmasının kitap, sünnet ve ümmetin icmâsı ile sabit olduğunu aktarmaktadır. Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/85.

³⁰⁶ Zeylaî, *Tebyînu’l-ḥakâik*, 4/48.

görüşünün bu yönde olmadığını ona göre tarla satımlarında tarladaki ekin hasat zamanına kadar, ağaç satımlarında ise ağaçtaki meyve olgunlaşana kadar bekletilmelidir. İmam Şâfiî'ye göre burada vacip olan teslimdir. O tesliminde âdet üzere yapılması gerekir. Âdette bunların hasat zamanına kadar toplanmamasını gerektirir. Zeylaî, İmam Şâfiî'nin bu görüşünü aktardıktan sonra onun bu görüşüne “müşterinin mülkü satıcının mülkiyeti ile işgal edilmiştir. Satıcının bu meşguliyeti kaldırıp malını öyle teslim etmesi gerekmektedir.” şeklinde cevap vermektedir.³⁰⁷ Görüldüğü üzere Zeylaî, İmam Şâfiî'nin görüşünü aktardığı gibi onun görüşünün gerekçesine de yer vermektedir. Daha sonra kendi mezhebinin görüşünün gerekçesini aktarmaktadır.

2.6.1.2. Şart Muhayyerliğin Varislere İntikali

Burada yaşanan tartışma alışverişte muhayyer olan kimsenin ölmesi ile muhayyerliğin varislere intikal edip etmeme meselesidir. Hanefî mezhebine göre şart muhayyerliği varislere intikal etmemektedir. Ancak imam Şâfiî'ye göre muhayyer kimsenin ölmesi ile muhayyerlik varislerine intikal eder. Zeylaî, burada İmam Şâfiî'nin ihtilafını aktarmanın yanında onun görüşünün illetini de açıklamaktadır. İmam Şâfiî'ye göre muhayyerlik lüzumu gerektiren sabit bir haktır. Diğer haklarda olduğu gibi var olan bu hakta varislere intikal eder. Zeylaî'ye göre bireyin kendi görüşüyle karar vereceği muhayyerlikler varislere intikal etmeyeceğinden dolayı şart muhayyerliği varislere intikal etmez. Zira şart muhayyerliği, bireyin kendi görüşüyle karar vereceği muhayyerliklerdendir.³⁰⁸

2.6.1.3. Faiz'in İleti

Nasslarda faizin “karz ve alışveriş faizi” olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Karz faizi borç muamelelerinde alışveriş faizi ise mübadelelerde karşımıza çıkmaktadır. Alışveriş faizinin hükmü ve illeti hususunda İslam hukukçularının temel referansı emvâl-i sitte hadisidir. Ubâde b. Sâmit'in (öl. 34/654) rivayet ettiğine göre “Resûlullah, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun kendi cinsleriyle mübadelesine eşit ve peşin olması durumunda izin vermiştir.” Fukahanın çoğu zikrettiğimiz hadisin hükmünü muallel kabul etmekte aynı illete sahip bütün alışverişlerin faize konu olabileceğini belirtmektedir. Ancak hadisteki hükmü muallel kabul eden fakihler illetin tesbiti hususunda farklı

³⁰⁷ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/11.

³⁰⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/18,19.

kanaatlere sahiptirler.³⁰⁹ Hanefiler, faizdeki bu illeti kadr (ölçü) ve cins olarak kabul etmiştir. İmam Şâfiî ise gıda maddesi olmayı (Tu'miyeti), cinsi ve semeniyetlerde semenlik vasfını faizin illeti olarak kabul etmektedir. Zeylaî'nin aktardığına göre İmam Şâfiî, Ma'mer b. Abdullah'ın rivayet ettiği "ben Rasûlullah'ı dinliyordum. O bize 'taam taam ile eşit şekilde mübadele edilir' buyurdu" hadisiyle istidlâl de bulunmaktadır.³¹⁰

2.6.1.4. Dârülharpte Faiz İşlemlerinin Hükümü

Faiz hususunda Şâfiî ve Hanefî mezhebi arasındaki görüş farklılıklarından birisi de dârülharpte müslümanlar ile harbîler arasında fâsid akit kabul edilen faizin câiz olup olmaması hususudur. Nesefî, dârülharpte müslümanlar ile harbi arasında cereyan eden faizin câiz olacağını aktarmaktadır. Zeylaî, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu İmam Şâfiî'nin ise bu tür akdin fâsid olacağı ve helal mülk ifade etmeyeceğini dolayısıyla dârülharpte de olsa faizin câiz olmayacağı görüşünde olduğunu aktarmaktadır. Ebû Hanîfe ve imam Muhammed'in bu konuda istidlâlde buldukları rivayet "müslümanlar ile harbîler arasında darül harpte faiz yoktur" rivayetidir.³¹¹

2.6.1.5. Hayvanlarda Selem Akdinin Hükümü

Hanefî mezhebine göre Selem akdinde seleme konu olan mebi'nin misli bir mal olması gerekmekte kıyemi mallarda selem câiz görülmemektedir. Mekîlat (ölçekle satılanlar), mevzûnat (tartı ile satılanlar) ve adediyyatı mutekaribe (aynı büyüklükte olup ölçü ile satılanlar) misli mallardır ve bunlarda selem câizdir. Hayvanlarda ise selem câiz görülmemektedir.³¹² Hayvanlarda selem akdini kabul eden tüm mezhepler bu esaslarda ittifak etmişler ancak nelerin anlatılmakla malum hâle geleceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Şâfiî mezhebine göre anlatılmasıyla malum olabilen ve münazaanın ortadan kalktığı hayvanlar dahil her şeyin selemi câizdir.³¹³ Zeylaî, İmam Şâfiî'nin görüşünü aktardıktan sonra kendi mezhebin görüşünün hem aklî hem de naklî delillerini aktarmaktadır. Zeylaî'nin naklî delili "Hz. Peygamber, hayvanlardaki selemi yasakladı"

³⁰⁹ Mehmet Yuşa Solak, "Şâfiî Mezhebinde Faiz -Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab Adlı Eseri Özelinde-", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 138-139.

³¹⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/85.

³¹¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/97.

³¹² Nesefî, *Kenzü'd-Değâik*.

³¹³ Hayvanlarda selem akdini kabul eden tüm mezhepler bu esaslarda ittifak etmişler ancak nelerin anlatılmakla malum hale geleceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Orhan Çeker, "İslam Hukukunda Siparişler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990), 378.

rivayetidir. Aklî delili ise hayvanlarda farklılıkların iki köle örneğinde olduğu gibi ayırt edilemeyecek seviyede olduğudur. Zira iki köle yaş ve cins bakımlarından aynı olsa dahi nezaketi, kurnazlığı ve güzel ahlakı gibi batını hususlarda ayrı özellikler taşır. Hayvanlarda da durum böyledir. Onlarda uysal olma sahibine bağlı olma gibi özelliklerinde farklılık gösterebilir.³¹⁴ Görüldüğü üzere Zeylaî, bu hususu hem aklî hem de naklî delille açıklamaktadır.

2.6.2. Zeylaî'nin Hanefî - Mâlikî İhtilaflarını Değerlendirmesi

Mısır coğrafyasında sayıları Hanefî ve Şâfiîler kadar olmasa da Mâlikî mezhebine mensup bir kitlenin olduğundan söz edebiliriz. . İmam Mâlik'in fikhî görüşlerini Mısır'a ilk getiren fakihlerin başında, Osman b. el-Hakem el-Cüzâmî (öl.163) ve Abdurrahim b.Hâlid b. Yezîd el-Cümeî (öl. 163) olduğunu aktarılmaktadır.³¹⁵ Zeylaî'nin eserine baktığımızda da bu mezhebin fikhî görüşlerine atıflarda bulunduğunu ve bu fikhî görüşlere cevaplar verdiğini görebilmekteyiz.

2.6.2.1. Faiz'in İletisi Hususu

Emvâl-i sitte hadisindeki hükmü muallal kabul eden fakihler, illetin belirlenmesi hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Hanefîler illeti kadr (ölçü) ve cins olarak Şâfiîler ise gıda maddesi olma (Tu'miyeti), cinsi ve semeniyetlerde semenlik vasfını faizin illeti olarak kabul etmekteydiler. Mâlikî mezhebi ise faizin illetini doyurucu ve stoklanabilir gıda ürünleri olması olarak kabul etmektedir. Buna göre stoklanan veya doyurucu gıda ürünlerinde ribe'l-fadl (fazlalık faizi) cereyan eder. Onlara göre nakledilen rivayette Hz. Peygamber bütün doyurucu ve depolanabilir ürünleri işaret etmektedir. Zeylaî, İmam Mâlik'in bu görüşüne Dârekutnî'nin naklettiği "Ölçülebilir ve tartılabilir şeyler eğer tek tür ise eşit şekilde değiştirilmelidir. Şayet farklı türlerdeyse bunda bir beis yoktur" rivayeti ile cevap vermektedir.³¹⁶

2.6.2.2. Malda Sonradan Ortaya Çıkan Ayıp Nedeniyle Malın Geri İadesi

İslam hukukunda malda meydana gelen ayıplar ya akit esnasında ya da akitten sonra ortaya çıkar. Eğer ayıp, akit öncesinde mevcutsa ve satın alanda bu ayıbı akit sonrası

³¹⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/112.

³¹⁵ Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî 'İyâz, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Maṭba'atu Fuḍâle, 1385/1965-1403/1983), 3/52-54.

³¹⁶ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/86.

öğrenmişse zarara uğrayan tarafın bu ayıp sebebiyle akdi bozma hakkı vardır. Şayet ayıba razı olursa karşılığında bir indirim talebinde bulunamaz. İsterse akdi bozup kusurlu malı iade ederek karşılığında verilenleri geri alabilir.³¹⁷ Bu konuda Mâlikî mezhebiyle olan farklılık ise ayıplı bir malın satın alındıktan sonra müşterinin elinde yeni bir ayıp kazanmasıdır. Zeylaî'nin aktardığına göre mal müşterinin elinde yeni bir ayıp kazansa ve müşteri de satıcının elindeyken var olan bir ayıbı öğrenmiş olsa müşterinin, ayıbın karşılığını isteme hakkı vardır. Ancak malı iade etmesi satıcının rızasına dayalıdır. Zira bunda satıcının zarara uğrama durumu söz konusudur. Ancak Mâlikî mezhebine göre müşteri, satıcıya malı geriye verir. Bununla birlikte malda kendi elindeyken oluşan yeni ayıbın karşılığını da satıcıya öder. Zeylaî, İmam Mâlik'in bu görüşüne akli yollarla cevap vermektedir. Ona göre müşteri, ayb-ı kadîmden dolayı malı geri iade ettiği zaman kendisinde oluşan zararı satıcıya da zarara uğratmadan kaldırabiliyor. Ancak malda kendisinin yanında bir ayıp oluştuğunda onu iade etse satıcı zarara uğramış olacak. Bundan dolayı müşteri, mal önceden ayıplı olmuş olsa dahi mal elindeyken yeni bir ayıp kazandığı için malı satıcının rızası olmadan iade edemez.³¹⁸

Zeylaî, Mâlikîlerin ihtilafı olmasına rağmen şerhinde bunları değinmediği konularda olmuştur. Mesela şart muhayyerliğin varislere intikali hususunda İmam Mâlik muhayyerliğin varislere intikalinin câiz olduğunu aktarmaktadır.³¹⁹ Hanefilere göre böyle bir durumda akit batıl olur ve muhayyerlik varislere intikal etmez.³²⁰ Fakat Zeylaî, şerhinde bu tür bir ihtilaftan bahsetmemektedir.

³¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Ayıp (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/246-247.

³¹⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/34.

³¹⁹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-mukteşid* (Kâhire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425), 3/227.

³²⁰ Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik*, 4/18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEBYİN'İN HANEFÎ FAKİHLERİNE TESİRİ

3.1. TEBYİN'İN HANEFİ FAKİHLERİNE ETKİSİ

3.1.1. Muhammed Emin İbn Âbidîn

Zeylaî'nin *Tebyîn* eserinin etkisini gördüğümüz fakihlerden birisi de son dönem Hanefî fakihlerinden olan İbn Âbidîn'dir. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* adlı eserinde gerek Zeylaî'nin bizzat ismini zikrederek gerek eserinin ismini zikrederek Zeylaî'ye atıfta bulunmaktadır. Onun bu atıfları kendi görüşünü Zeylaî'ye referans göstererek desteklemek içinde olabilmekte veya konunun başka yönlerinde olabileceğini ifade etmek için olabilmektedir.

Mesela İbn Âbidîn, “alışveriş akdi esnasında gerçekleşen icap ve kabul lafızların her iki taraf için açıkça belirtilmesi gerekir” ifadesinden sonra Zeylaî'nin konu hakkındaki başka lafızlarla ifade edilebileceği hakkındaki yorumunu aktarmaktadır. Zeylaî'ye göre, ‘aldım’, ‘sattım’, ‘razı oldum’, ‘bunu sana verdim’, ‘bunu al’ şeklindeki lafızlarla da icap ve kabul gerçekleşebilmektedir.³²¹ İbn Âbidîn'in burada icap ve kabulün başka lafızlarla da ifade edilebileceğini Zeylaî'ye atıfta bulunarak ortaya koymakta olduğunu görmekteyiz.

3.2. TEBYİN'İN OSMANLI HANEFİ FAKİHLERİNE TESİRİ

Zeylaî, sadece *Tebyîn*'in diğer şârihlerine etkilemekle kalmamış aynı zamanda kendisinden sonra yaşamış Hanefî fakihlerini de etkilemeyi başarmıştır. Bu bölümde Zeylaî'nin Hanefî fakihlere etkisini ve Hanefî fakihlerin onun görüşleri karşısındaki tutumunu inceleyeceğiz.

Kenzü'd-dekâik, el-Muhtâr, el-Vikâye, Mecma'u'l-bahreyn, Muhtasaru'l-Kudûrî ve Merğînânî'nin *el-Hidâye'si* Hanefî fıkhnın temel metinlerini oluşturur. Bu zikrettiğimiz altı muteber metin hem genel olarak Hanefî fakihleri hem de Osmanlı fukahâsı nazarında kanun gibi addedilmiş bunlara karşıt fetva verilmesi de pek hoş karşılanmamıştır. Osmanlı dönemi fakihlerin, fıkıh çalışmalarına baktığımızda büyük oranda yukarıda zikrettiğimiz altı temel metin diye tanınan muteber kitaplar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.³²² Osmanlı döneminde yazılmış fıkıh eserlerinde bu metinlerden istifade edildiği gibi bu metinlere yazılmış şerh ve hâşiyelerden de istifade

³²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/510.

³²² Recep Cici, “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 219-220.

edildiğini söyleyebiliriz. Zira, Zeylaî'nin yazmış olduğu şerhin özellikle Osmanlı Hanefî fakihlerine etkilediği dikkat çeken bir husustur. Bunun sebebinin Zeylaî'nin Memlûkler döneminde Mısır coğrafyasında yaşamış olmasına bağlayabiliriz. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi Moğol istilası ve haçlı seferlerinden dolayı birçok fakih bu bölgelere gelmiş ve Mısır'ı önemli bir ilim merkezi hâline getirmiştir. İlmî açıdan Memlûkler'in iyi bir aşamada olduğunu fark eden Osmanlı fakihleri de bu ilim merkezlerine yönelmiştir. Bu açıdan Osmanlı ilim adamları, Memlûk Devletinin hüküm sürdüğü bölgelerden biri olan Mısır ve Şam beldelerine gitmişler ve oralarda tahsillerini tamamlamışlardır.³²³ Tüm bu etkenleri göz önüne aldığımızda Osmanlı fakihlerinin özellikle Hanefî fukahânın Zeylaî'in eserinden etkilendiğini ifade edebiliriz.

3.2.1. Molla Hüsrev

Zeylaî'nin etkilemiş olduğu Osmanlı fakihlerin başında Osmanlı âlimi, fakihi ve müftüsü olan Molla Hüsrev'i (öl. 885/1480) zikredebiliriz. Molla Hüsrev, Mısır'a hiç gitmemesine rağmen *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-aĥkâm* isimli eserinin muhtelif yerlerinde *Tebyînü'l-hakâ'ik* şerhine birçok defa atıfta bulunmakta³²⁴ ve bazı hadisleri değerlendirirken “Zeylaî'nin dediği gibi hadisin aslı yoktur” şeklinde ifadeler kullanmakta olduğunu görmekteyiz.³²⁵

3.2.1.1. Kabul Etme Muhayyerliği

Müşterinin, satın aldığı bir üründe alışverişin gerçekleşmiş olduğu meclis içerisinde malın tamamını kabul etme veya reddetme hakkı vardır. Şayet muhayyerlik hakkı olmasa bu yasaklanmış olan cibrî bir satış olmuş olur. Eğer müşteri, satılan malın bir kısmını almayı kabul edip bir kısmını reddetse bu câiz olmaz. Zira bunda müşteri veya satıcı için bir zarar söz konusudur. Ancak satıcı, satılan malın her bir parçası için ayrı ayrı fiyat zikretse bu câiz bir alışveriş olur. Molla Hüsrev, kabul muhayyerliğini bu şekilde açıkladıktan sonra Zeylaî'nin konuyla alakalı şu ifadesini aktarmaktadır; “Tek bir fiyatın zikredildiği alışverişte her bir mal için farklı farklı fiyat belirtilmiş olsa bile müşterinin,

³²³ Bekir Karadağ, “Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 820.

³²⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l- hükkâm*, (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1431), 2/170, 2/181, 2/182; Karadağ, “Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi”, 816.

³²⁵ Hüsrev, *Dürerü'l- hükkâm*, 1/198.

malın bir kısmını alıp diğer bir kısmını bırakma hakkı yoktur. Ancak satıcı her bir mal için sattım (بعت) lafzını kullanıp her bir mal için farklı farklı fiyat belirlediği takdirde alışveriş sahih hâle gelir.”³²⁶

3.2.1.2. Havada Uçan Kuşun Satımı

Molla Hüsrev fâsit alışverişler bölümünde avlanmadan önce balığın satılmasının fâsit olduğu hususunu zikrettikten sonra havadaki kuşun satılması ile ilgili meseleyi Zeylaî’ye referans göstererek konuyu onun ifade ettiği şekilde aktarmaktadır. Buna göre havada uçan kuş yakalanmadan önce henüz mülk altına girmediğinden dolayı satılması batıl bir satış olur. Molla Hüsrev, Zeylaî’nin bu hususta şöyle dediğini aktarmaktadır; “eğer kuş havada uçuyorsa ve dönmesi mümkün değilse onun satım akdine konu olması câiz değildir. Şayet o kuşun yuvası sahibinin elindeyse ve uçtuktan sonra da yuvasına dönüyorsa o takdirde havada uçan kuşun satımı câiz olur. Güvercin de yuvasına dönmeyi biliyorsa aynı şekilde onun da satımı câizdir. Çünkü artık bunlar makdûru’t-teslim bir mal hâline gelmiş olurlar.”³²⁷

3.2.2. Ali Haydar Efendi

Zeylaî’nin tesir ettiği fakihler arasında son dönem Osmanlı fakihisi Ali Haydar Efendi’yi (1853-1935) zikredebiliriz. Zira Ali Haydar Efendi Mecelle şerhi olan *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm* isimli eserinde tesbit edebildiğimiz kadarıyla üç yüzden fazla yerde Zeylaî’den alıntı yaparak konuyu anlatmaktadır.³²⁸ Konumuzla alakalı örnek olarak aşağıdaki örnekleri verebiliriz.

3.2.2.1. Zikredilmediği Halde Alışverişe Dahil Olan Mallar

Ali Haydar Efendi, mecellenin 232 maddesi olan “mebî’in tevâbi‘-i muttasile-i müstekırrasından (yani ittisâl-i karâr ile mebî’a muttasıl) olan şeyler min-gayr-i zikrin bey‘de tebe‘an dâhil olur” maddesini şerh ederken gebe hayvanların satımında yavrunun satıma dahil olup olmayacağı hususunda vermiş olduğu bir örnekte Zeylaî’den alıntı yaparak konuyu açıklamaktadır. Buna göre gebe hayvanın bey‘inde yavru satıma dâhil olur. Aslında yavru, anne hayvana muttasılsa da bu muttasıllık, ittisâl-i karâr ile değil fasl içindir. Fakat yavrunun faslı insanın yed-i iktidârında değil, kudret-i ilâhiyye ile olmakla

³²⁶ Hüsrev, *Dürerü’l- hükkâm*, 2/143.

³²⁷ Hüsrev, *Dürerü’l- hükkâm*, 2/170.

³²⁸ Efendi, *Dürerü’l-hükkâm fi şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 1/577, 1/625, 1/706.

yavru tevâbi‘-i muttasıldan sayılmıştır. Aynı şekilde hayvanında bir cüz’üdür ki ona tâbi‘ olması gerekir.³²⁹ Örneğe baktığımızda Ali Haydar Efendi’nin, gebe hayvanın yavrusunun annesine doğal olarak tabi olacağı hakkındaki aktarmış olduğumuz bu hükmü Zeylaî’ye atıfta bulunarak açıklamakta olduğunu görmekteyiz.

3.2.2.2. Fâsid Satışların Hüküm İfade Edip Etmemesi

Ali Haydar Efendi, fâsid satışların hüküm ifade edip etmeyeceğine dair izahta bulunurken Zeylaî’ye atıfta bulunarak meseleyi açıklamaktadır. Buna göre Mecellenin 371. maddesinde “bey‘i fâsid inde’l-kabz hüküm ifâde eder. Yani müşteri, bâyi‘in izniyle mebi‘i kabz ettiğinde ona mâlik olur.” hükmü yer verilmektedir. Ali Haydar Efendi, müşteri bâyi‘in izni olmadan malı kabz ederse kabzetmemiş hükmünde olur ve mebi‘a mâlik olamaz.” diyerek Zeylaî’nin konu hakkındaki görüşünü bu şekilde aktarmaktadır.³³⁰

3.2.2.3. İcâre Akdinin Câiz Olmasının Sebebi

Ali Haydar Efendi, Mecelle’nin 420.maddesi olan “icârede ma‘kûdun-aleyh menfa‘attir” maddesini şerh ederken icâre akdinin câiz olmasının sebebini Zeylaî’ye atıfta bulunarak beyan etmektedir. Buna göre icarede mebi‘ hangi türden olursa olsun menfaattir. Menfaatse, icâre akdi esnasında ma‘dûmdur. Ma‘dûmun kiralanması ve akdin ileride olacak olan menfaate muzâf kılınması ise sahih değildir. Bu iki hususun icâre akdinde var olmasından dolayı kıyas gereği icâre akdinin câiz olmaması gerekmektedir. Fakat ihtiyaç ve zaruretin hasıl olması böyle bir akde cevaz verilmiştir.³³¹ Aktarmış olduğumuz örnekte de görüldüğü üzere Ali Haydar Efendi, icâre akdinin câiz olma sebebini Zeylaî’ye atıfta bulunarak izah etmektedir.

3.2.3. Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi

Zeylaî’nin tesir etmiş olduğu bir başka Osmanlı fakîhi Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi’dir (öl. 1078/1667). Şeyhîzâde, *Mecma‘u’l-Enhur fî Şerhi Mülteka‘l-ebhur* isimli

³²⁹ Efendi, *Dürerü’l-hükkâm fî şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 1/337.

³³⁰ Efendi, *Dürerü’l-hükkâm fî şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 1/554.

³³¹ Efendi, *Dürerü’l-hükkâm fî şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 1/620.

eserinin yaklaşık seksen yerinde Zeylaî'ye veya eseri *Tebyîn*'e³³² açıkça atıfta bulunmaktadır.

3.2.3.1. Alışverişte Üçüncü Kişinin Muhayyerliği

Muhayyerlik konusunda müşteri, kendisi dışında bir başkasının da muhayyer olacağını şart koşması câiz olur. Müşteri veya müşterinin muhayyer kıldığı kimse alışverişe onay verebildiği gibi fesh de edebilir. Çünkü bunlar ya asaleten ya da niyâbeten tasarruf haklarına sahiptirler. Muhayyer olan taraflardan birisi alışverişini onaylarsa diğeri de feshetse önce söyleyenin dediği kabul edilir. Ancak aynı anda söyleşeler muhayyerlik fesh için meşrû kılındığından dolayı böyle bir durumda fesh kabul edilir. Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi, aktardığını bu hükmü desteklemek adına “Zeylaî'ye göre de bu görüş daha sahihtir” şeklinde aktarımda bulunup konuyu tamamlamakta olduğunu görmekteyiz.³³³

3.2.3.2. Ekmeğin Mübadelesi

Buğdayın un ile, zeytinin zeytin yağı ile ve susamın tahinle birbirine eşit olsun fazlalıklı olsun fark etmeksizin satımı fâiz olur. Ekmeğinde ekmeğin karşılığında eşit veya fazlalıklı olması fark etmeksizin mübadelesi fâiz olur. Çünkü ekmeğin ekmeğe fahiş bir fark olabileceğinden dolayı ne adedi ne de vezni olarak kabul edilebilir. Zira ekmeğin uzunluğu, genişliği, kalınlığı, unun kalitesi fırıncının mahareti değişiklik arz edebilmektedir. Bundan dolayı ekmeğin ekmeğin ile mübadelesinde fâiz cereyan etmektedir.

Şeyhîzâde, *Mülteka'da* aktarılan bu görüşün İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu aktarmaktadır. Ebû Yusuf'un görüşünün ise ekmeğin ekmeğin mübadelesinde fâizin cereyan etmeyeceği yönünde olduğunu belirttikten sonra Zeylaî'nin “fetva Ebû Yusuf'un görüşüne göredir” şeklindeki ifadelerini aktarmaktadır.³³⁴

³³² Örnek için bk. ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Dâmâd Efendî ‘Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur fî şerhi Mülteka'l-'ebhur* (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.), 1/350, 1/356, 2/738.

³³³ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur fî şerhi Mülteka'l-'ebhur*, 2/31.

³³⁴ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur fî şerhi Mülteka'l-'ebhur*, 2/89.

SONUÇ

Kenzü'd-dekâ'ik üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Bu şerhler arasında *Tebyînu'l-hakâik* önemli bir yere sahip bir şerhtir. *Kenz*'in diğer şârihleri, Zeylaî'ye yer yer eleştirse dahi *Tebyîn*'e atıfta bulunmaktan geri durmamaları ve *Tebyîn*'in, *Kenz*'in ilk şerh çalışmalarından biri olması sebebiyle *Kenz* şerh geleneğinin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda 8./14. asır fakihlerinden Zeylaî'nin hayatına ve ilmî kişiliğine dair kaynaklarda kısıtlı bilgilerin olduğu tesbit edilmiştir. Onun hangi tarihte doğduğu kaynaklarda tam olarak aktarılmazken *Tebyîn* dışında başka bir eserinin olup olmadığı tam olarak bilinmemekte ancak kaynaklarda Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr* eseri üzerine yazmış olduğu bir şerhin de olduğu aktarılmaktadır.

Zeylaî, fikhın istikrar döneminde yaşamış fikhî âlimidir. Çalışmamızda bu dönemin *Tebyîn* üzerindeki etkileri mezhebe bağlı savunma mekanizmasının uygulanması, imamlardan nakledilen görüşleri anlama faaliyeti, onların dayanaklarını tesbit edip illetlerini bulma ve bu esaslar üzerine yeni fer'î meseleler üretme işlevi, meseleleri delillendirmek ve mezhebin görüşünü diğer mezheplerle mukayese etmek şeklinde tesbit edilmiştir.

Şerh yazım geleneğinin Memlûkler zamanında başladığı, bu dönemin ilmî ve fikrî açıdan duraklamayı temsil ettiği iddiası yerinde bir iddia olarak görülmemelidir. Çünkü bu her bir şerhi kapsamadığı gibi incelediğimiz *Tebyîn*'e de kapsamamaktadır. Zira Memlûkler döneminde yazılmış *Tebyîn*'e baktığımızda lafızlardan çok mâna ve içerik üzerinde durulduğu ve metinde geçen örneklerin tekrar edilmesi bir yana metinde aktarılmayan örneklere dâhi yer verildiği görülmektedir. Sonuç olarak bu durum bizlere şerhlerin, fıkıhta durağanlaşmaya sebep olmadığını bilakis durağanlaşmanın önüne geçtiğini dolayısıyla fikhın statik olduğunu göstermektedir.

Zeylaî, Moğol istilası ve Mısır'ın konjektürel durumu sebebiyle Mısır'a yerleşmiş eğitim hayatına orada devam etmiştir. İncelediğimiz bölümden hareketle onun Mısır'ın fikhî geleneğinden etkilendiği de tesbit edilmiştir. Bu etkiler, hükümleri temellendirirken sıklıkla hadislere başvurmak, Sünnî mezheplere ait fikhî görüşler karşısında kendi mezhebini savunmak ve Şîî fikhî düşüncelere cevap vermek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Netice olarak her fakih gibi Zeylaî de kendi yaşamış olduğu dönemin fikhî algısı ve sosyo kültüründen etkilenmiştir.

Muhtasar ve metin türü eserlerin doğuşu incelendiğinde “muhtasar” türü eserlerin neredeyse tüm hukuk okulları tarafından aynı zaman diliminde kaleme alındığı ortaya çıkmıştır. Hanefî mezhebin temelini Ebû Hanîfe tarafından Kûfe merkezli kurulan icthah meclisinde elde edilen icthahlar oluşturmaktadır. Böylelikle muhtasar ve metinler süreci başlamıştır. Çalışmamızda muhtasar ve metinler arasında herhangi bir kavramsal farkın olmadığı ancak hicri beşinci asra kadar yazılan eserlere muhtasar denildiği hicri 5. asırdan sonra telif edilen eserlere ise metin denildiği tesbit edilmiştir.

Zeylaî'nin metni şerh etmeye başlamadan önce kitap, bâb ve fasılların altında konuyla alakalı izahlarda bulunduğu görülmüştür. Onun bu izahları konu başlıklarının şer'î ve lügavi tanımını yapmak, hükmün vazediliş sebebini ve sürecini açıklamak, ele alacağı konunun meşruiyetini beyan etmek, Neseî'nin kitap başlıklarının tanzimini neye itibarla yaptığı ve başlıkların etimolojik kökenini aktarmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Zeylaî'nin şerh etme yöntemini, *Tebyîn*'de önce ana başlık olan kitap ismini zikredip başlık hakkında izahlarda bulunmak, metnin hükümlerinde açıklanacak yerlerin açıklamasını yapmak, âyet ve hadisler başta olmak üzere şer'î delillerle konuyu meşru bir zemine oturtmak ve gerek mezhep içi gerek mezhepler arası ihtilafları aktarıp değerlendirmelerde bulunmak şeklinde aktarmamız mümkündür. Zeylaî'nin ihtilaflar arasında bir tercihte bulunduğu vaki olsa dahi genel olarak metinde geçen hükmü tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zeylaî, metinde yer alan anlaşılması ancak şerhlere bakarak mümkün olan kapalı ifadeleri de açıklamaktadır. Ancak incelediğimiz bölümden hareketle bazı konuların açıklanması ve anlaşılması hususunda bir takım eksik noktaların olduğu da tesbit edilmiştir. Eser içerisinde anlaşılması noktasında eksiklik olan bu hususlar *Kenz'in* diğer şerhi olan *el-Bahru'r- râik* ile birlikte okunduğunda daha anlaşılır olduğu sonucuna varılmıştır.

Zeylaî, Neseî'nin metninde kullandığı bazı kavramları tahsis ettiği görülmektedir. Zeylaî, farazi örneklerle konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Böylelikle Zeylaî'nin, sadece metinde geçen hükümleri tahlil etmediğini aynı zamanda metinde geçmeyen fikhî hükümleri de aktarıp tahlil ettiğini görmekteyiz.

Zeylaî, haber-i vâhid ve kıyas yoluyla âyetlerin tahsise uğrayabileceğini söylemektedir. Ancak çalışmamızda onun konuyla alakalı vermiş olduğu rivayetlerden hareketle haber-i vâhiden kastının meşhur sünnet olduğu dolayısıyla meşhur sünnet ve kıyasla âyetlerin tahsise uğrayabileceği görüşünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zeylaî'nin fikhî hükümleri hadis ile temellendirirken başvurduğu yollardan birisi de çelişkili gibi görünen hadisleri uzlaştırmaktır. Çalışmamızda tesbit edebildiğimiz kadarıyla onun, hadisler arasındaki teâruzu giderme adına başvurduğu başlıca üç yol nesih, tercih, cem' ve te'lif (te'vil) yoludur. Netice olarak incelemiş olduğumuz Zeylaî'nin hükümleri âyet ve hadis yoluyla temellendirmesi konusu bizlere *Tebyîn* eserinin, Hanefî mezhebinin hadisleri kullanımını tanıtmaya açısından büyük bir hizmet gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Zeylaî, metinde geçen hükümleri, Kur'an ve Sünnet ile temellendirmenin yanında İslâm fikhının üçüncü kaynağı olan icmâ ile de temellendirme yoluna gitmektedir. Zeylaî'nin icmâyı güncel bir delil olarak kabul eden yaklaşımı benimsemekte olduğunu söyleyebiliriz. O, icmâyı, Kur'an ve sünnette olmayan yeni hükümlerde koyabilen başlı başına müstakil bir delil olarak kabul etmektedir.

Zeylaî'nin “bu ihtilaflar zamanın ve âdetlerin değişmesinden kaynaklı ihtilaflardır, yoksa delillerin değişmesinden kaynaklı ihtilaflar değildir” ifadesi onun örf ile ilgili hükümlerin zamana ve mekâna göre değişkenlik arz edebileceğini kabul ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde o, “kıyas, kendisine denk bir şeyle terkedilebilir. O denklikse teâmüldür” sözünden de anlaşılacağı üzere teamülü kıyasa denk bir delil olarak görmektedir.

Zeylaî, *Tebyîn*'de Hanefî fakihleri arasında meydana gelen ihtilaflı konularda hangi görüşün kime ait olduğunu da belirterek konuyla alakalı mezhep içerisindeki farklı görüşleri ilmî süzgeçten geçirerek aktarmaktadır. Ayrıca o, sadece metinde geçen hükümlerdeki ihtilafları aktarmamakta konuyla alakalı metinde geçmeyen hükümleri de ilave edip bu hükümler hakkındaki farklı görüşlerin kime ait olduğunu da belirterek bir tercihte bulunmaktadır.

Kemalpaşazâde, risalesinde tercih ehli olarak Kudûri ve Merğînânî'nin ismini zikretmekte ancak çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlara binaen Zeylaî'nin de tercih ehli fakihler tabakasında değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Zeylaî'nin tercihlerinde metinde yer verilen görüşten ayrıldığı hususlar olsa dahi mezhep içerisinde

olmayan fikhî bir görüşü tercih etmediğini söyleyebiliriz. Bu durum bizlere onun mutlak müçtehit olmadığını mezhep imam ve müçtehitlerin ortaya koydukları görüşlerin dayandığı delilleri tahlil ederek aynı konudaki farklı görüşler arasında tercih yapabilme gücüne sahip bir fakîh olduğunu göstermektedir. Zeylaî, görüşler arasında tercihte bulunurken bazı uygunluk şartları vardır. Bunlar, verilen hükmün Kur'an ve sünnetten elde edilen mânaya uygunluğu, kıyasa uygunluğu, şer'î kaidelere uygunluğu ve maslahat faktörüdür.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli.* çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Apaydın, H. Yunus. "Muhayyerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 31/25-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Atan, Ömer Faruk. "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (01 Temmuz 2016), 65-81.
- Atik, Sefa. "Fıkıh Literatüründe Mebsut Yazma Geleneği -Serahsî Özelinde-". *Orta Asyalı Bir Alim ve Bir Dünya Hukukçusu Serahsî.* ed. Bedir Mürteza vd. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1., 2023.
- Atik, Sefa. "Hanefî Fakih İbn Nüceym'in Risâleleri Üzerine". *Diyanet İlmi Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 205-240.
- Atik, Sefa. "İki Kardeş, İki Fakih: İbn Nüceym Kardeşler". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 979-1012.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn el-. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye.* 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Bâbertî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye.* 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fıkr, 1489/1970.
- Bardakoğlu, Ali. "Âm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bardakoğlu, Ali. "Ayıp (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 4/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "Kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 26/122-126. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Başoğlu, Tuncay. "Memlûkler Dönemi Hanefî Usul Literatürü". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 55-92.
- Bedir, Murteza. "Nesefî, Ebü'l-Berekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bozbaş, Fatıha. *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi 'u's-şâhih.* 9 Cilt. Mısır: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1311.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Taḥâvî.* thk. 'İşmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010.
- Cici, Recep. "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 215-248.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cem' ve Te'lif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çeker, Orhan. "İslam Hukukunda Siparişler". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990).
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Süneni'd-Dârekutnî.* 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demir, Halis. "Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 10 (30 Aralık 2019), 169-247.
- Demiroğlu, Kadir. "Fıkıh Usûlünde İstidlâl Kavramı ve İstidlâl Çeşitleri". *Edebali İslâmiyat Dergisi* 1/1 (2017).

- Döndüren, Hamdi. “Muâtât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Örf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/87-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Ebu Hanîfe*. çev. Osman Keskiöglü. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005.
- Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed. *‘Uyûnu’l-mesâ’il*. thk. Salâhaddîn en-Nâhî. 1 Cilt. Bağdat: Matba‘atu Es‘ad, 1386.
- Efendi, Ali Haydar. *Dürerü’l-hükkâm fî şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Ençakar, Orhan. “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü’l-Kerhî”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 37 (01 Haziran 2017), 7-32.
- Ergin, Ali Şakir. “Ferez dak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb. *el-Ķâmûsü’l-muĶîṭ ve ’l-Ķabesü’l-vasîṭ*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- Görmez, Mehmet. “Tahrîc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hacak, Hasan. “Mal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Haçkalı, Abdurrahman. “Hüküm Çıkarma (İstinbât) Yöntemleri”. *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. ‘Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü’n-neyyire*. 2 Cilt. b.y.: el-Matba‘atü’l-Ķayriyye, 1322.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürrü’l-muĶtâr şerĶu Tenvîrü’l-ebşâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2002.
- Hüsrev, Molla. *Dürerü’l- hükkâm*. 2 Cilt. Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1431.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed. *Fethu’l-bârî bi-şerĶi ŞahîĶi’l-BuĶârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1379/1959.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ķadîs, 1423.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî. *el-BaĶru’r-râiĶ ŞerĶu Kenzi’d-daĶâiĶ*. 8 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 2. Basım, 1138.
- İbn Rüşd, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihâyetü’l-muĶtesid*. 4 Cilt. Ķâhire: Dâru’l-Ķadîs, 1425.
- İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn b. ‘Ömer b. ‘Abdil‘azîz el-Hüseynî ed-Dımeşkî. *Reddü’l-muĶtâr ‘ale’d-Dürri’l-muĶtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbnü’n-Nedîm, Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-BaĶdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Daru’l Ma‘rife, 2. Basım, 1417/1997.
- İnanır, Ahmet. “İbn Kemal’in Tabakâtü’l Fukahâsı ve DeĶerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (30 Haziran 2012), 65-86.
- İskenderî, Kemâlüddîn Muhammed b. ‘Abdilvâhid b. ‘Abdilhamîd es-Sivâsî. *Fethu’l-kadîr li’l-‘âcizi’l-fakîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Fıkr, ts.

- Kâdî 'Îyâz, Ebû'l-Fadl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*. thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. 8 Cilt. Mağrib: Matba'atu Fuđâle, 1385/1965-1403/1983.
- Kahraman, Abdullah. "Şer'î Deliller". *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Karadağ, Bekir. "Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 813-829.
- Kâsânî, 'Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-târihu'l-arabî, 1941.
- Kaya, Eyyüp Said. *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitabı'n-Nevazil'i*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhi İstidlal*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kaya, Eyyüp Said. "Şerh (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Keleş, Ekrem. *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü't-Tercîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kızılkaya, Necmettin. "Zeylâi, Osman b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/354-355. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Korkmaz, Osman. *İslam Hukukunda İhtisar Geleneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Köse, Saffet. "İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/196-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Köse, Saffet. "İslâm Hukuk Tarihi". *İslam Hukuku*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî. *et-Tecrid*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1427/2006.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. 1 Cilt. Mısır: Dâru's-saâdet, 1., 1324.
- Mavil, Kılıç Aslan. "Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebû'l-Berekât en-Nesefî". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (01 Ocak 2013), 57-83.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyetü'l-mübeddî*. thk. Tâllâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matba'atu'l-Halebî, 1937.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, 1374/1955.

- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan 'Abdulmun'im eş-Şelebî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-Değâik*. thk. Saîd Bektaş. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Beşa'iri'l-İslamiyye, 2011.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Özel, Ahmet. "Hanefî Literatürünün Oluşumu". *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum) I* (2005), 361-376.
- Özen, Şükrü. "Kemalpaşazâde (Fikhî Görüşleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/240-242. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/484-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Sifil, Ebubekir. "Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/352-354. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Solak, Mehmet Yuşa. "Şâfiî Mezhebinde Faiz -Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab Adlı Eseri Üzerinde-". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 137-156.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hüsnü'l-muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, 1387/1967.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2017.
- Şahin, Ünal. *Zeylaî ve İbn Nüceym'in Eserlerinde Ahkâmın Değişmesi Örneği*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeyhîzâde, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Dâmâd Efendî 'Abdurrahmân. *Mecma'u'l-'enhur fî şerhi Multeka'l-'ebhur*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/38-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topal, Şevket - Badır, Seyit. "Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiyeye Geleneği: Ahîzâde'nin Zahîratü'l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (30 Haziran 2022), 124-157.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usulü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yaman, Ahmet. "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasığı Kenzü'd-Dekâik". ed. Muhammed Tasa, Muhiddin Okumuşlar. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1999).
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-Dekâik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yelek, Kamil. "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi". *Dergiabant* 3/6 (2015), 85-99.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zeylaî, 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bâri 'î Fahrüddîn el-Hanefî. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*. Bulak; Kahire: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1314.

‘Abdulkâdir el-Kureşî, Ebû Muhammed ‘Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Muđiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. 2 Cilt. Karaçi: Mîr Muḥammed Kutubḥâne, 1332.